HUNYADI JÁNOS

UTOLSÓ HADJÁRATA

BOLGÁR- ÉS SZERBORSZÁGBAN 1454-BEN,

ÉS

NANDORFEJÉRVÁR

FÖLMENTÉSE A TÖRÖK TÁBORITÁSTÓL 1456.

A NANDORFEJÉRVÁRI DIADAL NEGYEDIK SZÁZADOS NAPJÁN

JULIUS 21. 1856. ELŐTERJESZTETTE A M. AKADEMIÁBAN

KISS KÁROLY.

Ára 1 forint pengő pénzben.

PEST, 1857.

NYOMATOTT LANDERER ÉS HECKENASTNÁL.

HUNYADI JÁNOS

UTOLSÓ HADJÁRATA

BOLGÁR ÉS SZERBORSZÁGBAN 1454-BEN,

S

NANDORFEJÉRVÁR

FÖLMENTÉSE A TÖRÖK TÁBORITÁSÁTÓL 1456.

A NANDORFEJÉRVÁRI DIADAL NEGYEDIK SZÁZADOS NAPJÁN

JULIUS 21. 1856. ELŐTERJESZTETTE

KISS KÁROLY.

Különnyomat a m. academiai Értesitőből.

PEST, 1857.

NYOMATOTT LANDERER ÉS HECKENASTNÁL.

448219

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár. 990 /1963

Uraim!

E sokat szenvedett, gyakran félre értett, nem ritkán jellemében jól nem ismert, néha keleties szilaj kitörései miatt irgalmatlanúl bár, de megérdemletten elitélt nemzetnek üdvösen tündöklő utolsó korszaka : a *Hunyadiak kora volt.*

Azon korszaknak egyik legjelesebb epizodját teszi azon győzelem, melyet az *első Hunyadi* 400 év előtt *Nandorfejérvár* alatt épen ma vívott ki.

A magyar nemzetnek azon utolsó fényszakából választám azon fegyverténytet themául értekezésemnek, visszaemlékezve nagy honfiainknak egyik legnagyobbikára, megünneplendő azon fegyverténytet a tisztelt Academia szerény körében.

Nincs érc emlékszobra a két magyar hazában a nagy hősnek. Bűne volt ez nemzetünknek mindig, hogy kegyelettel nem viselteték elhúnyt nagy fiái iránt, mintha vagy meg nem érdemlenék majd a netalán elfajulandó unokák az ős emlékszobrot, vagy századok lepörgése után talán már nem találkozandik a magyar földön egy magyar sem többé, nem lesz senki már, ki tiszteletben tartaná a nemzeti szent erek-

lyét? Akar így, akar amúgy : nincs emlékszobra Hunyadi Jánosnak. De él még emlékezete minden jobb honfi keblében. Szomorító is volna, ha élne magyar, dús vagy szegény, kastélyok ura, vagy kunyhók lakója, ki nem tudná, *hogy volt e nemzetnek* négyszáz év előtt egy Hunyadi Jánosa, ki apja volt az ifjabbiknak, az igazság királyának, a nép fejedelmének.

Áldom az isteni gondviselést, hogy nekem, egykori hadastyánnak, megengedte hanyatló koromban, midőn épen dicsően uralkodó fejedelmünk kegyelmei ez országban is terjedezni kezdenek, e napot megérnem, miszerint Önök közt a nagy Hunyadinak utolsó fegyveres tettét elemzésem tárgyává kitűzhettem, nem is sejdítve tán, hogy nekem is megszámlálvák napjaim, és ez volna az utolsó fölléptem az Academia tisztes körében!

Sokan elhullottak már csak huszonhat év alatt is mellettem academiai tagtársaim közől, mint elhullottak egykor mellettem az ütközetekben bajtársaim közől, de végre csak rajtam is a sor.

Azonban míg azon komoly perce éltemnek bekövetkeznék, éljünk a mai nap emlékezetének; meghallgatást, elnézést s türelmet kérek.

Az isteni gondviselés, úgy látszik, csak azért engedett *Zsigmond* királynak ötven évet meghaladó országlást, hogy minél inkább szilárduljon azon *állami zűr*, melybe az ármány gonosz szelleme magvát vetette azon folytonos politicai belcívódásnak, melynek végeredménye lön egy *nagy nemzet bukása.*

A *teremtő hatalmas újja* az ős zürből egy világot alkotott. Azon földfeletti irgalmas lénynek kellett volna a Karpatok által övedzett szép honra leszállani, hogy itt is elválaszsza a szárazat a vizenyektől, miszerint a mindennek életet adó, mindent megvilágosító napfény megifjítsa a *négy század* leforgása alatt — egy nemzet életében valóban rémitő rövid-

ség — rothadásnak indúlt természetet. A teremtő lehellete csak kimondhatta volna, a hanyatlásnak indúlt államösszeg szétbomlásának megakasztására a szűntető *ne-továbbat;* de a magyar földre nem szállt le többé az *ifjító erő*, s így mit a gyarló ember vétkes elmulasztása, s a gonoszok ármánya elrontott, összebonyolított, ki nem bontakozhatott többé, az egybekevert zűr alatt mind mélyebbre furódott a romlás üszöge, míg végre 1526. évi augustus 29-kén a mohácsi vérmezőn a megrendűlés lobja légbe röpíté a magyar államot, romjai alá temette a királyt, ős alkotmányát s a nemzet jelesebbeit. A borzasztó itélet: *Finis Hungariae*, ki lön mondva a haldokló nemzetre; mert a mi aztán továbbá történt nagyobb vagy kisebb mérvben, nem volt az egyéb, mint a vízbe-fuldoklónak minden szalmaszál utáni kapkodása, nem volt az egyéb mint *egy lepke, rövid életszerű mulékonyan csillámló fénynél*, értem *a Hunyadiak korát*, vagy az ügyetlen, gyakran roszlelkű orvosok kezei közt a *betegnek halállal küzdelme*, mire a *kimulásnak* előbb-utóbb be kellett következnie.

Zsigmond király mint uralkodó felett itélőszéket tartani, távol legyen tőlem, az a történelem dolga, a melynek foruma ellenében az isten kegyelméből uralkodók is, ha több századévvel elhunytok után bár, felelettel tartoznak, de minekutána Zsigmond király korszaka, és az utána következett, rövid ideig uralkodott két király korszaka is, megelőzője volt azon harcias eseménynek, melyet jelen értekezésem tárgyaúl kitűztem, és mennyiben az államnak hadügyre vonatkozó politikai tényei befolyást gyakorolnak a hábor folytatására, nem mellőzhetem az ország, és az ezen akkor uralkodott fejedelmek politicai viszonyai felett rövid szemlét tartani *).

---

*) Itt helyén van megemlítenem azon írókat, kiknek munkáiban feltaláltam azon forrásokat, melyekből jelen értekezésem kidolgozásakor az anyagokat merítgettem, ú. m. 1) Geschichte des Ungarischen Reichs, von Johann Christian von Engel. Wien, 1813. 2) Hunyadiak Kora Magyarországon. Irta Teleki József gróf. Pest, 1852. 3) Schütz, Allgemeine Erdkunde. Wien, 1838. 4) Hadi Földirás. Irta Komonkai Korponay János. II. köt. Kecskemét, 1848. 5) Militär Conversations-Lexicon. — Herausgegeben von Hans E. W. von der Luhe. Adorf. 1831. 6) Geschichte des Osmanischen Reichs durch Joseph v. Hammer. Pest, 1828. 7)

1. §. A politicai viszony, melyben a harcoló felek a hábor kiütésekor állottak.

Zsigmond király politicai és hadi eljárásáról említést tettem már „*Olvasmányaimban a hadi történelemből*“ azokra utallom olvasóimat *); I. Ulászlónak a várnai ütközetet és igy halálát is megelőző évekre vonatkozó politicájáról szinte szólottam volt a most említett *ütközetet tárgyalt értekezésemben* **), nehogy ismétlésekbe essem : mind amannak mind emennek a hadügyre vonatkozó politicájáról szólani most mellőzendőnek tartom. *Albert* király pedig sokkal rövidebb ideig uralkodott, mintsem a közigazgatási ügyben gyökeret vert visszaéléseket legjobb akarata mellett is megszűntetni képes volt volna; sőt már országlása alatt azon mérges növény, melynek magvát Zsigmond azon tette következtében szórta szét, miszerint a magyar nemzetiség ellenében idegen elemet pártolt és azt erősítette meg mindenkép; kisarjadzott, mondom : mert az 1438-ban történt kárhozatos budai kihágás a magyar és német polgárok között eredménye volt azon ferde politicának, mely t. i. kedvező elsőségbe állítja egyik nemzetiséget a másik ellenében. Az ily surlódás lehetetlen hogy káros befolyással ne lett volna az országos honvédelmi rendszerre nézve, kiváltkép akkor, midőn keletről vészfellegek tornyosultak hazánknak már úgyis homály-fódte egén; midőn épen Magyarországnak mind saját, mind Európának keleti oldala érdekében, az ozmanli hódító özönlésnek megtörésére legnagyobb erőt kellett volna kifejtenie; de a helyett ereje mindinkább csökkent, köz érzülete a hon fentartásában mind inkább zsibbadozott, mert a néptömeg — ezen alapszik pedig a honvédelmi rendszer, senki sem tagadhatja — idegennek kezdé érzeni magát azon földön, melyet a honkereső ős apák szívök legjobb vérével szereztek; ereje csökkent továbbá, mert a tekintélyesebb társországok, ú. m. Galicia, Lodoméria

---

Beitraege zur Kriegsgeschichte und Kriegswissenschaft v. J. B. Schels. Wien, 1829.

*) L. Academiai Értesítő 1855. I. és IV. szám.

**) Academiai Értesítő 1854. I. és II. szám.

és Dalmátország elvesztek, a déli szláv tartományokkali kapocs pedig mind inkább tágult; az országnagyok többsége a királyi udvar fénye által elvakítva, a pazar utazások kórsága által elkapva, elszegényedett s eladósodott, mint maga a király.

Ily semmi jót sem igérhető országos körülmények között király lett *V. László*, ki csak ötödik évébe járt, midőn *Ulászló* király 1444-ben elesett Várnánál. Az új király még gyermek, nevében hét kerületi kapitány igazgatta az országot, de ezen hétfejű sárkány-országlási rendszer csak hamar megbukott. Hunyadi János lett 1446-ban az ország kormányzója királyi hatalommal; de ezen hatalmáról 1452-ben már önként lemond, s így a király még mindig gyönge s ifjú testben és lélekben, részint a fukar *Fridrik* császár gyámsága, részint *Cillei gróf* ármányos pókhálózatába bonyolítva mit sem tett, mit sem tehetett az ország üdvösségére. Hogy már akkor Magyarország le nem vakartatott Európa térképéről, az csak *Hunyadi*nak, az ország erélyes főkapitányának tulajdonítható, kinek lelki erejét sem bent az országban az oligarchiai ármánynak ezer meg ezer döfései, Bécsben esküdt elleneinek majd nyílt, majd titkos megtámadásai, sem 1448-ban a három napi véres ütközet után a *rigómezei* megveretés meg nem rendíthette, meg nem törhette, hős lelkét le nem nyomhatta.

A szétdúlt Görögbirodalom még fenmaradott silány tartományait, utánok Magyarországot s a vele egybekapcsolt vagy határos országokat fenyegető vészt ismerte Hunyadi egész nagyságában, ismerte az ázsiai hódítók elleni harc élethalálra szánt folytatásának elkerülhetlen szükségét is; de hazánk akkori állapota semmikép sem mozdítá elő Hunyadi bölcs tervezeteit, mert a nép pártokra levén szaggatva, hatályos egészet semmikép sem alakíthatott. A magyar fajnak pedig épen akkor kellett volna egy érzületben lenni; mert az idegen házakból származott királyok idegen zsoldosokat csődítettek az országba, az idegen kard éle hatásával akarák támogatni az országlási idegen elveket. Ezen kézzel fogható rosznak aztán természetes következménye lőn, hogy a ki nem elégített zsoldszegődés elégtételének rovására *Brandeis Giskra János* cseh zsoldosai Felső-Magyarország nagy részét zsarolták. *Ko-*

morowski Péter a lengyel martalóc, Liptó vármegyét dúlta *Szakolczai Pongrácz* pedig Nyitra, Bars és Turócz megyék városaiba befészkelvén magát, mint független kényúr zsarnokoskodott. És ezen három idegen rabló lovag egymás közt is viszálkodásban élvén, tűzzel vassal pusztította több év óta az idegen iga alatt nyögött, de a belviszály miatt egymással meghasonlott s így erőre nem juthatott egész vidéket. Ennyi baj az ország keblében, még több kivülről a magyar birodalmat érdeklő.

Fridrik, e néven IV., német császár sem volt békében az országgal, kezében volt az apostoli korona, kezében a fiatal király, kinek az országba jöttét azon arányban ellenzette, a mennyiben óhajtották azt a magyarok, követeléseit a pénzvágy fukarságig felcsigázta; azokat teljesíteni a nemzeti büszkeség sem engedte, mert azon színben állottak volna a civilizált világ előtt, mintha királyukat pénzen vették volna meg a császártól.

Hogy a rigómezei győzelem kivivása után, a szultán hódításait Magyarország ellenében nagyobb erélylyel nem folytatta, csak azon egyszerű okból történt, mert a győzteseknek nagy áldozatba került a diadal; elgyöngűlvén a három napi véres harc után a törökök, Szerbország határai közt maradtak, és már 1449. telén béke-alkudozásokba is ereszkedtek a magyarokkal, de minden süker nélkül, mert *Brankovic György* Szerbia despotja, magának tartotta fenn a békekötési közbenjárást; ő azonban ármányainak valamennyi hálózatát kifeszítette, csak hogy a béke létre ne jöhessen. Miután a magyarok, de különösen Hunyadi ellenében elkövetett undok tettének érzete háborgatta lelkét, méltán nyugtalanítá őt azon gondolat hogy a magyarok békére lépvén egyszer a törökkel, rajta állanak majd boszút, és sükerült is nékie félbeszakasztatnia a békealkudozásokat, s a török elleni hábor tovább folytatása el lön határozva.

Hogy történelmi fonalunk 1454-ig nyújtva, addig is, míg értekezésem hőse Bolgárországban tettleg fölléphetett a török ellen, el ne szakadjon, kénytelen vagyok időről időre Hunyadit a hon szent érdekében elkövetett vállalataiban nyomról nyomra követni, teszem azt röviden, nehogy olva-

sóimnak, kik meggyőződésem szerint ismérik a hon történelmét, unalmat szerezzek.

1449 tavaszán Temesváratt látjuk Hunyadit a török háborra készületeiben fáradozni. Itt vette V. Miklós pápának junius havában arra intő iratát: állítsa helyre előbb a belcsöndet az országban, béküljön ki Bosnyák- és Szerbország uraival, béküljön ki a császárral, a török irányában pedig csak védelmi állásban maradjon addig, míg a pápának sükerűlend a keresztyén fejedelmeknél a közös ellenség dacos lépéseinek visszatorlására segedelmet eszközölni. A Pesten tartott országgyülésnek Hunyadi számot adott arról, mit tett a török ellenében, számot az iránt is, mi oknál fogva nem sükerűlt békére lépni a szultánnal. Brankovicnak aljas áskálkodásait sem hallgatta el, figyelmezteté az egybegyűlt rendeket, hogy Brankovic és a szerbek irányában szemeseknek kell lenniök, mert ezek vajmi könnyen átállanak majd ez ellenfél zászlója alá, kivált ha annak kedvezni találna némileg a szerencse.

Hunyadi a belbéke helyreállítására is tett lépéseket. Pongrácz, mint említők, Szakolcza várába fészkelte magát, onnan pusztítá rabló kalandozás közben Morva és Osztria vidékeit. Cillei Ulrik gróf osztriai hadnéppel meg is táborítá a várat; de lőpor hiányában föl kellett hagynia a komoly megtámadással. Pongrácz az osztriai nép elvonultával megadta magát Hunyadinak, ki aztán irásban biztosítá az osztriaiakat hogy ezentúl mit se tartsanak Szakolczától, mert a várban már magyar hadnép őrködik. — Giskrával azonban kevésbbé boldogúlt. *Székely Tamás* vezérlete alatt küldött ugyan hadat ellene; de ennek Somos mellett Kassától éjszakra ütött táborában az elhanyagolt figyelmet Giskra megtudván, september 7-kén éjjel, cseh és lengyel harcosaival, a magyarokat véletlenül meglepte, a tábort szétverte. Székely maga is halva maradt a szerencsétlen csatában; a sereg nagy része elfogattatott, a tábor egész készletével a győztes zsákmánya lett. Igy bünhödik az elhanyagolt fegyelem miatt a hadsereg, melynek elűljárói vétkes elbízakodásban vagy buja elpuhultságban a hadseregnél soha meg nem engedhető kényelemnek adják át magokat. A köznép szemmel tartja mindig tisztei viseletét, azokhoz alkalmazza a magáét is; és igy bomlásnak indúl min-

den rend, minden együtt-tartás, az ily hadsereg győzelmet nem víhat ki soha.

Hunyadi e veszteséget megboszúlandó, october havában személyesen vezetett egy hadosztályt Giskra ellen, ki Hunyadival nyílt téren szembe szállni nem mert, hanem váraiba vonta magát, és így ügyekezett megosztani Hunyadi erejét, ki hogy a várak megtámadásához foghasson, kénytelen volt több részre osztani seregét, nehogy a várak egymásnak segítségére járulhassanak. Pusztító apró harc következett ebből, mind a két részről kegyetlenségek követték nyomban a hadak előnyomulását vagy azok hátrálását. Szilaj öldökléssel koncolták fel egymást a rablások alkalmával itt s ott elkövetett kínzások büntetésére. Az ilyen represszáliák azonkivül hogy ellenkeznek a civilizált világ minden illedelmével, sükeretlenek is; mert a soldateskai durvaság hasonló visszatorlásra ingerli a megsértett ellenfelet, és kitalálja meg itt a mértéket, mennyire jogosíttatik fel a visszatorló hatalom a pusztító rendszerhez nyúlni, hogy büntesse vagy elrémítse a nyakas ellenfelet, és így az embertelen bánásmód megnagyobbított mérvben szinte embertelenséget szül. *Fájdalom! hogy a repressiv rendszert, bár mennyire ellenkezik is az a népek és természet törvényével, kiirtani még eddig nem sikerült a hadjáratokból.* Hogy mind Hunyadi, mind Giskra hadsergénél történtek ily megtorló kihágások, alig kárhoztatjuk, ha mérlegbe vetjük az akkori századok szilajabb, harcias elveit; ha meggondoljuk, miszerint jelenkorunkban is történnek ilyesmik, midőn az apák s férjek politicai bűneiért durván kell lakolnia még az ártatlan leánynak, a gyenge nőnek is!

Ezen pusztító apróharc folyama alatt érkezett meg *Zsófia* lengyel királynőnek követe Hunyadi táborába, ki meg volt bízva a két harcoló felet kibékíteni egymással. November 29-kén megkezdettek az alkudozások, és hat napi fegyvernyugvás alatt a szerződés létre jött, melynek következtében Giskra Kassát, s a felső vidék több nagyobb városát mindaddig hatalmában tartandja, míg zsoldkövetelményei ki nem lesznek elégítve a magyar kincstár által. Láthatni ebből, mennyire zsibbasztva lön a honvédelmi rendszer hazánkban, midőn még egy külföldi rabló lovaggal is békealkudozásokra kellett lépni,

hogy zaklatásait mérsékelje, ha már azoktól végkép megszabadúlni épen nem lehetne is.

Ugyanakkor *Christié Tamás* boszniai királylyal szövetséget kötött Hunyadi; habár ezen oldalról segédhadakat vérmes reménynyel nem várhatott is, legalább biztosítani akarta Horvátország széleit a bosnyákok becsapásai ellen, míg a magyar hadak a törökkel vesződni fognak a bolgár és szerb csatatéreken.

1450-ben június havában az országgyülése Budáról a Rákosra tétetett át. Innét követség ment Bécsbe, a császártól a királyt visszakérendő; innét V. Miklós pápához, hogy lenne közbenjáró a császárnál, miszerint egyenlíttetnék ki minden viszály, jönne a király országába, ki most már a tíz évet meghaladta. Habár ily gyermek király nem nagy súlyt vet is az ország kormányába, de szükséges volt megismértetni őt az ország nyelvével, törvényeivel, szokásaival, hogy idegennek ne látszassék a nemzet közt, hol a *legelső magyar ember a király;* szükséges volt őt az országba hozni, mert valamíg a király a császár kezei közt van, ez ürügyül a koronát hatalmában tartandja, hatalmában a határszéleken több örshelyet is.

A császár a pápa unszolására küldött is követeket Pozsonyba, de a hosszas alkudozásnak csak azon eredménye lön, hogy a király még nyolc évig a császár gyámsága alatt maradand, de lakását Bécsben veendi, hol őt meglátogatni, vele közelebbről megismérkedni a magyaroknak megengedtetik; de a koronának a császárnál kellett maradnia, kezében a határváraknak is : ellenben a császár elismerte *Hunyadit országos helytartónak*. Természetes hogy ezen szerződvénynyel sem Hunyadi meg nem elégedett, sem magok az ország rendei. Hunyadi azért nem, mert átlátta hogy Fridrik azon ürügy alatt, miszerint gyámsága alatt tartja a királyt, gyámságot akart gyakorolni az országon is, és ezen gyámság korszaka közben a római szent birodalomnak azon rég kovácsolt tervét: *Magyarországot s tartományait a római császártól függőkké tenni, és végre német tartománnyá átalakíthatni*, minden áron valósítani törekedendik, mit pedig Hunyadi a magyar nemzetiség, s alkotmányos függetlenségének veszélyezése nélkül nem

engedhetett. Az ország rendei ellenben egészen más nézetből indúlva ki, nem szerették a szerződés létre-jöttét. Ugyanis Hunyadi irígyei, ú. m. *Garai László* nádor, *Ujlaki Miklós* erdélyi vajda, *Cillei Ulrik* gróf, *Brankovic György* Szervia fejedelme, velök szövetkezvén Giskra is, elhíresztelték miszerint Hunyadi szándékosan hagyja a fiatal királyt a császár gyámsága alatt, hogy ő annál tovább maradhasson fényes hivatalában, annál tovább uralkodhassék a király nevében a császár jóváhagyásával Magyarországon. Ezen elhíresztelt kaján rágalomnak, mint később látni fogjuk, szomorú következményei lettek.

Mikép bánt Brankovic György a rigómezei csatavesztés után Hunyadival, mily erőszakosan kicsikart föltételek alatt bocsátotta őt szabadon? a történelem följegyezte a kétszinű szerb jellemzésére. Az 1450-ben augustusban országosan egybegyűlt rendek elhatározták, hogy azon erőszakolt kötvény cikkei nemcsaknem teljesítendők, hanem a szerb fejedelmet azon aljas tette miatt meg is kellene fenyíteni érzékenyen. Az országos határozat magát Hunyadit küldötte ki Brankovic ellen, a hűtlen bánásért rajta megtorló bosszút állandót.

Az ország mind bel-, mind külviszonyait tekintetbe véve, a rendek ezen határozata sem helyes, sem észszerű nem volt. A szerződvények, bármily körülmények között jönnek is létre, határozottan kötelező erővel bírnak, azoknak valamennyi pontjában teljesítése is becsületben gyökerezett dolog. A bármily kedvezetlen körülmények között létre jött szerződvény már csak annál fogva is kötelező erővel bír, mert bár állami tekintetből egy részről ellenkezőt állítanának, más részről is mi könnyen találhatnak szinte állami tekintetből — ürügyet a szerződvény pontjainak nem teljesítésére vagy megszegésére. Ha azon elvek állanának: akkor a békekötések, kereskedelmi szerződések, alkotmányos intézkedések érvényességében bízni nem lehetne soha. — *Az állam nevében adott szónak s aláírásnak szentnek kell maradnia bármily körülmények között is, hacsak azt a később bekövetkezett hábor vagy a másik félnek bebizonyúlt szótörése már meg nem semmisítette.* Mit Hunyadi, bár foglya Brankovicnak, fogadott, azt Hunyadinak mint kormányzónak, s őt tekintve, az országnak is, teljesítnie

kötelessége volt, a becsület is úgy hozván magával. Különben is mind a törökkel való viszály, mind pedig bent az országban magát megfészkelt rosz helyesebben azt kivánta, hogy a szövetséges jó barátok számát inkább szaporítani, mintsem az ellenségeskedéseket minden lépten előidézni volt volna az állam józan feladata. Az ellenkező történt! Hunyadi egy hadsereg élén betört Szerbországba, és Brankovic magyarországi jószágai zár alá tétettek. Brankovic Hunyadinak e tettét magán boszúnak tekintette, az országos tanácshoz folyamodott panaszkép és kérőleg, mely hidegebb mérlegezés után át is látta hibáját, maga lett közbenjáró Hunyadinál s megkeresé őt : békülne ki a fejedelemmel, ki hajlandó is volna kedvező föltételek elfogadására.

Az országos rendeknek ezen habozó eljárása, valamint Hunyadié is, mert ő 1451. elején hadait visszahítta a szerb földről, bizonyítja miszerint az erőszakos eljárás helyes igazságát később magok is kétségbe hozták, mert alkudozásra került a dolog; minek következtében a tuszúl György fejdelemnél tartózkodott *Hunyadi László* visszabocsáttatott atyjához, Cillei Örzsébetteli eljegyeztetése Hunyadi Mátyásnak megerősíttetett — Cillei Örzsébet a szerb fejdelemnek Margit nevű leányától Cillei Ulrik által onokája, s az ara ekkor tíz éves volt; — Brankovic visszanyerte magyar urodalmait és a netalán megtörténendő törökelleni hadjáratra segélyhadat igért.

1451. évi február 9-kén *II. Murad szultán* meghalt, utódja *II. Mohamed* lett, kivel Hunyadi Brankovic közbenjárására három évre fegyvernyugvást kötött.

Míg Hunyadi az ország alsó vidékén a határszélek biztosításáról, a törökkeli békekötésről gondoskodott, alattomos és nyilvános irígyei Giskrát fölingerelték ellene; a csehhel ugyanis elhitették hogy Hunyadi elözvegyült nővérét csak azért volna hajlandó Giskrának hitvesül adni, miszerint az egybekelés ünnepe alatt fegyveres erővel meglepje várait, őt és a násznépet kardra hányassa. A gyanakodó, egyszersmind harcra vágyó cseh vagy hitte a rágalmat, vagy csak ürügyűl felhasználta azt hogy Hunyadiba köthessen. Hunyadi ellenfelei a harcra-keléskor Giskrának segítséget igértek. Nem sok ingerlés kivántatott arra hogy Giskra fegyvert ragadjon, s a

belcsöndet felháborítsa. Cseh és lengyel zsoldosai zsákmányból éltek, a harc volt elemök, a földnépének megfosztása volt az ő aratásuk. Egy nap virradtakor a losonciak csak azt vették észre, miszerint a csehek hatalmába estek.

Losonczon a sz. István nevű zárdának a csehek általi elfoglalása és erőddé alakítása jeladás volt a belháború kitörésére. Giskra rabló harcosai a várakból ugyanazon egy időben mindenütt kirohantak, és mi ellenállásra sem találtak, mert a föld népe vagy szétfutott megmentett vagyonkájával, vagy a Hunyadi ellen a csehekkel cimboraságban álló magyar urak hadnépével egyesült. Mire Hunyadi sergével a hely szinén megjelent, Giskra népei már a várakba vonultak gazdag zsákmánynyal, és dacoltak a magyarok megtámadásaival. Ismét elkezdetett változó szerencsével a hegyek közti apróharc, melyben Giskra népei nagyobb ügyességet fejtettek ki, mert a hunyadiak itt-ott nem kis veszteséget szenvedtek, mint péld. september 7-kén Losoncz vidékén, a mely csatában *Héderváry László* egri püspök is fogságba esett. A giskraiak bátor és elszánt védelmezői voltak a megtámadott váraknak, a melyek megrohamlására irányzott vállalatai a hunyadiaknak mindenkép megkisértett merényletek dacára is sükeretlenek voltak, mint péld. az említett losonczi erődített zárda elleniek; vagy csupán a megfeszített és erőszakolt gátna-munkálatokkal érhettek célt, milyen volt p. o. Derencs vára megtáborítása, melynek mind megtámadása mind védelme nevezetes esemény maradand mindig az erődharcban (Festungskrieg, la guerre de forteresses) s melynek előadását a t. Academia előtt más alkalomra hagyom.

Hunyadi nem igen boldogulván a giskraiak elleni erődharcban, miután Zsólyom vár szemmeltartására egy megerődített táborban figyellő hadat hagyott volna, serege nagyobb részével mozgalmi művelet által (l' art de la guerre) nyomúlt Giskra ellen, kit Rimaszombathoz szorítván, alkudozási lépésre kényszerített. Vérző szívvel állott Hunyadi az alkura, nem azért mintha azok nagyon terhelők voltak volna reá, hanem mivel vállalataiban sajnosan kellett tapasztalnia, hogy nemcsak sok irígye van, hanem barátai sem támogaták őt kellőleg, és hogy mennyi magyar vérbe, mennyi pénzbeli

áldozatba került már az idegen rabló zsoldosokkal való belcívodás minden süker nélkül, és valahányszor alkura lépett a magyar kormány a rabló főnökökkel, mind annyiszor csak saját gyöngeségét árulta el, mert megszabadúlni tőlök mégsem tudott, és azok már annyira vitték erőszakoskodásukat, miként mostmár mint uralkodó hatalmak a nemzetnek valóban gyalázatára hábort viselnek, békét és szerződéseket kötnek, melyeket annyiszor mennyiszer akarják, megszegnek, csak hogy ismét rabolhassanak, ismét pusztíthassanak.

1451. telén IV. Fridrik Rómába utazott hogy a pápától a római császári címet is megnyerhesse, magával vitte László királyunkat is, alkalmasint csak azért, nehogy távullétében alkalmok akadjon a magyaroknak Budára hozhatni királyukat. Azonban alkalmok volt az osztriai, cseh és morva államférfiakkal a célra szövetkezni hogy mihelyt megérkezendik a császár, azonnal erőhatalommal is — minthogy szep szérrel már nem lehet — kicsikarják tőle a királyt, mert mint ennek gyámja nadályként szítta a megnevezett nemzetek vérét, pedig annak az akkori veszélyes körülményekben sokkal szebb, sokkal üdvösebb hasznát lehetett venni, mintsem a császár kielégíthetlen pénzszomjának adózni. Mihelyt a szövetségesek megtudták a császárnak Bécs-Újhelybe megérkeztét, azonnal táborítással megtámadták a várlakot. Látván a császár miszerint a szövetségeseknek sükerrel nem szegűlhet ellene, alkudozásba bocsátkozék velök, és már septemb. 4-kén átadta a 12 éves királyt Cillei Ulriknak, ki legott Bécsbe sietett vele, hol az osztriai urak minél előbb megtették hódolatukat, hogy nekik legyen előjoguk a fiatal fejedelmet falaik közt megtarthatni, később a magyarok, valamint csehek is fényes küldöttségekben hódoltak a királynak.

A fiatal királyra nézve, ki székhelyét Bécsben üté most fel, mi változás sem történt, a császár gyámhatalmából menekült ugyan, de Cillei Ulrik gyám gondnokságába esett, ki — úgyis mint nagybátyja — nem tartá ugyan őt oly szigorú függésben, mint tette a császár, de annál ártalmasabban hatott a fiatal fejedelemnek úgyis elpuhúlt jellemére a rokonnak elkényeztető nevelési módszere, midőn t. i. az messze elágazó ármánya hálózatával mindent megkisértett, miszerint az ono-

kaöcsből minden más váljék inkább, csak *erélyes magyar király ne.*

Hunyadi, eddig Magyarország kormányzója, a király kezébe tette le nagyhatásu hivatalát, melyet ő 6 év alatt az apostoli korona méltóságának fentartására Magyarország, és azzal, ha nemzetiséget tekintve nem is, de törvényes és államjogi szempontból testvérileg egybeolvadott más országoknak is boldogítására, a magyar fegyver dicsőitésére viselt, mi azon nehéz, nagyon nehéz időszakban szinte oly nehéz feladat volt.

A kormányzó méltóság és hivatal helyett a király valamennyi magyar birtokában *főkapitány* lett : de mind azon szép cím dacára a tettek nagy emberének zsibbasztvák minden tervezetei.

1453. május 28-kán Bizanc II. Mohamed szultán hatalmába került. A keleti római birodalom alapitója, Nagy Konstantin császár fényes székvárosának véd-ordonyain a görögök utolsó császára szinte — Konstantin — hősies harcban esett el, vele elbukott a keleti római birodalom. Több külföldi történész vádolja Magyarországot, mintha a keleti római birodalom megmentésére, a *proximus ardet Ukalegon* közmondás jelentőségét is szem elől vesztve, mit sem tett volna. A vád szerintem alaptalan. Ugyan hát mi által bőszíté fel a magyar nemzet maga ellen a szultánok haragját? mi végből lön Európában az ozmanli valamennyi hadászatának vég tárgyazata Magyarország meghódítása? ezen állami intézkedést egyik szultán mintegy végrendeletileg vevén át a másiktól, miként I. Péterét az orosz cárok a török birodalom megsemmisítésére. Egyedül azért, mert a magyarok királyai nem egyszer szálltak síkra a félhold ellen, mióta a lófarku zászlaját Keleti-Európa városainak falaira kezdé tüzögetni. Pedig a magyar oly nemzetek ügyében és ótalmára harcolt innen is túl is a Hémuson, melyeknek uralkodóji vasaljai voltak a bizanci császárnak, követője a görög orthodox vallásnak. A magyar állam épen az ily vazal fejdelmeket akarta megnyerni saját érdekében, gyakran élethalálra vívott mellettök, és a magyarnak épen azok részéről kellett tapasztalnia a legnagyobb háladatlanságot a legkésőbb időkig. Mi lőn ezen szakadatlan

beavatkozásnak a magyarok részéről természetes következménye? Nem egyéb, mint hogy a szultánoknak végre is hinni s be kellett vallaniok, miszerint ők a szerb, bolgár és rumén aldunai tartományoknak úgyszinte a bosnyák és más szláv országoknak mindaddig békés birtokában nem maradhatnak, míg *magyar él s Buda áll*, míg ezen szinte harcias nemzetnek hatalma meg nem leend törve. A diván hitte hogy a magyarok is törekednek a megnevezett tartományok birtoklására, ők akarnának örökösei lenni az elhalt Görögbirodalomnak, holott az ozmán tekintette magát annak, mert ő volt győztes birtokosa a görög anyaországnak. S vajjon mit tön a többi Európa a görög császárság megmentésének érdekében? Üssük fel a történelem lapjait, és meggyőződhetünk, hogy nagyon keveset, és az ott történtek roppant halmazához képest kevesebbet a semminél, miután a római curia szüntelen csak a vallás egyesítését tűzte ki segedelmének föltételeül s így a proselitáskodó föllépések keleten elzsibbaszták azon kevés még fennálló erőt is, a helyett hogy azokat egy szent célra, a hanyatló haza megmentésére öszpontosították volna. Úgy látszik hogy a szent atya Rómában, s így a római sz. birodalom maga is fényes igéretekkel felizgatta a görög császárt; de az ily igéretek teljesedésbe sohasem jöttek, és Róma szerette látni, miszerint kelet elveszszen inkább a keresztyénségre, elveszszen a civilisatióra nézve, mintsem az a római vallás némi nem is lényeges ágazataitól eltérésével bevallja nem egyesülését Rómával, el ne ismerje a szentszéknek az egész keresztyénség fölötti supremátiáját. A magyarnak kellett tehát mint közeli szomszédnak a tüzes gesztenyét kikapargatni a parazsból. Ezen politicának meg is adta aztán az árát, martaléka lön az ozmanli ádáz hódítási özönlésnek, miből hasznot hajtani magoknak *csak a szomszédok értettek.*

Az igaz miszerint a magyar királyoknak állami rendszeréhez kellett tartozni : kelet irányában a magyar birodalomnak jobb szárnyát az *ádriai tengerhez*, a balt pedig a *Pontus Euxinushoz* támasztani. A szárnyak támpontjai mind strategiai, mind államgazdászati tekintetből jól választvák, csak hogy ezen szárnypontokat kapcsolatban tartó arcagra kellő figyelem nem fordíttatott. Ezen arcagot a *Hémus hegy* gerin-

ezig előre tolni akarni már csak azért is vakmerő gondolat volt, mert közvetlen az arcag gátonyain innét a magyar nemzeti elem helyett ős idők óta szláv fajbeli népek laktak és laknak; ily nemzetekre bízni a magyar birodalom érdekében az ország vég gátonyait már csak azért sem volt tanácsos, mert azon népek részint inkább vonzódtak mind nemzeti mind vállási érdekből az arcag gátonyain túltelepült népekhez, részint az önfentartás természetes ösztöne tekintetéből is előbb utóbb azon időszak bekövetkeztének lehetett elébe nézni, midőn azon népek saját nemzetiségöknek, a nemzetektől el nem vitázható, el nem sajátítható ezen jognak érzetében magok is önállólag kikerekített államokra törekedendnek vergődni, és így ezen törekvésök phasisában mind meg annyi ellenségei lesznek az ezen törekvésnek netalán ellenszegülő anyaországnak. Ezen állítás valósága mindannyiszor be is bizonyúlt, valahányszor csak háboros mozgalmak mutatkoztak a Duna alvidékén, történelmünk lapjai tömvék ily jelenetekkel, végre még olyanokkal is, midőn a keresztyén szláv és rumén népek inkább vonzódtak az ellenök özönlő, őket leigázó mozlimhez, mint a keresztyén magyarhoz. Nem egy hadjárata volt a magyarnak, melyekben ama szláv népek vagy mint nyilvános ellenségek, szövetkezve a törökkel, léptek föl a magyarok ellen, vagy titokban ármánykodtak a magyar ügy megakasztására, és nem ritkán a csaták válsági pillanatában elillantak a magyar zászlók alól.

De ha már elvűl lön kitűzve a fennemlített két támpontot egy kapcsolatban tartó arcagvonalnak a Hémus bércein megalapítása, mit sem kellett volna elmulasztani, hogy azon belűl a magyar érdek minél szilárdabb modorban biztosíttatott volna; a mire két út vezethetett : vagy nemzeties egybeolvasztása a szláv fajoknak a magyarral, vagy állandóan erődített örstanyák kellő számban szervezése, ez utóbbit követték p. o. a rómaiak a meghódított tartományokban.

Az idegen népiség magyarrá olvasztásához szakadatlan háborai miatt nem ért rá a magyar, s a békés úton való olvasztás így önmagától megszűnt; az erőszakolt vagy kényszerítő beolvasztástól lovagias becsületességénél fogvást irtódzék a magyar, habár az ily országos csíny állami érdekből taná-

csos is néha, de a tett mindig aljas s lovagiatlan marad és ellenhatást szül, ellenszenvet idéz elő még ott is, hol az alig várható. Erődített őrstanyák felállítása és azoknak tősgyökeres magyar harcosokkal őrsítése pedig majdnem másfélszáz geographiai mérföldnyi hosszú vonalon sokkal nagyobb költséget kivánt, hogysem azt az ország akkori szervezete szerint képes volt volna előteremteni. Ennélfogva Dalmátországtól a drinai havasok bércein és a nagy Balkán gerincein a Feketetenger melléki Várnáig vonalozott határszél kitüzése aligha le nem győzhető akadálylyal volt kapcsolatban, miről tehát a magyarnak le kellett mondania, midőn látta, hogy a Dalmát-, Bosnyák-, Szerb- és Bolgárország birhatására törekvés annyi kiöntött vérnek, megfogyasztott annyi magyar erőnek eltékozlása után is csak hiú kisérlet maradhatott.

A magyar állam érdekével inkább összeférhető, strategiailag is könnyebben teljesíthető volt a magas bércek helyett folyók partjain vonalozni a Magyarbirodalom határszéleit; mit külön értekezésben szándékozom a tek. Academiának előterjeszteni.

2. §. Magyarország politicai helyzetéről részletesebben, az osman keletkező hatalomról csak általában szólva, tudjuk meg okát, miért nyúltak a harcoló felek az 1451. évben kötött fegyvernyugvásnak alig elteltével fegyverhez? mi készületek tétettek a harcok kiküzdésére?

Görögországnak vég romlása, Bizancnak rohammal elfoglalása, XI. Konstantin császárnak a Palaeologok családából a város védelme alatti hősies halála megrendíté egész Európát. A birodalmi város táborítása alatt a török táborban jelen volt Magyarország rendkivüli követe is, de annak minden közbenjárása nem tartóztathatta fel a győztes szultán karját. Bizancnak buknia kellett, s vele a Görögbirodalomnak is.

Szerbország fejedelme a szultánt pénzzel és hadi néppel is segité több év óta valamennyi vállalatában. Brankovic sokkal farkcsóválóbb egyéniség volt, hogysem meg tudta volna tagadni jellemét, s látva azt, miszerint a Konstantinok birodalmának hanyatlását s vég romlását emberi hatalom nem tar-

tóztathatja föl többé, magát porig lealázólag minden áron kereste a hatalmas szultán kegyelmét, arra alapítá ezentúl ha nem is Szerviának, de saját családának jövendő boldogulását; azért fényes követsége által Adrinápolyban szerencsét kivánt Mahomed szultánnak kivívott győzelmeiért. A szultán megérdemlett utálattal fogadta a szerb fejdelem aljas hízelgését, saját egyénisége lealacsonyítását azonnal fel is tudta használni, és megparancsolta hogy György fejedelem ezentúl évenkint 12,000 aranyat fizessen adóul, mit Brankovic már augusztus havában le is tett a hős, és az akkori válságos időszakban jobb fejdelemre méltó szerb nemzetnek nem csekély szégyenére.

Mohamed szultán azonban nem elégedett meg György fejdelemnek évenkénti adójával, hanem Szerbországot európai birodalmával egybekapcsolni, annak kiegészitő részevé kivánta tenni, s már 1454-nek első havában *Feric béget* számos hadnéppel Szerbországba küldte *Kruseváchoz*, mely romba dőlt erőd volt a két Morava egybeszakadásához közel a Jastzebatz hegység tövében, meghagyta egyszersmind nékie hogy a várat azonnal helyre állíttassa, miszerint kiindulási pont lehessen az a jövendő hadjáratokra. Maga a szultán ugyanazon év második havában Philippepolba jött, honnan hírnököt küldött Brankovic Györgyhöz, felszólítván őt, engedné át országát szép szerivel, mivel annak birtoka őt, mint *Milieva szultanna* örökösét, ki nővére volt *Lazarevic György* fejedelemnek, helyes joggal illeti. Mohamed ezen lépése elárulta minden tervezetét, ő Szerbia birtokába akart lépni, honnan a magyar birodalomat határszélének derekában kivánta megtámadni, számos lovas hadával a Tisza róna vidékére nyomulni s így Erdélyt az anyaországtól elszakasztani. E tárgyról alább bővebben.

Brankovic Györgyöt a török hírnök nem találta az országban. Magyarországban kószált, hadi népet gyűjtendő és keresendő ott. De a fejedelem ebbeli utazását a szerb kormányférfiak titokban tartották, nyájas udvariassággal fogadták a hírnököt, mulatságokkal akarták elfoglalni őt, naponként biztatták hogy a fejdelem vagy még az nap hazatérend, vagy talán már a szultán táborában volna békes ajánlatait ott megteendő, minthogy a

fejdelem az állam érdekében minden léptét eszélyes óvatosságból titokban szokta tartani. Furcsa de igaz, hogy a szerb uraknak sükerült is a török hírnököt egy egész hónapig orránál fogva hurcolni, miben hihetőleg a szép szerb nők is nem jelentéktelen szerepet játszottak. Ez idő alatt siettek a szerbek a fejdelem meghagyása szerint hadi néppel, védelmi és élelmi szerrel megrakni a várakat, és a magyarokat is pontosan tudósítani a közelgető veszélyről.

Egész Európa megrettent a szultánnak hódításait folytatandó vállalatitól; mindenki meggyőződött a felől hogy Görögország leigázásával a török nem mondand le hódításairól, hanem azt bármi irányban is folytatni fogja.

A császár körlevelében felszólítá az egész keresztyénség valamennyi fejedelmét: álljanak ellent egyesült erővel a mindinkább fenyegető veszélynek. *V. Miklós* pápa egy nagyszerű bullának kihírdetésével felszólította a keresztyénséget a mozlimek elleni keresztes csatára. 1454. évi april havában Regensburgban összeültek a nagy Németbirodalom országló fejdelmei, septemberben pedig Frankfurtban; de sem ott, sem itt egyéb határozatot nem hozhatott a nehezkedéséről elhírült német gyülekezet, minthogy 42,000 főnyi harcost kellene küldeni Magyarország segítségére, de azon hadseregnek miképeni kiállításáról, szervezéséről majd csak a jövő évben összeülendő tanácskozmány hozandhat eldöntő határozatot. Ez volt a legszebb módja a semmit-nem-tevésnek, a mire Magyarországban el kellett készülve lenni. Hunyadi ismérte már a Németbirodalom hadügyi rendszereit, melyet egyedül I. Napoleon, mint a rajnai szövetség protectora, értett felriasztani lassú, halogató és egyesülni sohasem tudó phlegmájából.

A veszély nőttön nőtt; László király országaiban is kellett gondoskodni a védelmi intézkedésekről. Az 1453-ban Prágában tartott birodalmi gyülésben Hunyadi János teljes hatalommal ruháztatott fel Magyarország ügyeinek vezetésére általánosan, különösen pedig a királynak az országban nem tartózkodása alatt a török hábornak erélyes folytatására. A fegyver-nyugvásnak lefolyta végéhez közeledett már, annak meghosszabbítása sem Mahomednek sem Hunyadinak nem volt többé szándokában.

Királyi rendelet következtében Hunyadi országgyűlést hírdetett. A bajnoknak megedzett tevékenysége akkor nyert leginkább rugékonyságot, midőn a török hábor ügye forgott kérdésben; mert ekkor tudta hogy nyílt ellenséggel van dolga, holott a Giskra és kalandor cimborái ellen viselt hadjárataiban részint egy rejtélyes udvari kamarilla lólábainak nyomait, részint magyar irígyei alattomos ármányainak karmóit lehetett észre venni minden lépten. 1454-ben összeült az ország. Hunyadi szivökre kötötte a megjelent országnagyoknak, a megyék s városok követeinek a hon védelmére komoly gondot fordítani, nehogy a fenyegető veszély készületlenül találja az országot, mint találta IV. Béla alatt a tatár járáskor; mely vétkes eljárásnak áldozatúl lön az ország, és kicsinybe múlt, hogy megmaradhatott Európa államai között. Nyilvános veszély fenyegette akkor a hont, ismérte azt a király, ismerték azt néhány hívei is, de a többség nem ügyelt a király intő szavára, a bekövetkezett veszély árja el is söprötte őket. A mostani veszély még nagyobb, mert az ozmanli nem mulékony özönléssel teszi hódításait, mint tette akkor a tatár; a török táborszerű államrendszerét mindinkább állandósítani törekszik. A magyar királynak véduralma alatt állt dunai tartományokkal való kapcsa az anyaországnak annyira megtágult, hogy a veszély közepett azokra számolni nemcsaknem lehet, hanem még arra is el kell készülve lenni, miszerint azoknak hadai a törökéivel egyesülten támadandják meg a minden felől szorongatott országot; a külföld segítségére támaszkodni pedig annyit tenne, mint fövenyre várat építeni, és mégis az építész iránt lekötelezett köszönettel lenni s maradni éltünk hosszáig.

Határozatok hozattak a legüdvösségesbek, habár némileg oligarchiai szagot terjesztének is el azok az országban, miután ki lőn mondva, miszerint ezen határozatok csupán a mostani bonyodalmakra vonatkoznak, azok szüntével megszünik a határozatok érvényessége is, egyébiránt az ország védelmi rendszere marad a réginél.

Az országgyülésnek ezen határozatai, miután világosságba hozhatja honunknak akkori *banderialis* és *insurrectionalis* rendszerét, nem lesz talán érdeknélküli, ha egy pillan-

tást vetünk arra; elhatároztatott t. i. hogy táborba szálljanak :

1) a *királyi banderium*. A banderium létszáma oly erős legyen, mint a mennyire csak a királyi jövedelmek engedik. 2) *az ország nagyainak banderiumai*. Ezek fizetésére a királyi kincstár egy bizonyos mennyiségű sóilletéket tartozott kiszolgáltatni. 3) a *főpapok banderiumai*, melyek kiállítvák azon tized jövedelméből, melyek Zsigmond király alatt a főpapoknak szedetni engedtetett honvédelmi tekintetből. 4) A kisebb *papi méltóságok*, ú. m. a pannonhalmi főapát és más apátságok és prépostságok *lovassága*. 5) *a birtokos* és *nem-birtokos nemesség személyesen*. Megyénként négy egyénből szerkesztett bizottmány ügyelt arra hogy mindenki kötelességét szentül teljesítse. Ugyanezen bizottmány határozta meg : kik kötelesek lóháton szállani táborba, és kik pedig gyalog. A nem birtokos nemesnek szabadságában állott azon főúrnak zászlóaljához szegődni, kinek telkén lakik. A kiskorú nemes maga helyett más alkalmas egyént tartozott állítani. Osztozatlan testvérek közől csak egy tartozott fegyverre kelni. A közbirtokosokból álló helységben hátramaradhatott egy nemes mint felügyelő. Minden nemes saját költségén volt köteles táborba szállani : senkinek sem volt megengedve pénzzel megválthatnia magát a hadi szolgálattól. Ugyanazon megyei bizottmány határozta meg : mennyi őrség maradhatott vissza a várakban. 6) Ezen kivűl elhatároztatott hogy az országban egy tekintélyes *tartalék-sereg* is állíttassék fel. Ehhez adjon a királynak vagy más birtokosnak minden városában vagy falujában, úgy szinte a jászok, kúnok, székelyek és oláhok helységeiben minden száz kapu négy lovast karddal és tegezzel, két gyalogot karddal és dzsidával fölfegyverzettet. Ezen hadak a vármegyék által kinevezett ezredesek vezénylete alatt szolgálnak ott, hol a haza védelmi érdeke megkívánja. — *Hadfegyelmi szabályok* is jöttek létre ez alkalommal, ú. m. Valamennyi birtokát veszítse el oly nemes, ki zászlóalját hűtlenül elhagyja, fejét, ha nemtelen; így bűnhödjek az is, ki egyik vagy másik zászlóaljhoz elszegődvén, a meghatározott időben vagy gyűlhelyen meg nem jelenik. A lakosoktól élelmi szert zsaroló vagy rabló katonák halállal büntetendők stb.

Az így felállítandó tekintélyes hadsereg vezérlete Hunyadira bízatott mint az ország főkapitányára; de egy *honvédelmi bizottmány* állíttatott hozzája, mely hat főpap, hat országnagy s ugyanannyi köznemesből alakúlt. Hunyadi maga kívánta ezt, részint számos irígyének azon vádja elnémítására, mint ha ő a legfelsőbb hatalomra vágyódnék, részint hogy rendeleteinek a honvédelmi bizottmány tekintélye nagyobb súlyt adjon; de ő e bizottmánynak semmi befolyást nem engedett a hadak vezérletében, mihelyt azok fölszerelve, minden szügséglettel ellátva táborba indíttattak. A honvédelmi bizottmány feladata leginkább *administratív* volt; tőle függtek az említett megyei bizottmányok, az országos határozatok a hivatal láncolatában csak úgy jöhettek a végrehajtás teljesitésébe.

Hunyadi, hogy minden aggodalom nélkül szállhasson síkra a mindinkább valószínűvé vált török háborban, sürgetőleg azt kívánta a királytól, vagy inkább az őt környezett tanácsosaitól, miszerint Giskra valamennyi hadával, úgy szinte az úgynevezett *Nankinreiter* osztriai rablók is utasíttassanak ki az országból, és Fridrik császárnak valamennyi, habár jogszerűtlen, követelései elégíttessenek ki, mert míg hát mögött az ily visszás elemek léteznek, mi reménye sem lehet a török hadjárat sükeréhez.

Hunyadinak két első kívánatára válaszoltatott, hogy felhatalmazza őt a király, miszerint tetszése és belátása szerint utasítsa ki az idegen hadakat, ha jó szerivel nem lehetne, erőhatalommal is; a harmadik pontot illetőleg a király által szinte fel lön hatalmazva, hogy az osztriai rendekkel egyetértőleg intézködjék a császárral, nyugtassa meg őt minden áron, mert nékie mint osztriai hercegnek bizalmas lábon kell állania a császárral, mint a római német birodalom fejével. Egyébiránt a király szivére kötötte Hunyadinak, hogy kövessen el mindent az ország boldogságának megállapítására, és a belbéke helyreállítására, Hunyadi ismeretes erélyétől vár s remél a király mindent; de küldjön neki minélelőbb 3000, a Szepességen tivornyázó *Axamit* cseh kalandornak pedig 5000 darab aranyat.

Úgy látszik, a király az országos ügyeknek csak köny-

nyebbik oldalát választotta saját rendelkezésére, a súlyosabbakkal Hunyadit bízta meg, hadd vesződjék ő t. i. amint tud, az ország védelmére megkivántató segédletek előteremtésével, vesződjék a bécsiek pártolása által elbizakodott hadfőnökök kiutasításával, vesződjék a kiürült kincstár rendbeszedésével: csak küldjön pénzt, mert neki utaznia kellett nővére lakodalmára Lengyelországba. És hogy országainak egyike se okozzon neki legkisebb gondot is : osztriai birtokainak felügyelőjeül *Waldsee Wolfgangot*, Csehország ügyeinek igazgatásával pedig *Podiebrád Györgyöt* bízta meg. Azonban a király rendelkezéseiben a két Cilleiről, Fridrikről t. i. és Ulrikról, az apáról és fiáról, kik a magyar földre kimondott istenátkának végrehajtóiúl látszottak teremtve lenni, mi intézködéseket sem tett. Vagy talán épen ezek voltak ellenőrökűl felállítva, nehogy Hunyadi visszaéljen hatalmával, vagy nehogy kormánya alatt az ország oly biztos állást foglalhasson el, melynek szirtein megtörjék azon ármány, melynek hálózata Bécsben fonatott *).

De kötelessége érzetében az ország erélyes kapitánya mindent megtett, mit tennie kellett, mit tennie az akkori politicai bonyodalmak közt böcsületes embertől kitelhetett, hogy csak a török ellen menten tarthassa a magyar határszéleket és a jövő hadjáratban tekintélyes hadi erővel szállhasson táborba. A hadosztályok az alföldön rendeletet vettek tökéletes harckészen közelítni a határszélekhez hogy azok szükség pillanatában ott, hol a vezérlő főkapitány megkivánja, rögtön helyt foglalhassanak a harctéren; a honvédelmi bizottmány pedig oda utasíttatott, hogy a tartalékhadak szervezetét teendőinek első sorozatába helyheztesse, miszerint azokat részint a belcsend fentartására lehessen felhasználni, részint a harcok színhelyére — ha szükség — kimozdítani.

Minek előtte értekezésem sorozatos előadásába bocsátkoznám, meg kell említenem, miszerint az annak tárgyaúl kitűzött harcias esemény ama hadtörténészeti osztályozás sze-

---

*) „Wirkte in Wien die heimliche Kaballe des niederträchtigen Ulrich von Cillei.“ *Engel, Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien*, 1813. *III. Th. I. Abtheil.* 187. *l.*

rint, melyet itt e helyen múlt évi január 15-kén előadott, *a hadi történészeti elveket fejtegető olvasmányaim*ban megalapítottam, a *hadtörténelem II. szakaszának első, vagy az egészet* tekintve, *negyedik időkörében* esik ú.m. a lőpor feltalálásától vagy inkább a lőpor által gyakorlatba hozott tűzi fegyvernek használatától számlálva, a nemzeti állandó hadaknak mind a védelmi, mind a támadó háborúkban való alkalmazásáig. Ezen időkör, mint akkor említém, 1350-től 1650-ig terjed, tehát háromszáz évet foglal magába.

A hadtörténelem két főszakasza közti ellentét a hadügynek minden ágazatára átalakítólag hatott változásokon alapszik, melyeket a tűzi fegyver előidézett a hadaknál. Ezen változások elejénte inkább *tacticai*, mint *strategiai* és *administrationalis* oldalakról mutatkoztak, és az átváltozás nem csak a tűzi fegyvernek, ide értve mind a löveget (das Geschütz), mind az apró tűzi fegyvert, t.i. puskát és pisztolt, használatában és annak időnkénti tökéletesítésében hatott az egész hadügyre, hanem inkább észrevehető lön a lovasság addigi hatásának ugyanazon harcoló új tényező közbe jötte által előidézett csökkenésében. A harmadik időkorban t. i. a tacticai túlnyomóság a lovasság számerejére volt alapítva, azért látjuk, miszerint az akkori hadjáratokban a sergek nagyobb száma lovasságból állott. A negyedik időközben azonban nemcsak az okból, miszerint eme vagy ama harcoló hatalmasság országában kevesebb ló tenyészett, mint más egyebütt; nemcsak azért, mert több vidéken, hova t. i. a folytonos hadászat feltartózhatlanúl mind tovább gördült, a lovasságot nem lehetett alkalmazásba hozni kellőleg, hanem leginkább azért, mivel a tapasztalás tanította, miszerint a tűzi fegyvert lóháton kezelni hatálylyal nem igen lehetett, és a mennyiben a lövegeknek mindinkább szaporodó száma egészen új alakot adott az ütközeteknek, fogyott számban a lovasság száma.

A *hadtudomány* és a *harcművészlet*, melyeknek tekintélye a harmadik időköznek utolsó felében a sergeknél mindinkább alább szállt, későbbi években nagyrészint majd egészen elenyészett, a negyedik időközben ellenben láthatjuk hogy azok illő méltóságukba lassankint bár, de mégis visszaléptek, és jótékony hatásukat a hadügyre mindinkább bebizonyították.

A megváltozott művelődésből és politicai viszonyokból több tekintetben egy új harctudomány (tactica) fejlődött ki, és ez a sikernek azon alapzatát nyerte meg, melyet valamint egy részről az ügyes hadvezérek működése, azaz a gyakorlat, úgy más részről a mély belátásu férfiak által kezelt tudomány, azaz az elmélet mind az harctéren, mind béke idején a hadak kiképezésére előidézett.

Harceseményünk tehát ezen időben történt, és részlete lett az ozmánok, a görög és magyar birodalmak tartományaiban 1356. körül megkezdett s majd háromszáz éven át szakadatlanúl folytatott hódítási háborainak.

3. §. *Ismerkedjünk meg a harcok színhelyeivel, ismerkedjünk meg topographiai és strategiai szempontból is.*

Hunyadinak utolsó hadjáratai Bolgár- és Szerbországban voltak, oda kell tehát fordítani figyelmünket, s a mennyiben azon hadjáratok elemzése követeli, topographiai és strategiai szempontból a hely színével megismérkedni. Bolgárország rövid leirását adtam a *nikapolyi ütközetet* tárgyaló értekezésemben, oda utasítom tehát tisztelt olvasóimat. A milyen rövid tekintetet vetettünk olvasmányom sorozatának alkalmával Bolgárországra, oly röviden tekintsünk most Szerbországra is.

Politicai tekintetben történelmi adatokat előhordani nem tartozik absolute előadásomhoz, csak földiratilag ismerkedjünk meg ezen nevezetes kis országgal, ezt is csak a mennyiben szükségünk volna a jelen értekezésem tárgyavá kitűzött harcias esemény bővebb felvilágosítására.

Szerbia fekszik az éjszaki szélesség 43° 20′ és 44° 50′ és a keleti hossznak 37° és 40° 10′ között délszaki Európa hegységein. Határai éjszakról a *Duna*, keletről *Bolgár-*, nyugatról *Bosnyákország*, délszakról *Albánia*, elmondhatni, miként még most majd hogy nem a civilizáltabb Európa határszélén, melytől csak a Duna választja el. Hihetőleg volt idő, midőn sóvárogva tekintett a szerb a Dunán át a magyar partokra, nem mintha vissza szeretne emlékezni azon rég elmúlt időkre, mikor t. i. a magyar birodalommal összeköttetésben állott, mert

ezen kötelék laza volt mindig, habár az apostoli király koronáztatásakor a szerb lobogó is díszelgett több más tartományéval a politicai kötelék emlékjeleül. A szerb aligha szerette valaha a magyart még akkor is, midőn e hős nemzet annyi vérével áztatta azon föld téreit, a melyen tőle különböző nép lakik, különböző nemzetiségben, különböző vallásban, szokásban, ruházatban, szóval vele semmiképen sem rokon; még akkor sem, midőn Bolgár-, Szerb- és Bosnyákországoknak a magyar birodalommal közvetlen érdekében élet s halál harcára kelt ki a maga előtt mindent letipró, tűzzel vassal pusztító, a keresztyén népséget vallás- és nyelvkülönbség nélkül rabigába füző ozmanli hódítókkal, végre maga a magyar is azon hosszú harcnak áldozata lett, mert az említett népek által kellőleg nem támogattaték, szétszakadozott szép országunk egy része a megemlített népek földével az ozmanli járma alá igáztaték, más részről pedig máskép rendelkezett az isteni gondviselés. A szerb, mint mondám, sóvárogva tekintett át a Dunán alkalmasint azért, mert ott a magyar széleken letelepedett, átköltözött, nálunk ótalmat, új hazát nyert szerb népfajnak a keresztyén fejdelem kormánya alatt tűrhető sorsa volt, a törvény védelme alatt ősei szent vallásának gyakorlatában nem háboríttaték, biztosított vagyonra vergődheték, kitárult előtte az út polgári és katonai legnagyobb méltóságra léphetni; sovárgott hihetőleg azért is, mert közelgetni sejdíté azon időszakot, mely a dunántúli szerb népeket is egy erőszakos megrázkódtatás után velök egyesítendi.

Az ország igen hegyes, mély és szűk zugok szeldelik át a völgyeket; a magaslatok szirtes szorosaihoz csak a tájjal nagyon ismeretes pásztor tudja a járást. Mind ennek dacára Szerbország a természet sok áldásával dusított, nagyon szép föld, termékeny; levegője egészséges, még oly magaslatok is, hol szántani nem lehet, ásó és kapa segítségével a borág művelésére nagyon alkalmasak; az őserdőkben rejlik a nemzeti gazdászat dús forrása, ha az szabályosan kezeltetik; az őserdők most és hajdanta a sertéstenyésztésnek classicus tanyája.

A Száva a Dunával egyesülve képezi az országnak éjszaki oldala felől jól megóvható határvonalát; a *Dunán* leszállíthatja terményeit a Feketetengerig; nyítva áll előtte a vízi út

fölfelé a Száván, Dunán és Tiszán a szomszéd országok keblébe; a külkereskedésre tehát Szerbia fekvése nagyon kedvező, belkereskedését pedig nagyon előmozdítja a *Morava*, mely délszakról lefolyva a Dunába szakad, majd egész folyamának hosszában hajókázható, úgy szinte a nyugati határszélt képző *Timok* folyó is.

Az országot igen könnyen lehet védhető állapotba helyhezni, fekvése természeténél fogva hívatva volt a török özönlés meggátlására Magyarországnak előordonyúl *) szolgálni, de az aldunai államok szövetsége nem jöhetett soha létre, és így a fonák felfogásu, és célt tévesztett fejedelmek alatt Szerbország ritkán, és csak igen rövid ideig örvendhetett függetlenségének, mert rajta a bizanci császárok uralkodtak, azoknak hanyatlásával Szerbia nem tarthatta fen többé magát, választania kellett: vagy jó szövetségben állani a magyar királylyal, ha kell, pártfogása alatt is, és egyesült erővel megküzdeni a mindinkább a Duna felé hullámzó veszélylyel, vagy pedig nyakát a török rabigája alá hajtani. *A szemendriai udvar* politicája az utóbbit választá, habár nem elszánt szabad akaratból is, de kényszerítve már az által, mert a magyar szövetséget vagy, ha kell, pártfogást elutasította magától. Szerbia megőrzötte ugyan ez által nemzetiségét; de századokig nyögött a török rabigában, melytől végkép megszabadúlni mai napig sem tud, és a hősies jellemű szerb nemzetnek oly hosszú ideig kellett magán viselnie a műveletlenség bárdolatlan jellegét, és átmennie bizonyos demoralisatio phasisán, a melytől megszabadúlni oly nagyon nehéz, a népek jelesbjeinek oly nagy fáradalmába, küzdelmébe kerül. Mind amattól mind emettől menekűlni a jelen nemzedék hívatása, mi teljesedésbe is menend, ha tévútra nem vezettetik; mert Szerbországnak jövendője van, miután nyelvét, s nemzetiségét meg tudta óvni az idegen befolyástól. A népek nemzetiségben csak az elfajult korcsosodás következtében enyésznek el végkép, de

*) Ordony=bastion, Bollwerk, közönségesen: *bástya*; de miután e műszónak igére általakítása kevéssé idomtalan, p. o. bástyázott gátony =eine bastionirte Schanze, és francia származatú is, ajánlom tehát az új *ordonyt*. Igy lenne: *ordonyozott* gátony sat.

leigázás által nem. A zsarnok uralom kényszerítésének, *ha van még lelke a nemzetiségéből végkép ki nem vetközött népnek*, ellene szegül, és ezen visszahatásban edződik moralis ereje.

Szerencséjök az ozmánok által meghódított nemzeteknek hogy a győzők csak mint *katonák*, nem mint nép nyomúltak be az általok leigázott országokba, és azokat csak amúgy *katonásan* foglalták el, de a honnét, ha a nagyobb erőnek engedni kellett, ismét *katonásan* ki is vonúltak, a nélkül hogy a birtoklási magán tulajdon némi kárt szenvedett volna. A győzők mi gondot sem fordítottak ugyan az elfoglalt országokban némileg az állandósítást biztosító intézkedésekre, de e mellett mi gondot sem fordítottak a lenyűgözött nemzetiségeknek az ozmanliságba beolvasztására is. A bosnyákok nagyobb részt az izlám vallásra átléptek ugyan, de megmaradtak szláv nyelvök mellett, attól megválni nem kényszeríté őket még a szultán absolut uralma sem.

A szerbek megmaradtak őseik vallása mellett. Ez által nálok a vallás a nemzetiség köteléke lön, és azzal a *hódítók nemzetiségének* annyira ellent állhatott, hogy a beolvadástól mit sem kellett rettegniök. Igy szilárdult meg a szerb nemzetiség, és benső életében lassan bár, de erélyes akarat fejlődött ki mindinkább. A török nyerseség három század alatt nem volt képes megtörni végkép a szerb nemzet erkölcsi erejét, annál kevésbbé, miután a szerb nép tömegének egy része átszállingott hazánknak legáldottabb vidékére. A magyar állam vendégszeretettel fogadta a jövevényeket, letelepedésre termékeny földet adott nékiek, érintetlenül hagyta nemzetiségöket, érintetlenül vallásukat; mi több, majd itt majd ott még kiváltságokban is részesíté, s így tavul volt minden erőszaktól, hogy magyarrá akarta volna olvasztani őket. Miképhálálták meg a szívesen fogadott jövevények, s mivel viszonozák a magyarok vendégszeretetét? nem tartozik ide; adjanak ők magok számot tetteikért a történelem itélőszéke előtt.

A szerb magas termetű, erős, izmos, szép népfaj; bátor és harcias a vakmerőségig. Vallása gyakorlásában buzgó, néha itt-ott a köznép vakbuzgó, babonára hajlandó, és más keresztyén felekezetbéli embertársa irányában még türelmetlen is. Éghajlata nem oly szelíd, mint geographiai fekvésénél fog-

vást lennie kellene. Ezt az országnak magas fekvése, erős vizenyőssége, de leginkább a rengeteg nagy erdőségnek kell tulajdonítani. Kereskedése : sertés, szarvasmarha, bőr, fagygyu, méz, viasz, sajt, gubacs, szőrposztó stb. A harcmunkálatokra eldöntő befolyást gyakorolnak a hegyek, és folyók, ezen geographiai két tárgyra fordítsuk tehát különösen figyelmünket.

Az európai fő hegygerincnek azon tönkéből, mely *graubundtni Alp*nak neveztetik, mely 8000 párizsi lábnyi magasságra emelkedik a tenger színe felett, melynek keleti törzsében az *Inn*, nyugatiban pedig a *Rajna* forrása bugyog, kinyúlik keleti irányban egy fő ág le egészen az Ádriaitengerig. Délszakra futó vizenyei ennek részint igenyest, részint a Pooba ömléssel az Ádriába szakadnak; a keleti irányban lefolyók pedig a Duna tartományához tartoznak. Azon fő ágból az *Archipelagus*, a *Görög* és *Pontus Euxinus* felé három mellék ág terjedez el, ú. m. a *dinári havas*, a *Pindus* és *Hémus*. Ezen három mellék ág rendszerének láncolatai képezik Szerbország hegységeinek hálózatát. Ezek mindenike külön tárgyalandó, ú. m.

I. A *dinari havasok* egy vonala, mely *Karaginka* név alatt keleti irányban Hercegovinán és török-horvát földön, kelet-délszaki irányban pedig Bosnyák- és Szerbországban terül el. Ennek kitünőbb tönkei következendők :

1. *Raska*. Ennek láncolata Bosnyák- és Szerország között két rőzsre oszlik. A nyugati rőzs a *Morava* völgyét választja el *Vuvác* völgyétől; kitünőbb pontjai : *Vaszilinovada* és *Macsán;* az éjszaki rőzs pedig *Kulubára* és *Drina* völgyét osztja; jelesebb magaslatai : *Jablanik*, *Prilop*, *Iván* és *Brasik*. Ez utóbbi két vonalban huzódik a Száva felé és Szabácshoz közel a most említett folyóra konyúl. E vonalon nevezetes pontok a *Szokol*, *Flacser* és *Jader*.

2. A *Mucsain*. A Morava és Erszár folyók közt; e hegy lejtői e két folyó egybeszakadásaig terjedeznek szét.

3. *Sztolac*, a Zerica és Vuvac folyók között a bosnya határon.

4. *Zerica* a bosnya határszélt képezi.

5. *Soecica* és *Kablan;* Kamerica, Posega és Morava folyók közé tolják lejteiket.

6. *Malen-Sovac;* a Kulubara völgyét választja el *Ljik* völgyétől.

7. *Subor;* a nagy Morava és Kulubara között, kitünőbb rőzsei: a *Klesnevica* Turia és Ljik között; a *Kozma*, melymek vonala a Száva és Duna közé szorúl, végső magaslatán *Nandor-Fejérvár* fekszik.

8. A *Rudnik* és *Kutlenik* egymásban függő hegyláncolat; legmagasabb kúpja: a *Szuzac*. Rudnikhoz kapcsolódik a *Gledik* is. Ezeknek lejtői lekonyúlnak a Nagy-Morava éjszaki kanyarultába, vizenyei ugyancsak abba ömlenek; nevezetesebb bércei, melyekből a Kruscha és Nagy-Moravába szakadozó források bugyognak, az *Uragniarka* és a *Rasnik*.

9. A *Cemernó*, az Ibar és Raschka folyók völgyeinek választéka, nevezetesebb rőzsei: a *Szelice Tolic*, *Brusnik* és *Polumir*, lejtői ezeknek a Morava déli kanyarulatába konyulnak.

II. A *Pindus* vagy görög hegytömeg, Epirosz és Makedónia felől több rőzsben huzódik az *Egrisudagh* nevű bérctönkből kiágazva Szerbország felé. Kitünőbb pontjai:

1. A *Gliubotin*. A Szidnica és a bolgár Morava forrásai ebből buzognak ki. Rendszeréhez tartozik még a *Csardagh*, a *Toplica* és bolgár Morava völgyeinek választéka: a *Domaca*. Ennek három rőzse van, ú. m. nyugatra *Kopauneg*, éjszaknyugatra a Shelian, keletre végre a Szerb-Morava és Toplica között a *Gulka*.

2. A Bolgár-Morava és a Tempesca forrásai közt egy magas meredek hegyláncolat ágazik el az Egrisudaghból, neve ennek *Giustendul*.

3. *Sucha*. Választéka ez a Tempesca és Isker forrásainak.

II. A *Hémus* vagy az úgynevezett Nagy-(Veliki) *Balkán*nak Szerbországba nyuló rőzsei következendők:

1. A szerb határszéltől kezdve a magas és meredeken lejtős, majd mindenütt ős erdőkkel benőtt *Mocna* hegység veszi kezdetét, mely a *Herlani* bércben csúcsosodik, és nyugat-éjszaki kanyarúlatában a *Galubiana* bércvonallal kapcsolódik

össze. Ennek kitünőbb tönkei : a *Hajducka*, a *Slava* és *Zeragam*. Ez utóbbi éjszakkeletre vonultával a Dunának Orsovára könyöklő kanyarodásában *Deli*, *Jóva*, *Tribuc* és a magas *Stirbuc* hegykúpok láncolatát képezi.

2. A meredek oldalú, kopár, csak itt-ott ormain erdős *Ham*. Ez a *Slatowa* hegyláncolattal függ egybe a Hajducka bérccel, a Mlava és a Nagy-Morava folyók völgyeit választva a Dunára konyúl. Egy másik rőzse a Hámnak Vilkovan név alatt Stoll hegykúpnál válik el a Hajducka bérctől, és a Duna felé vonultában a Mlava és Ipek folyók között a Dunára hajlik; kitűnőbb csúcsai a *Vulkan* és *Sisa*.

3. A *Slava* hegynek az Ipek és Porecka folyók közötti láncolata *Pettka*, *Majdán* és *Golieh* bércekkel, az Ipeknek a Dunába szakadásaig terül, s annak egyik végső lejtjén áll a mérges legyei miatt elhírült *Golumbac* váracs.

Szerbország hegyeinek most adott rajzolatából kitűnik, hány csermely, hány kisebb s nagyobb folyó vizenyíti azt; mivel pedig a hegyek és folyók főtényezőkül állnak a hadállások rendszerében, a hegyek rajzolata után érintsük meg röviden Szerbia folyóinak hálózatát.

Szerbország valamennyi vizenyének *fő recipiense* a *Duna*. Ebbe szakad — egy kettőt kivéve — az ország valamennyi nagyobb folyója, a Száva által medrébe veszi azokat is, melyek t. i. ebbe ömlenek; a Dunát, vegyük tehát legelőször is figyelmünk alá. A Duna a Szávával egyesülve Nandor-Fejérvárnál érinti Szerbországot. Itt kezdve délszakra kanyarultában a Timok torkolatáig a Szerbia és Havasalföld közti határt képezi. A folyamnak Szerbiát érintő vonala 40—45 geographiai mérföldet tesz. Folyama közben nagyon tekervényes, olykor kisebb s nagyobb szigeteket képez, melyek között Szendrőnél a *Kulica*, továbbá Adakul és Ikladova közt a *Nagy-Ostrov*, alább *Grocka*, *Gradiste*, Golumbacnál pedig a *Kizilieva Moldava*, végre a Timok torkolatán felül a *Slatina* legnagyobbak. Állandó falvak egyben sincsenek, csak kisebb-nagyobb halásztanyák.

Nem célom ez alkalommal a Duna fölött szemlét tartani, mit talán máskor teendek, csak azt tartom szükségesnek megérinteni ez úttal, miszerint Nandor-Fejérvártól Raicsáig, hol

t. i. a Karas a bal parton a Dunába ömlik, mérföldnyire kiterjedő mocsár létezik, következőleg a szerbiai jobb part úrkodik a volt magyar parton. A hatalmas folyó szélessége a Száva torkánál 100—1100 lépés, mélysége 18—20 láb.

Szerbországnak valamennyi jelentékenyebb folyói, mint már érintve volt, kivéve a bosnyák határszélt képező Drinát és Kulubarát, a Dunába szakadnak, ú. m.

1. A *Jessava*. Ered a Rudnik hegy lejtei között, több kisebb hegyi folyót medrébe vesz. Hasszan Polankán alúl párhuzamban foly a Nagy-Moravával, körűlbelűl 16 mérföldnyi tért tekervényesen átfutva Szendrőnél a Dunába szakad.

2. A *Nagy-Morava*. E néven csak akkor tűnik elő a térképen, midőn már Jaszevac és Jusika között a két kisebb Morava, ú. m. a Szerb- és Bolgár-Morava egybe szakad. Itt éjszaki irányt vesz a folyó. Jobb partján a Herlanie, Hajducka és Slatova, bal partján pedig a Gledic és Rudnik hegyek konyúlatai magaslanak, vizenyeiket medrébe öntik, mi által a folyó jelentékeny alakot vesz magára; szélessége 40—45 ölnyi, 700—800 mázsa terhet bíró járművel hajókázható, kivált ha fövenyes medre kitisztíttatnék. 30—35 mf. hosszaságu tért tekervényesen átfutván, torkolatánál örök iszap-mocsárt képez. Egy ága elszakad itt, s a Jessavával egyesűl Szendrő alatt. Minthogy a Nagy-Moravát a két másik Moravának egyesülése alakítja, mindkettőt szemle alá kell venni ez úttal. A *nyugati* vagy *Szerb-Moravá*nak forrásai az Uragniaska és Vasilinovoda bércek között van, Csugailnál folyása éjszaki irányát hirtelen megváltoztatja, keletnek fordúl, négy-öt ölnyi magas szegélyzetű partok közt sebesen foly, medre iszapos; szélessége Csacsáknál alább 30—35 ölnyi, mélysége 2—3 öl. A *Keleti* v. *Bolgár-Morava* ellenben *Gliubotin-dagh* bércei között ered, áttörvén a Damaca és Ghiustendul bércek szorosain, keletéjszaki irányából halk kanyarodásban éjszaknak fordúl, 35 mf folyása után Alexicénél hirtelen nyugati irányba szökelvén, átlép a szerb határon. Folyása gyors, medre kavicsos, sekély.

3. A *Mláva*. A Slatova és Hajducka hegyek aljában veszi eredetét, tölgyerdővel borított, mélyvésetű völgyben éjszaki irányban futja 14—16 mf hosszaságu pályáját. Kulichnál

az Ostrov szigetet átövedző Duna jobb ágába szakad. Medre sekély, kavicsos, nem hajókázható, a rögtöni áradásnak ki van téve, kivált tavaszkor, ekkor át nem gázolható.

4. Az *Ipek*. Forrása van a Hajducka hegykúp alján, folyása éjszaknyugati. Rajonabona és Voluja közt sziklatömegű szoros völgyön törődik át; 12—15 mf. pályájának gyors átfutása után Gradistenél a Dunába szakad. Medre sekély, átgázolható.

5. A *Porecka*. Ered a Zeragum hegy alján, folyása éjszaki irányban, gyors és néha zuhatagos, medre sekély, nagyon zordon vidéken átfutva a Dunába ömlik.

6. A *Timok*. A Hajducka, Slava és Zeragum hegység keleti oldaláról számos bérczuhatagok ömlenek le, közöttök a Mocna hegy tövében eredő *Kis-Timók* is, melyekből veszi a Timók vizenyeit. Folyása Golincéig keleti irányban tart, itt éjszak felé fordúl, Kiovánál megszűnik kizárólag szerb folyó lenni, mert ezentúl 12—14 mf. hosszaságban Szerb- és Bolgárország közötti határt képez. Vidinből az út Nisszához a Timok vidékén fut keresztül. Partjai Gregováig meredek szirtesek, ezentúl a rónán alacsonyabbak és agyagosak. Medre egyenetlen szélességü, amint a völgye összébb szorúl, vagy széttágul; néha 60 ölre is elterül, mélysége ritka helyen hágja túl az 5 lábat, apró lapos járművekkel hajókázható, de sok helyen át is gázolható. Rokovicánál a Dunába szakad.

7. A *Száva*. A Drina torkolatánál valamivel feljebb érinti a szerb határt. A Dráva és Száva közti (volt) Magyarország, az úgynevezett Slavónia ellenében, mintegy 20 mf. hosszant, a Dunába szakadásaig képezi az ország éjszaki határvonalát. A Száva mind vízárja, mind pedig völgye sajátságánál fogva Szerbországra nézve nevezetes strategiai tárgy; jobb partja t. i. majd mindenütt úrkodik a bal parton, folyásának lassúsága miatt nem képes mindig felfogni a hegyekről medrébe ömlő vizenyeket, az áradat túlhágja a partot, s így sok mocsárt idéz elő. Szélessége Szerbország alatt 2000 lábnyira tehető, mélysége 6—10 lábnyi, nagyobb teriméjü hajók járhatnak rajta. Belé ömlik :

a) A *Drina*. A csernogorai határt képző *Baba* hegyek közt veszi eredetét. Povajdánál egyesül a *Pivá*val, elhagyja

nyugatéjszaki irányát, éjszaknak fordúl, Klokoticánál a Joica hegy alján érinti a szerb határt, körülbelül 24 mf. hosszban képezi annak szélét. Izvornikon alúl már 1000 mázsa terhű hajókkal járható. Panovopolinál szakad a Dunába.

b) A *Kulubára*. Jablanik és Stubica hegyek forrásainak, Valievon alúli egyesülésökből ered. Folyásának kezdete az összeszorúlt szűk völgyekben sebes, azoknak szélesbedésével lassúbb, több nagyobb folyónak medrébe szakadásával 80 lábnyi széles; kisebb sajkákkal, melyeket *korub*nak nevez a föld népe, hajókázható. 12—17 mérföldnyi vízben gazdag folyása után Kertinskánál a Szávába ömlik.

Miután az érdekes kis országnak hegyei s folyóival megismérkedtünk, ismérkedjünk most meg annak néhány strategiai pontjával is. Ha arról volna szó : vajjon jelenkorunkban a hadügy oly nagy és sokszerű fejleményeinek ez időszakában Szerbországnak melyik pontjai bírnak jelentőséggel mind a támadó mind a védelmi harcban? egy külön hadtudományi munka válnék a feleletből, s ekkor nagyon is eltérnék értekezésem céljától; azért csak azon pontokra fordítsuk figyelmünket, melyek az 1454. és 1456. évi hadjáratban érdekkel bírtak; s mennyiben használták fel pedig azokat a hadakozó felek, azt az értekezés befejező §-ában terjesztem elő.

Szerbországot a világ mindnégy szakának oldala felől természetes gátonyok védik. Éjszak felé t. i. hajókázható két nagy folyó, a Duna és Száva, megerődítvén annak partját, *Szabács*, *Nandorfejérvár*, *Szendrő* és *Orsova* által az ellenségnek a két folyón megkisértendő átkelését meg lehet akadályozni egy részről, más részről pedig ugyanazon erődített négy tér lövegeinek ótalma alatt az ellenség birtokára irányzandó betörések elősegíttetnek, s a két folyónak az ellenség részéről hadműködési célokra való használása megnehezíttetik. Dél felől védi az országot az ellenség birtokára kidomborodó egy laktalan hegyláncolat, melynek lekonyúlata Bosnia, Albánia és Bolgárország felé meredekebb, zordonabb és járhatlanabb, mint a szerb oldalon, a népesség is túl ritkább, a föld termése silányabb. Mind ezen körülmények a támadó ellenségnek a szerb szélek felé közelítését nehezítik, a hadak összeportozását akadályozzák. Kelet irányában Bolgárország elle-

nében a hegyvonalak szintoly zordonak, szintoly járhatlanok mint délszaki irányban. Végre nyugatnak Bosnyákország felé a Drina meredek vágványu szűk völgyei ótalmazzák. Szerbia belsejében bármi magas bércek, bármi vizenyős és gyakran szoros, szűk völgyek akadékossá teszik a vidéket; vannak mégis szabadabb terűletű mezőségei is, melyeken a védelmi hadak összegyüjthetők, egészséges táborba szállíthatók. Ilyen péld. a sürűen népesített Morava völgye Szendrőtől és Poserovactól kezdve Jakodinán és Csuprián át egészen Karanovácig és Alexincéig, nyugati részében pedig a termékeny macvai síkság Szabácstól fel egészen Busnicáig.

Az országnak majdnem közepén létezik egy vidék a *Sumadia* erdős hegység kebelében, t. i. a *rudniki kerület*, mely mintegy természetes fellegvár, vagy meredek erőd úrkodik az egész országon. A hegység tönke a *Sturac* bérében pontosúl össze, s ez képezi a természet e nagyszerű erődjének védtornyát. E szirttömeg egészen kopár; innét nyúlnak le köröskörűl meredek sikamban a hegység szoros völgyei, melyeknek rengeteg erdeiben számos szűk szoronga van. A népség szenteknek tartja azokat még mostan is, mert azok a zavargós időkben, hajdan és az újabb korszakban menedékül szolgáltak a megréműlt földnépének, dacos védhelyűl az azok ótalma alatt összecsoportosúlt bátor harcosoknak, kik onnan gyakran sükerűlt kirohanásokat tettek; és az oda nyomulni merészelt ellenséges hadakat végkép tönkre verték.

Akármi jól védett ország szélén a természet mégis hagy nyilást is, melyen át annak belsejébe lehet jutni, mint ha az által figyelmeztetni akarná a természet ura az embert, hogy ölbe tett kézzel ne támaszkodjék egyedűl a természetes ótalmi pontokra, hanem karjait is használja önvédelmére. Igy van az Szerbországgal is. Éjszakról t. i. két nyitja van az országnak, az egyik a Dráva mellékéről az úgynevezett *Macvába*, a másik a temesvári Bánságból a *Morva völgyébe* tárul. Ámbár e nyilásokat a Száva és Duna védelmezi, mégis ha az átkelet a két folyón erőszakolva megtörtént, a betolakodott ellenség az elsőn át elfoglalja a macvai térséget, így ura leend azon rónaságnak, mely mind termékenysége, mind pedig népessége tekintetéből a tábor-állásra oly igen alkalmas, második által

birtokába veszi a Morava völgyét, mely a Szerbországban folytatandó hadjáratra nézve szinte nagy jelentőséggel bír. Délszakról is két nyiláson lehet bejutni Szerbiába: az egyik van Nissza felől a Bolgár-Morava partján Alexicénél, mely szorongát ha az ellenség elfoglalhat, eljutand a Nagy-Morava partján Cupriáig, hatalmába ejtheti az említett folyó termékeny völgyét; a másik Albaniából Novibazár felől az Ibar folyó mentében van, eljuthatni azon Karanováchoz a Szerb-Morava partjára, és így innét is a Nagy-Morava völgyébe. Ezen négy nyílás gyenge oldala most is, volt is Szerbországnak, azokat kellett annak *erődített térhelyek*kel biztosítani; így jöttek létre *Szabács*, *Szendrő*, *Nissza* és *Novibazár*. E két utolsó az ujabb időszakban elesett Szerbiától.

Az értekezésem tárgyaúl kitűzött harci esemény időszakában Szerbia szélét és belsejét több erődített tér védelmezte; ezek közt nevezetesbek voltak, s néhánya még most is fennáll, ú. m.

Szabács, a hegyekről lezuhanó több apró folyónak a Szávába szakadásanál Belgrádtól nyugatnak 19 mérföldnyire. *Szendrő* (Semendria, Smerderova), akkoriban a fejdelmek erődített székvárosa 6 mérföldnyire Belgrádtól a Morava partján. Alacsony falzat által egybekapcsolt négyszöges, magas huszonnégy torony háromszögű alakban képezi a belső várat, a város nyilt, hajdan mezővárakkal volt körítve.

Grocka. Közlék-erőd volt Szendrő és Nandorfejérvár között, hasonnevű folyókának a Dunába szakadásanál. A Grocka folyó bal partja sík föld; a jobb ellenben fél órányi távolságban sürű erdőséggel borított magaslatokkal van körítve, melyek a Dunára és Grocka felé meredek szegélyzetűek. Ezen magaslatok és a Duna képezik a $^3/_4$ órányi hosszú grockai szorongát.

Posszarovác. Négy mérföldnyire Szendrőtől; palánkozott földvár volt a Morava és Mlava közt a Dunára konyuló magaslaton.

Kosztolac, *Rama* és *Golumbac* a Duna partját szegélyező magaslatokon erődített térek valának. Nandorfejérvárral egybenfüggésben ezen hét erőd védelmezte a Szávát és Dunát, és biztosítá egyszersmind az ország éjszaki határszéleit.

Csuprio, a Ravenica és Csupria folyóknak a Moravába szakadásánál, és *Krusevac* zárták el a Morava völgyét az annak hosszában hadászott ellenség előtt.

Kragujevac, a Lipnica partján Krusevactól Belgrádba vezető uton, emettől 16, amattól pedig 10 mérföldnyi távolságban. Most a fejdelmek székvárosa.

Rudnik, a Sumadia erdős bércek közepett, és *Usica*, ugyanazon hegységnek nyugatra dülő lejtein a 2500 lábnyi magasságu Koblár alatt; továbbá:

Valjevo, a Kulubara partján, zárva tartja az Uzicához vezető szorongát.

Szokol, hegyi erőd Szabács, Zvornik és Valjevo között, végre:

Prisztina. Erődített város volt a több ütközetről híres *Kossow* (Rigó) mezőn; képezik azon várrendszert, mely az ország belvédelmére szolgált, midőn t.i. az ellenség már a határszéleket erőszakítva, az ország keblébe nyomúlt volna. Ha az ember körültekinti ezen erődök helyzetét, meg nem tagadhatja azoknak egymásba függő szerkezetétől a strategiai szakavatottságot, mely a régi szerbeknek becsületére, hírnevöknek öregbítésére szolgál.

Tekintsük meg most már *Nandorfejérvárt*, melynek falai között, falai alatt történt honunk s nemzetünk történelmében azon nevezetes harci esemény, melynek ma *négyszázados emlékünnepét ülljük*. Büszkék lehetünk fegyverünk ama dicsőségére; de elszomorodik minden jó hazafi lelke, midőn látja hogy azon fegyver, mely a hazát s fejedelmét védeni tudta s annyiszor védette, most gyászfátyolba burkolva, széttöredezve hever.

A *Kubar* hegytönknek ágazatai szétterjednek a Kolubara és a Nagy-Morava között, azoknak egyik köre *Kozma* kúpban felcsúcsosodva a Szávára és a Nagy-Dunára hajlik, ennek vég magaslatán 100 lábnyira feldomborodva a Duna színe fölött, áll *Nandorfejérvár* (Belgrad, Belgorod, Alba Graeca, Görög-Fejérvár). A Száva, mielőtt a Dunába szakadna, megváltoztatja folyamvonalát, a Duna zuhama ellen fordúl, s így alakúlt azon félmérföldnyi hosszaságu háromszögű zug, melynek legvégső csúcsán fekszik az erődített város. Már maga a

természet kimutatta, miszerint itt várnak kell állania; a rómaiak is megértették azt, azért is ide építették a régi *Sigidunumot*, hogy úrkodjék a Dunán és Száván, úrkodjék azon révponton, mely a Dunán át a magyar rónaságba vezet. A hadi művészet és természet által egyaránt meg van erődítve. A mint most áll, az más lapra tartozik; szóljunk arról, milyen volt az Hunyadi korában. A város terűlete a Duna és Száva partjaira hajlott le, körül volt véve gátonyozott kőfallal, ordonyai helyett számos tornyai voltak, melyekből a *kárpitonyokat* (curtine) lehetett védeni, oldalt bé lehetett lőni a körfalakat védő, majd vizenyős, a partozaton feljebb száraz árkolatokba. Az árkok ellen nyesgyéi itt s ott, de kivált a tornyok ellenében palánk cövekzettel voltak ellátva. A legmagasabb orman — a Duna és Száva közé beszögellett hegylábnak — emelkedett a tulajdonképi erőd a felső-vár név alatt, tornyai és árkolatai ennek is voltak, kapuja három, a Duna felé egy, a Szávára is egy, harmadik a városra tárult. A felső vár úrkodott a két folyón, úrkodott a városon is. A felső várban volt a várhad laktanyája, volt Hunyadinak várlaka is, mely erődített kapcsolatban állott a tulajdonképi felső erőddel.

A Duna és Száva partjain való fekvése strategiai tekintetben tekintélyes ponttá teszi Belgrádot. Akkori időben Buda és Byzanc közti közlékpontnak tekintetett, és keletszak felől nyitja volt Magyarországnak. Belgrád már fekvésénél fogva is, ámbár azelőtti erődművei nem voltak oly nyomatékosak, mégis gyakran számos csatáknak lön színhelyévé, melyek közől a nevezetesbeket itt röviden említésbe hozom.

1086-ban *Árpád Salamon* királyunk rohammal foglalta el az addig a görög császári birodalomhoz tartozott Belgrádot, s így aztán magyar uralom alá került az. Gyakran végkép elpusztúlt, ismét fölépűlt a bolgárok, görögök és magyarok folytonos hadjárataiban, ura gyakran változott, mert az a szomszéd államok közt a viszály almája volt, míg végre XIV. században a bosnyákok elfoglalták, és 1343-ban *Dusán István* király alatt az akkori hadművészet szabályai szerint ismét állandó erőddé alakíttatott.

A hanyatlásnak indúlt görög birodalom vég elpusztulása

minden órában békövetközhetett; Szerbország állása a magyar birodalom irányában fejdelmeinek fonák politicája szerint mindinkább ingataggá lön : a magyar államnak tehát arról kellett gondoskodnia, miszerint Magyarországnak ezen kapuja kelet irányában magyar birtok alá kerüljön, nehogy azon az ellenséges özönletek honunkat mi hamarább elborítsák. Azértis 1443-ban Szerbország akkori urával *Brankovic György*gyel Zsigmond király oly szerződést kötött, miszerint cserében Brankovic Magyarországban majdnem oly nagy kiterjedésü birtokot kapott Belgrádért, mint egész Szerbia. Igy jött Nandorfejérvár magyar uralom alá, és Zsigmond király *Hunyadi János*ra bízta azt, ki azt, mint a hadtudományi tekintetben annyira nevezetes tért, mint a keresztyénség előordonyát a mindinkább közelítő ozman hódítások feltartóztatására, tehát Dusán István erődítéseit még több erőművel nagyobbította.

Jól megerődítve, jól fölszerelve Nandorfejérvár 1440-ben *Thaloci Sovány János* vezérlete alatt, ki egyszersmind vránai perjel is volt, két havon át ellent állott *Murad* szultán nagyvezérének *Ali bei*nek, ki a Dunáról 100 vitorla erősségü flotilla közremunkálásával, szárazon pedig több magas gátonyról, honnan szakadatlanúl szóratá a kőzáport a táborított városra, meg akarta vívni. A várőrizet tűzlöveggel felelt az ozmannak minden felhivására. A rohamlók alatt tűzaknákat is röpítettek fel a magyarok, öltek is irgalmatlanúl rakásra sok vakmerő törököt; mígnem Ali felhagyott végre a táborítással, 17,000 harcost áldozott fel a nagy próféta dicsőitésére, és szégyennel vonúlt el Belgrád alól. Az arra következett évben maga Hunyadi, *Izsákot*, ki magát szendrői basának nevezte, Nandorfejérvár falai alatt egy kemény harcban tönkre verte, és a város alól elriasztotta.

Mi történt 1456-ban Nandorfejérvár alatt, arról alább leend szó.

Hogy pedig Belgrád továbbá is mindenik kornak hadászatában nevezetes strategiai pontnak tekintetett, tanusítják az ott történt későbbi nevezetes harci események is; többi között:

1521-ben II. Lajos király alatt kemény táborítási harc

után *More Mihály*nak és a vele cimboraságba szövetkezett rácok árulása következtében az ozmanok hatalmába esett, és 167 évig török uralom alatt maradt.

1688-ban az osztriai hadsereg, melynek soraiban honfiaink közől több ezer harcolt, szövetközve a német-birodalmi államok hadnépével, rohammal vette bé Belgrádot. Az egyesültek fővezére, *Maximilián*, bavariai választó-fejdelem volt; a török várhadat *Ibrahim* basa vezénylette. *Serényi* tábornok, mint hadszermester, igazgatta a táborítási munkálatokat. Ekkor nyerte Belgrád nagyobb kiterjedésű erődműveit.

1690. A keresztes zászlók nem sokáig lobogtak Belgrád tornyain; a törökök rohammal vették be azt október 18-kán. A táborítást *Kiuperli Musztafa* basa, a magasporta nagyvezére vezényelte. A várhad német népből állott, vezérei voltak *Aspermont Reckheim* gróf és *Croy* herceg — az Árpád fivér egy eltévedett sarjadéka. Mindkettőnek sikerült egy tűzakna fellobbanása-okozta zavarodás alatt a városból elillanni.

1693-ban az osztriaiak rendszeres táborítással megtámadták Belgrádot, de minden süker nélkül. A támadók vezére a fentebbi *Croy* herceg volt, ki a megcsonkult hadvezéri becsületének kitisztítására sept. 17-kén, miután a fölmentő török hadseregnek *Biklu Musztafa* basa nagyvezér parancsnoksága alatti közeledését megértette volna, megrohanta Belgrád falait, de nagy veszteséggel visszaverettetett, s a táborítás végkép megszűnt.

1717-ben esett meg a hadi történelemben oly igen nevezetes megtámadása Belgrádnak, melyet *Szavojai Jenő* herceg vezénylett. A város és erőde több napi táborítása után, aug. 18-kán, a mely idő alatt mind az ozman várhad, mind a támadó cs. kir. hadsereg fényes tanuságát adá hadászszellemének, alku szerint megadta magát. A várművek új alakot nyertek; de már az 1739. évi okt. 2-kén kötött belgrádi békeszerződvény következtén Nandorfejérvár újra a török hatalmába került.

1787-ben decemb. 2-kén a genialis lelkületű II. *József* császár, mielőtt a hábor üzenete a szultánnak diplomaticai úton megküldetett volna, egy rögcsapással akarta elfoglalni Belgrádot. E furcsa merényletet négy magyar ezreddel *Al-*

vinczy tábornoknak kellett volna végrehajtani; de biz az a népek törvénye sértetlen fenmaradására — tévedésből nem sükerült.

1788-ban febr. 9-kén a hábor meg lőn üzenve. Készületek tétettek Belgrád megtámadására; minthogy azonban *Lascy* tábornagynak egész hadászata fonákul tervezve fonákul ütött ki, a megtámadásnak mi eredménye sem lön; mígnem végre: 1789-ben az öreg *Loudon* a hadjáratnak sikerdusabb lendületet adott. Sept. 12-kén az osztriai sereg Belgrád alá jutott. Az erőd parancsnoka *Ozman* basa volt. Oct. 7-kén már feladta magát a város; de a legközelbi békekötéssel újra a nagyúr hatalmába került.

1807-ben január havában a fellázadott szerbek *Czerni György* vezénylete alatt több évig tartott harcolás után elfoglalták Belgrádot, és a szerb szabadság zászlója lobogott Nándorfejérvár tornyain; de

1812-ben a bukaresti békekötéssel a felső erőd török kézre jutott; a város maga pedig Szerbországgal a szultán uralmától függő szerb fejdelem kormánya alatt van.

4. §. A harcoló erők és a vezénylő kitünőbb személyiségek megismértetése.

Az Árpád-vér fimagva szakadtával megkezdettek a bonyodalmak az elárvult országban; a leányág rokonai közől többen mint trónkövetelők léptek föl a római curiának majd pártolása alatt, majd annak ellenére, kezdetöket vették a belhábor nyomorai, a minek csak a dicső *I. Lajos* szilárd alapokra fektetett kormányzása lön megszüntetője; de őt nem áldotta meg fimagzattal az ég. A nagy királynak elhunytával az elszomorodott hazának sok oka volt három évig gyászolni, megsiratni a magyar nap alkonyodását. A nagy királylyal, a szeretett lovagias fejdelemmel sírba szállt a nemzet daliás dicsősége; az Árpádok utáni belvihar ezer körmű karcolásaival újra dúlt a haza vérző keblében.

Úgy látszott azonban, mintha az *irgalom istene* vagy megsokallotta volna már a négy folyam vidékein letelepült keletnépének határtalan sanyarát, vagy mintha elenyészte

előtt isteni ujjának mutatásával ki akarná jelölni az útat, melyen lehetséges volt volna még bejutni az önfentartás csarnokába a szétbomlásnak indúlt magyar államösszegnek, vagy hogy a sírba dőlendő nemzet vigyen legalább magával vigasztalásul az örök enyészetbe egy nem rég múlt dicsőségre visszaemlékezést, és sírkövére aggathassa a diadal harcias jeleit is : a *hosszas borúra rövid derű mutatkozott a magyarok egén.* Mert épen akkor, midőn mind a keletről határszéleinken dulongó, már a velünk szövetséges tartományokba csapott izlam özönlése, mind a nyugatnak mifelénk irányzott kiterjeszkedő vágya el-elmosott bennünket, és mind a két veszély erőszakos hulláma össze-összecsapkodott fejünk fölött : egy férfiú jelent meg a szorongatott magyar nép között, kinek hívatása volt, letörleni a haza szentének orcájáról a vérző könnyeket, megmenteni a hont a kivülről fenyegető vésztől, előzni az ellenséget határszéleinkről, megtörni vágyódásait hódításokat tennie a szent koronához tartozó országokban; helyre állítani a belcsöndet, a törvények méltóságát, letörni a féktelen oligarchia szarvát, a *veszszen a világ, csak hogy éljen az igazság!* jelszónak teljes mértékben valósulást adni; tekintélyt szerezni a magyar fegyvernek, a merre csak villogtatja azt nemzeti haderő; lemosni a királyi trón bársonyáról a vért, melylyel azt az asszony király rokona leggyilkolásával bészennyezte; helyre állítani magok a fejdelmek által eljátszott királyi legfelsőbbséget, jogába helyheztetni a végrehajtó hatalmat, de jogába, elidegeníthetlen jogába a nemzetet is; új uralkodó dynastiát teremteni; beiktatni azt az Árpádok királyi székébe, szóval : a jövendőnek más irányt adni, a történelem lapjaira dicső, egy nemzet életéhez méltó korszakot jegyezni. Az *isteni irgalom ezen küldöttje : Hunyadi János* volt.

Hogy e nagy férfiú és sarjadéka képes volt volna megfelelni azon nagyszerű küldetésnek : tanusítja az ország kormányzójának egész élete, annak folytában összes államtettei mind benn az országban, mind künn az ellenséggel szemközt, tanusítja László fiának nagyratermettsége, és a királylyá lett Mátyásnak országló erélye. Azonban máskép tetszett a nemzetek sorsát vezető végzésnek; a gondviselés súlyos kezét nem vette le a magyar nemzetről. *Nagy bűnt, égbe-kiáltó bűnt kel-*

lett annak elkövetnie, hogy oly nagyszerűen bűnhödött. László, a legdaliabb, legszebb lovaga széles Magyarországnak, az ifjú kornak legszebb szakában, midőn a férfiú még csak szeretni tud hazát és hölgyet egyaránt, midőn szivébe nem fészkelheti be magát sem gyanú sem gyűlölet, midőn még a könnyebb tiszta vér nem fér egybe az előre néző óvatossággal, áldozata, gyászos áldozata lőn a már atyját is megrontani törekedő, magát a fiatal királyt is behálózta legundokabb csinynek, melynek finoman szőtt szálai kihullnak kezeinkből; a történész csak sejdít, de positiv tényt nem állíthat fel. Azon fő, mely koronákra teheté magát érdemessé, bakó pallosa alatt hullott a porba, vére azon tért festette, hol nékie uralkodnia illett. *Mátyás*, az igaz, király lett, a legnagyobb, legdicsőbb királyaink egyike, de fiát nem ültethette királyi székébe. Amaz alattomos csiny fínom szálai, mely azon rejtelmes gépet mozgásba hozta, melynek nyilai megtörtek ugyan a nagy kormányzó ércmellén, lesujták a fiakat, az egyikét nyilvánosan mint gonosztevőt minden törvényes eljárás nélkül, dacára a királyi eskünek, dacára az anyát megnyugtató szónak; lesujták a másikat is *gyanítólag* a rothadt fügék között. Ennek eleste annál sebzőbb volt a nemzetre nézve, mert őt mint királyt érte élete közepén, országlási pályájának legszebb, tettben, reményben legdúsabb futásában érte, lesujták az onokát is, mert eljátszották tőle atyja koronáját, mellőztetett az uralkodónak nevelt ifjú azon ürügy alatt, mert *őt nem szülte királyné*. A gép mind ennyi áldozat után sem szűnt meg működni: kiírtotta a gyűlölete tárgyává tett családot; most az egész nemzetet, annak egész birodalmát tette ki tárcsául mérges nyilainak. Egy gyámoltalan fejedelem lön az erélyes Mátyás utóda, ezt követte a mohácsi vésznap, ismét egy gyermektelen fiatal királynak a csatatéren eleste; a többit följegyezte Clio gyászbetűkkel, az *írás tintáját egy egész nemzet könyével keverte.*

Az értekezésem tárgyaúl kitűzött harceseményben legkitünőbb személyiség volt *Hunyadi János*. Személyiségével meg kellene ismértetnem az olvasót a hadtörténészet elveihez szabott feladatom szerint, de miután egy nagybecsü munka forog most az irodalom körében, értem : *Teleki József* gróf feledhet-

len elnökünk *Hunyadiak Kora* című munkáját, melyben az enyimnél sokkal avatottabb kéz adta rajzát a nagy képnek, oda utasítom olvasóimat.

Mint hadvezér elvesztette bár ő a várnai ütközetet (1444), el a rigómezeit is (1448) a törökök ellen, Giskra ellen sem igen boldogúlhatott a felső-magyarországi erődök közti harcolásaiban; de ha tekintetbe veszszük hazánknak akkori honvédelmi rendszerét, tekintetbe a hatalmas oligarchia ellenében volt állását : csodálkoznunk kell, hogy annyi erélyt fejthetett ki a török elleni hadjáratokban, midőn honn némi tekintetben még hatalmasabb ellen kellett küzdenie, mint a nyílt csatatéren; midőn oly igen szerettek az urak a külföld fényes, de soha nem teljesített igéreteivel takaródzni, hogy annál kevesebbet vagy mit se tegyenek Hunyadi felszólításaira; midőn a honvédelemre nézve a legüdvösebb törvényeket hozták létre a honatyák, de a végrehajtó hatalom azokat életbe léptetni vétkesen elmulasztotta, vagy legfeljebb egy évnél tartósabb életet adni azoknak nem volt képes soha. A mennyit Hunyadi ily zsibbasztó körülmények közt tett, csodánkat érdemli, és ő korának első rangu hadvezérei közé méltán sorolható.

Ezen nevezetes hadjárat nevezetesb személyiségei közé számítani kötelességemnek ismérem *Kapisztrán János* szerzetes barátot is. Csak így nevezem őt, mert így írva isméretes ő történelmünkben, így nevezte őt a magyar keresztes had, ezen magyarosított névvel lön ő közös atyja a nandorfejérvári tábornak, lelki barátja s tanácsadója a magyar fővezérnek.

Ő *Joannes de Capistra* vagy *Capistranoi János* barát név alatt még 1451. évben V. Miklós pápa intézkedései következtében hagyta el szülő földét, a nápolyi királyságot. A szent kereszt apostolául volt ő küldve, de nem mint a biblia apostolai, az olajág békelobogója alatt szerte hirdetni a *Megváltó* által nyilatkozott üdvözítő vallást, terjeszteni azt, hol csak ember lakik s hivőket szerezni az anyaszentegyháznak; a szent kereszt apostolaúl volt ő küldve de harcias szellemben, az olajág helyett fölfegyverzett karral, hadakat toborzani az anyaszentegyháznak, nem visszafoglalni többé a szent városokat, melyeknek falain az izlam zászlója lobogott már, és annyi véráldozat dacára végre is a Krisztusban nem hivők lettek és

maradtak a Szent-föld urai mind ekkorig, hanem gátat vetni az izlam terjedésének, gátat vetni a török hódításainak, a byzanci császárság elbukása után megvédendő a keresztyénség végső ordonyát, *Magyarországot*, melynek védfalait csapdosta már a hódító özönlés pusztító hulláma. Legelőbb is a királyi udvarnál Bécsújhelyben jelent meg a szent atya követével, később Bécsben, utóbb Brünnben; a *pünkösdi szent lélek* sugallata által értette ő a különféle nemzetek nyelvét, mint értették az evangeliumot hirdető szent apostolok, lángoló ékesszólásával magához igézett ő minden hallgatót. Szász- és Felső-Németországot bejárta, be Sléziát is. Nem elégedett meg, csak a német ajku népek közt hírdetni a szent hábort, fölkereste a szláv nyelvűeket is, izgatott a buzgó keresztyén és vitéz lengyel nép között is, osztogatta a veres keresztet; végre 1455-ben Hunyadinak győzelmes szerb-bolgár hadjárata után Magyarországba jött. Itt nyílt legkedvezőbb alkalma előbb Győrött a fiatal királyt, később a Budán öszvegyűlt rendeket harcra buzdítani, az országban szinte legnagyobb erélylyel toborzotta a keresztes hadat. Kedveltté, csudálttá tudta ő tenni magát a köznép előtt, megnyerte föltétlen bizalmát és barátságát a fővezérnek is, ki övele a legkomolyabb harci tervezetekről szeretett tanácskozni, véleményét a magaéval mérlegbe vetni méltónak tartotta.

Midőn Kapisztrán személyiségét itt említésbe hozom, nem akarom állítani ez által, mintha ő valamely kitűnő katonai egyéniség volt, vagy épen még hadvezéri tulajdonokkal is bírt volna. Ő bátor férfiú volt, rendíthetlen a legnagyobb veszélyek közepett, szónoklatával be bírta vezetni a harcosokat a halál legirtózatosabb pusztításai közé, és a gyakran felbomlott rendet a fegytelen gyülevész keresztes nép között csupán személyes fölléptével, szívre ható dorgálásával helyre tudta állítani. Minő bizalommal, minő föltétlen engedelmességgel csüggött Kapisztránon a harcok embere, példaúl följegyzette a krónika *Dugovics Titus* elszánt áldozatát Nandor-Fejérvár tornyán. Ugyanis a város falainak megrohanásakor egy vitéz janicsár a torony fokára kitűzte már a félhold zászlaját, győzelmet ujjongatott, bátorítva hítta fel bajtársait. A torony belüregeiben hallá ezt Dugovics, azonnal fölsietett

annak párkányozatára, megküzdendő ott a zászlós janicsárral. Dugovics, kardjával nem férhetett a magát vitézül védő törökhöz; ölbe ragadá tehát őt, így akarta letaszítani a toronyról, azonban így sem boldogúlt, az izmos mozlim megbirkozott így is Dugovicscsal. Ez küzdelem közben megpillantá a kereszteseit a körfal védelmére vezető Kapisztránt. „Üdvözűlök-e, apám! kiálta kérdezőleg Dugovics, ha levetem magamat e pogánynyal a mélybe?“ — „Üdvözűlsz, fiam! felelt a barát, a vértanúk szent koszorúja leend jutalmad, áldásom kövesse vitéz tettedet!!!“ Dugovics erre egy rugást adott magának, fölemelte az őt átkorolt törököt, s lezuhant vele a falak mély árkába. A keresztesek *Hosanna in excelsis*-t énekeltek lent a körfalak alján; a félholdas zászló így eltűnt a torony fokozatáról.

Nem volt ő ment, mint akárki más is, kivált akkoriban a vallási türelmetlenség mételyétől, bizonyítja ezt többi közt a győri országgyülésen történt nyilatkozata, midőn t. i. *Brankovic György* a szerbek fejdelme a magyarok segedelmeért esedezett, egyszersmind szentűl igéré, hogy tízezernyi szerb hadát a magyarokéval egyesítendi, mihelyt azok átlépendik a határszéleket. Kapisztrán, vallási túlbuzgóságában, térítői hevesködéssel arra szólítá fel a szerbek fejedelmét, miszerint, ha ki akarja érdemleni a catholicus fejdelmek pártolását, tagadja meg a schismát, térjen az egyedűl üdvözítő vallás keblébe. Erre a kilencven éves ősz fejedelem visszautasítólag válaszolt, mert bosszantotta őt, hogy annyira vagy esztelennek, vagy gyermeknek hiszik, és ő most megtagadhatná azt, mit eddig üdvösnek s helyesnek tartott. Brankovic elszomorodva hagyta el Győr városát, mert látta hogy ármány szövetkezik az állam életébe, és a helyett hogy a török legyőzésére fordítanák az illetők figyelmöket, az emberek térítgetésével vesződnek.

Kapisztrán nemsoká élte túl Hunyadi barátjának elhúnytát. A nandorfejérvári dicső évben october 26-kán a szent Ferenc-szerzetesek újlaki kolostorában halt meg. A nép szentnek tartá őt még életében, csillagkoszorút látott már fején, de a szentek sorába *a római szent atya engedelmé*ből csak 1690-ben juthatott; ünnepét a catholicus világ oct. 23-kán ülli.

A magyar tábor nevezetességei közé tartoztak még: *Szilágyi Mihály* Hunyadi János süve, a nándorfejérvári erőd parancsnoka. *Kórógh János* (Teleki szerint: Kórógyi) machói bán, *Kanizsai László*, *Rozgonyi Sebestyén*, *Országh Mihály*, *Bastida János*, a pirenéi félsziget fia stb.

A török krónikaírók ismeretlenek levén előttem, az olvasót nem ismertethetem meg az ozmán hadsereg nevezetes férfiúival, csak magát a hadsereg urát, a hatalmas II. *Mohamed* szultánt mutathatom be. Született ő 1430-ban. Nandor-Fejérvár alatt huszonhat éves volt. A nagyra termett fejdelemtől a férfikor legerélyesebb szakában csak nagyot lehetett várni; 1451-ben lépett a szultánok trónjára. A szerail akkori barbár szokása szerint *Ahmed* testvéröcscsét megölette, ennek anyját, a szinopei szép hercegasszonyt, — egy rabszolgának vetette nőül. Minekutána így biztosította volna legfőbb hatalmát a megtörténhető zavargások ellen, részéről is helybenhagyólag megerősítette mind azon szerződvényeket, melyeket atyjával kötöttek; de mindemellett már azon tervén dolgozott: mikép lehessen Byzanc elfoglalásával egy csapással véget vetni a byzanci birodalomnak.

1453. apríl havában szoros táborítás alá vette a császárok székvárosát, és már ugyanazon évi május 29-kén még neve is megszűnt a byzanci birodalomnak. A elfoglalt várost Mohamed székhelyéül választá, a szétrombolt erődműveket helyre állíttatá, és a Dardanella várait fölépítteté. A görögöknek szabados okmányokat osztogattatott, ez által biztosítá személyöket, biztosítá fekvő birtokukat.

1454-ben saját vezénylete alatt Szerbiába nyomúlt, Hunyadi János vezérelte ellene a magyar hadat. Ezen hadjárat történelme, történelme az 1456. évbelinek is, s előjövend jelen értekezésem 5. és 8. §-ában.

1458-ban Mohamed megkezdé hadjáratát Morea ellen, két év alatt bevégzé azt; Görögországnak valamennyi részlete az ozmánok uralma alá jutott, kivéve Albániát és Epiroszt; fejdelem maradt itt az 1461. évi békekötés szerint is *Skander bég*. Ugyanez évben a Byzancból elűzött Komnénok kisázsiai birodalmát, Trapezuntot meghódította, az arra következett évben Lesbos szigetet foglalta el.

1463-ban majd egész Boszniát elfoglalta. Ugyanazon évben a velencei köztársaság hadat üzent a szultánnak. Három évi véres harc után a köztársaság több hadvezére minden siker nélkül folytatta a hábort, sőt a velenceieknek a görög hegyek közti birtokai, s több apró szigetek a török hatalmába kerültek.

1466-ban Mohamed Ázsiában bevégezte a karamanok elleni hábort. A Karaman-dynastia 166 évig uralkodott Kis-Ázsiában majdnem örök harcban az ozmanidákkal. Valahányszor egyik vagy másik keresztyén hatalmasság háborba keveredett a török szultánnal, a karamánokat szövetségben látjuk azokkal, míg végre sükerült Mohamednek elpusztítnia az ozmánok ezen örök ellenét.

Míg Mohamed fegyvere Kis-Ázsiában igénybe vétetett, Skander bég három török hadat semmisített meg, ő lett most a szultánnak legveszélyesebb ellene.

1470-ben Negroponte szigetét vette Mohamed táborítás alá. 300 vitorla hetvenezer harcossal elzárolás alá vette a szigetet, ugyanannyival lépett a szultán szárazra. Julius 12-kén rohammal elfoglalta az erődöt, a várhadat szokása szerint kardra hányatta. Magyar-, Horvát-, Koronta- és Stájerországnak ezentúl négy éven át kellett éreznie a török szomszéd alkalmatlanságait, kalandozó hadai pusztíták az említett országok határszéleit. De Havasalföldön és Moldvában a szultán hadjárata a magyarok ellen nem volt szerencsés, nem volt továbbá sükere Lepanto és Trója táborításának sem.

1477-ben *Omár* basa megverte a velenceiek seregét *Norello* vezérlete alatt, az Isonzo és Tagliamento közti vidéket kedvökre pusztíták a török hadak, következő évben győzelmet vívtak ki azok Trójánál, Skuttarinál, Drivaszto és Alesszionál; 1479-ben ismét Magyarországba ütöttek, de pórúl jártak a kenyérmezei csatában. Rhodus szigetnek három havi sükeretlen táborítása volt Mohamed szultánnak utolsó tette. 1181. május 3-kán halt meg ötvenegy éves korában. E győzelmes szultán *két császári birodalmat* (a byzancit és trapezuntit) hódított meg. Európában elfoglalta *Szerbiát, Boszniát, Moldvaországot, Albániát* és *Moreát;* Kis-Ázsiában *Kasztemun-* és *Karamanországot*; ura lett *Negroponte, Kephalonia, Lesbosz,*

Lemnosz, *Tenedosz*, *Imbrosz* és *Thasosz* szigeteknek, 200-nál több város nyitotta meg kapuit a győzelmes előtt.

A szultánok közt Mohamed volt az első, ki a tűzi fegyvernek, kiváltkép a nagy lövegnek harcokbani terjedtebb alkalmazására figyelmet fordított, figyelmet úgy szinte a hadaknak rendszeres élelmezésére is; mindkettőnek nyomát látni fogjuk Nandorfejérvár táborításánál; látni fogjuk egyszersmind a fent megjegyzett §-okban, miszerint Mohamednek hadjáratai meghatározott strategiai combinatiókon alapúltak, nem voltak azok többé minden alapzat nélküli dulongások, elpusztításai a harcok színhelyére kitűzött vidéknek.

Mind ezt csak azért sorolom elő hogy kitűnjék, minő ellennel volt küzdelme hősünknek az elemzésem tárgyává kitűzött két hadjáratban, és hogy a történelemnek azon megjegyzése, miszerint Mahomed meghallván *Hunyadi J. halálát*, fájlalta azt, sajnálta is egyszersmind; mert egyedűl őt tartotta az akkor élt hadvezérek közől magához érdemes ellennek, nem volt az üres bók, nem volt minden értelem nélküli nyilatkozat.

Mohamed szultánon kivűl lehettek, voltak is minden bizonynyal a török hadseregben nevezetes személyiségek; mert a hadi történész azt föl nem teheti, miszerint oly nagy hírű hadúrnak, mint II. Mahomed volt, roppant seregében nem voltak volna oly harctapasztalt vezérek, kik uroknak bizalmát teljes mértékben s meg is érdemelve bírták; de miután én kelet krónikáit nem ismérem eléggé, Hammer Purgstall munkája sem említ olyakat, elég legyen csak annyit hoznom elő, miszerint *Karacsi* basa s ruméliai beglerbégnek jeles egyéniségnek kellett lennie kétség kivűl, minthogy történelmünkből kitűnik, miszerint a julius 21-ki rohamlás előtt a résromok megszemlélése alkalmával történt agyonlövettetése közönséges zavart okozott a török táborban, a szultán fájlalta a jeles harcfinak kivált a sorsdöntő vállalat előtti kora elhunytát.

Ferik vagy *Fericbei* (Telekinél *Firuz bég*) is az ozman sereg nevezetességei közé tartozott. Ő ki volt küldve ura által már 1454. tavaszán Krusevacnál állodást foglalni, a város omladozott erődműveit helyre állítani, egy elgátonyozott táborállást a két Morava egyesülésénél kitűzni, a szofiai tábort Szerbországgal egybeköthető közlék-utakról jó eleve gondos-

kodni, és az utakat Morava völgyén le Szendrő felé használható állapotba tenni. A bei pontosan teljesített mindent. Látni fogjuk továbbá, hogy az 1454. évi hadjáratban, midőn Mohamed Szendrőnél kudarcot vallván, onnét nyakra főre eltakarodni kényteleníttették, Ferik beire bízta az utóhad vezényletét; megbízta őt továbbá hogy az előre tolakodó magyar had feltartóztatására Krusevacnál a harcot elfogadja, és mindaddig küzdjön a győztes ellenséggel, mígnem a szultán a sereg zömével áthuzódott az alexincéni szorongán. Ferik bei, mennyire körülményei engedték, és 32,000 török harcossal a győzelem tudtában bátran előre nyomúlt ellenséggel bármint lehetett, megfelelt nehéz feladatának.

Érdekes volna tudni mind a magyar, mind a török sereg valóságos létszámát, tudni egyszersmind : mily arányban állott a gyalogsággal a lovasság? minő volt fölfegyverkezetök, a tüzérség mily fokozatán állott a hadmüvészetnek? a kézi tűzfegyver mily szerepet játszott a két ellenkező seregnél? Mind ezt mily érdekes volna tudni! De történelmi forrásaink e tekintetben nem nyújtanak kielégítő tudósításokat, mert akkori krónikásaink nem igen foglalkodtak olyas följegyzésekkel. Mennyire nyomozásaim sükere kiterjedhet, e történelmi nagy hiány némi pótlására ennyi most elég legyen; egészítse ki a hiányt nagyobb mérvben az, ki nálamnál jártasabb a krónikákban, én a hadi történészet nevében nagy köszönettel veendem.

A magyar hadsereg nem volt többé oly erős sem szerkezetében, sem létszámában, mint volt az 1454. évi hadjáratban; mert az ugyanazon évi január havában országosan hozott honvédelmi határozatok, miután az oligarchia mindig jól értett maga számára az őt is terhelő kötelezettségeket meghatározó törvények alkotásában hátulsó buvajtócskát hagyni, részint nem hajtattak végre, részint, miután ki lön akkor mondva, hogy azon határozatok csupán az akkori bonyolodalmakra vonatkoznak, azoknak szüntével elvesztik minden kötelmi érvényességöket. Ennek következtében miután 1455. évben egészben véve habár béke nem volt is, de a háború nagyban sem folyt, s Hunyadi győzelmei Szendrőnél és Krusevacnál valamennyire megtompították a fenyegető vész agyarát,

ennek azután az az eredménye lőn, hogy a ki henyélni vagy a Hunyadi ellen szőtt ármányban részt akart venni, egész kényelemmel ringathatta magát az országnak képzelt veszélyen kivüliségében.

Az országnagyok, kivált a Duna alvidékétől távoliabbak banderiumai közől kevesen jelentek meg a gyülhelyen, néhányan csak akkor, midőn a török tábor elpusztult már Nandorfejérvár alól. Jelesbjei a hadseregnek a Hunyadinak saját zsoldján tartott harcosok voltak; a hadsereg nagyobb része azonban kereszteseekből állott. A keresztes had pedig, kivéve mindenféle nemzetnek hadastyánait, papokból, szerzetes barátokból, remetékből, diákokból, kézmívesek-, földmívelő köznépből állott. Mindenki óhajtott vértanú-koszorút nyerve üdvözülni, és a jobbágy azon kivül úrbéri kötelességei alól felszabadúlni, mert a kereszt fölvétele személyét attól fölmentette. Közölök csak igen kevés jött jól fölfegyverközve a táborba. Többen csak a nandorfejérvári tárból kaptak fegyvert, nagyobb része azonban a nélkül maradt; csak kaszát, nyársat, rozsdás buzogányt, még rozsdásabb kardot, eltompúlt dzsidákat lehetett látni a keresztesek kezeiben. Akkor még fegyvergyárak nem léteztek, csakitt-ott fegyverkovácsok foglalkodtak azok készítésével; mi csuda sem tehát, hogy szükében volt akkoriban a fegyver, arra szert tenni nagyobb hadseregnél nem könnyü feladat volt.

Harcágyuk, olyanok t. i. milyenek a hadakkal ütközetekben a csatavonalban állnak, a magyar hadseregnél akkoriban még aligha voltak. Hány ágyu volt Nandorfejérvár falain, szinte nem tudható; azonban bizonyossággal állítható mégis, hogy a tüzérség több ágyuval vett részt az erőd védelmében, mert a történelem mondja hogy 1448. évben, midőn II. Murad szultán alatt *Alibei* megtámadta Belgrádot, *Thalóczi Sovány János* várparancsnok több ágyut szegezhetett a megtámadók ellen, mint ezeknek volt, és a várhad lövegei a tüzaknák lobbanásaival vegyest nagy kárt okoztak az ozman seregben.

Azt tudjuk hogy a nagy lövegek, ú. m. az ágyuk stb. a hadaknál jóval megelőzték a tüzifegyvert. Azértekezésem tárgyaúl kitüzött harcias esemény korszakában is, még midőn

az ágyuk már szerepeltek — kivált a várak védelmében, a kézi tűzfegyverek, az úgynevezett puskák, annak kényelmetlen kezelése miatt, az ütközetben még igen alárendelt szerepet játszottak. Kezdetben ugyanis a puskák — valamint az ágyuk is a csövön felül fúrt gyúlukon át kanóczczal süttettek el. A kanócot a lövész egyszerűen kezében tartotta; később az oldalt a puskacsőhöz alkalmazott zárszerszámnak csappantyujába volt dugva, mely rugony által lebillentve a sziporkát a lőpor-serpenybe vetette. Ilyenek voltak a kézi tűzfegyverek vagy puskák 1456. év körül, s minthogy az ily kanócos fegyverek nagyobb részt oly hosszak és nehezek voltak, hogy szabad kézben alig lehetett tartani azokat, segítségül tehát a lövész földbe dugott villásbotra fektette a csövet, úgy célozott, s úgy sütötte el azt. Még nagyobb és nehezebb puskák voltak azok, melyek két kerekű böröckére helyhezve a várfalakon nyitott lőréseknél álltak, a támadókra onnét szórták le az apróbb golyókat. Ezeket régi harcosaink *szakálasok*nak nevezték; Belgrád falainak védelménél is lőttek szakálasokkal. Egy ilyenből eldurrant golyó lőtte le Karacsi basát is. A magyar hadseregnél Belgrád alatt még kevés puskalövész volt. A magyar harcos a kényelmetlen eszközhöz annak nehezkés kezelése miatt nem tudott szokni, inkább kedvelte a keleties kézíjat, inkább a valamivel még nehezebb, de annál biztosabban lövő helvéciai tegezt is. A magyar ijászok fegyverök kezelésében oly ügyesek voltak, hogy azok egyszersmind lóhátról is nyilazhattak. Egyébiránt már Belgrád alatt a gyalogsághoz soroltattak az ijászok; ha lova volt is néhánynak, az csak azért volt, hogy gyorsabban űzhessék az ellenséget, mely alkalommal párosan harcoltak, az egyik t. i. leugrott lováról, kantárszárát társának vetette át, ő földön állva röpítette el nyilát, azután felszökkent lovára, társa szállt le és nyilazott; vagy ha kellett nyargalva mindketten az ellenség után iramodtak. Igy folyt a nyilasharc előre vagy hátra egyaránt. A tegzők általában véve már lóháton szolgáltak. A tegez nagyobb és nehezebb is volt az íjnál, a hosszabb nyilak puzdra helyett henger alakú tokban voltak rejtve; ez pedig a ló bal oldalán csüggött le a nyeregről.

A magyar lovasság nagyobb részt könnyű s keleties

fegyverzetű volt. Német- vagy Csehországban viselt harcolásaik adtak neki alkalmat, miszerint nehezebb vagy vasas lovasokat soroltak a könnyű lovasokhoz. Ezekkel rontottak be a hosszú dárdákkal fölfegyverkezett szoros és tömeges állodásban állt gyalogság közé, ezek küzdöttek meg első pillanatban az ellenség nehéz vasas lovasaival, és ha sükerült rendet bontani azok közt, a könnyű lovasság vette át a harcot, és a megfutamodott ellenséget az vette üldözőbe. A hadügy állása a magyar seregnél Hunyadinak két utolsó hadjáratában ilyen volt, vagy egybehasonlítva más államok hadügyével ilyen lehetett. Most már csak az volna elhatározandó: szám szerint mily erős lehetett a magyar hadsereg?

A magyar hadsereg számát a kereszteseken kivül körülbelül 45,000-re tehetjük. Ennek két harmada az akkori hadügy állása szerint lovasság volt. Nehezebb meghatározni a keresztesek számát, mivel azok mi szabályhoz sem alkalmazák magokat: voltak ugyan köztök nem kevesen olyanok, kiket részint a vallás szent ügye, részint a honszeretet hívott a keresztes zászló alá; ellenben még többen valának közöttök, kiknél a vallás és haza csak ürügy volt, hogy annak magasztos címe alatt nem tiszta indulataiknak szabad tért nyerhessenek. Közöttök kevés szolgált lóháton; ámbár lovat látni lehetett a táborban, azok mégis csak a poggyász és tápszerek hordozására használtattak. Ennyit a magyar hadseregről.

A leghitelesebb történetirók megismérik és megegyeznek abban, miszerint II. Mahomed, ki úgyis nagy tettek embere volt, ki a fél úton felet lépve sohasem szeretett üdőzni, oly haderővel kezdette meg hadjáratát 1456-ban, milyet azon kor emberei nem láttak soha. 150,000 válogatott, és fegyverbe jól begyakorlott harcos követte a nagyúrt, ki saját nevében gazdag zsákmányt igért Nandorfejérvár, Szeged, kiváltkép Buda elfoglalásával seregének, a nagy próféta nevében pedig üdvösséget a paradicsom kellő közepén. Ennyi igéret elég volt már a mozlim fegyvereseit legmagasabb izgatagságba hozni. A gyalogság magvát a mindinkább elhírült janicsárok tették; közölök választá a hatalmas szultán az őt környező őrhadát. A lovasság felét tette az egész hadseregnek, legderekabbjai a tatárok Kis-Ázsiának fürge, fáradhatlan lovain. Az apró harc-

ban kitünő ügyességet fejtettek ki a tatárok, s az egész vidék elrémitésében rettenetesekké tették magokat; a tömeges nagyobb harcra már alkalmatlanabbak voltak. A tüzérség is tekintélyes állapotban volt, számra 300 ágyut vonatott magával az ozman sereg; ily nagy tüzérerőt álmában sem tudott képzelni Európa még akkor, midőn még a tűzerőtudomány a hadakozó népeknél csak bölcsőjében volt. Kőhányó gépeket is hozott Belgrád alá a török, miknek erejével több mázsa nehéz kőgolyót legnagyobb magasságu ívröpélyben lehetett hányni a városba. A nagyszámu ágyuk sok tüzért is vettek igénybe; miután az ozman nép nem volt képes annyit kiállítani, a szultán kinyitá kincstárát, s ügyviselői által a tüzéri művészetben már járatos nemzeteknél ügyes tüzéreket toborzott. Az olasz és német tüzérek seregesen tódultak az ozman táborba. E két nemzetnél akkoriban a hazaszeretet nagyon alacsony fokon állott; egy nemzetből sem szolgáltak a *condottierok* kézi mesterségre alacsonyúlt fegyveres kenyérkereső csapda hadaknál annyian, mint a német és olasz nemzetből. Ők életöket s egészségöket kótyavetyére bocsátották; ki legjobban fizetett, annak zsoldjába állottak s maradtak annak zászlaja alatt, míg más nagyobb zsoldot, szabadabb zsákmányt nem igért. Ezen condottierféle tüzérek annyi sok alakú és üregű lövegeket hoztak divatba az ozman seregnél, annyi mindenféle ágyukat hoztak magokkal Kölnből, Augsburgból, Lübeck és Nürnbergből, hol a tüzérségben kitünő kisérletek tétettek, hogy nehéz volna meghatározni, milyen volt legtöbb, melyikek voltak a legcélszerűbbek. A tüzéri ügyben, mint minden másban is, egyik szélsőségből másikba estek a szak emberei; majd nagyon rövid mozsár alakú csöveket öntöttek, majd nagyon hosszu kigyó vékonyságuakat. Igy volt ez a török tüzérségnél is. Voltak ott 27 lábnyi hosszaságu lövegek, két lábnyi átmetszetű üregűek, voltak hosszu vékonyak is, melyekből csak $^1/_8$—$^2/_4$ *font*-nyi golyócskákat lőttek. Kerekes ágyutalpakat lehetett már látni az ozmán tűztelepekben, de még minden böröc és minden rúd nélkül. Ezek későbbi idők találmányai. Ellenben már üres golyók, az úgynevezett bombák és granátok alkalmazásban voltak a török táborban, az ágyulyukak bészegezése is ösmeretes volt. Ezt említésbe hoznom

már csak azértis kellett hogy kitünjék II. Mohamed tevékenysége, kitűnjék a török hadseregnek minden szükséglettel fölszerelése. A száztornyu Byzancnak valamennyi harangja a lövegöntödébe vándorolt, 64 hajó hordozta a tüzérkészletet a Dunán fölfelé a szerb partokra. Tekintélyes dunaflottillája is volt a török hadseregnek. Viddinnél gyűlt az öszve, onnan evezett föl, keresztyén rabszolgák ezrei által vontatva Nandorfejérvár alá.

Említésre méltó még az ozmán hadseregnek táprendszerében azon különös eset is, hogy Brankovic György fejdelem gondoskodott a török hadseregnek nem csak az ő országán átvonulása, hanem Belgrád alatti táborozása egész idejében is szükségelt élelmezéséről; hiány abban tehát nem volt, sőt minden tekintetben bőség uralkodott a török táborban. A politicában a *két kulacsos rendszer* már akkor is ösméretes volt!

Mindezt előre bocsátva, előre bocsátva pedig a hadtörténészeti ösméretes elvek szerint, most már hozzáláthatunk a két nevezetes hadjárat történelmi leirásához.

5. §. *Az 1454-ki hadjárat és a krusevaci csata.*

A támadófél II. Mohamed szultán. Tekintsünk táborába, mi készületeket tőn hadjáratának megkezdésére? mit annak sulytatására?

A török akkor időben ellenfelével mindig csak fegyverszünetet kötött, békét sohasem. Midőn a fegyverszünetnek vége lőn, és az meg nem hosszabbíttatott, a hábor azonnal kezdetét vette. Igy történt 1454-ben is. Byzanc meghódítója győzelmeinek büszke érzetében komoly készületeket tőn Magyarországot is megtámadni, a félhold dicsőségének e földön is utat törni.

Hadászatának tehát politicai indoka volt : *a magyar földön, ha az állandóan maradandó birtoklás kivívását létesíteni nem lehetne is, de az országot annyira meggyöngíteni, hogy az ne lehessen képes többé a szultánokat hódításaikban háborgatni, és a meghódított Görögország birtoklását kétségessé tenni.* Hogy pedig Magyarországnak legbiztosabban szivéhez juthasson, első hadjárata strategiai tárgyazatául Szerbor-

ságot kellett választani. Egyébiránt is a szultán nem tűrhette, hogy Belgrádban magyar őrség tanyázzon, mert a magyar Belgrádot hídfőül használhatta, és azon át hadakat küldhetett Szerbiába, mennyit, és mikor csak akart. A török hadászatnak alapzatául a Balkan hegygerinc tűzetett ki. Ennek magaslatairól Mohamed saskeselyűként röpülhete a Duna felé, rohamló röptében mind Bolgár-, mind Szerbországot elfoglalandó. Két hadtestre osztá a szultán az ozman sereget. Az egyiknek rendeltetése lőn : Szofiától jobbra a Balkánról leereszkedni; az Isker, Vid, és Ozma völgyein lefelé a Dunához nyomulni, és annak partján a netalán Erdélyből a Havasalföldön át a Dunához tolakodó magyar hadakkal megmérközni. E hadtestnek nagyobb része gyalogságból állott, mint a hegyek közti harcolásra a lovasságnál alkalmasabb fegyveres erőből. E hadtestnek vezérévé a szultán *Kolumbán* beit tette.

A másik hadtest vezérletét Mohamed magára vállalta. 60,000 lovasból, és 20,000 gyalogból állt ez. Feladata volt : a Nissza völgyén le Alexincénnél a Morava völgyébe hatni, a folyó mindkét partját elfoglalni, azokon fel Szendrő ellen nyomulni. E hadtest hadászati tárgyazata tehát *Szendrő* lőn, Brankovic György fejedelem székvárosa.

1454-ben a tavasz végzetével, midőn t. i. mind a két ország hegyes völgyes tájainak bérceiről a vizenyek lefutottak, midőn a mély völgyekben s a hegyek lejtjeinek oldalain a műtlen útak felszáradtak, Mohamed szultán marsnak indítá mindennel jól fölszerelt hadait, s így megnyílt a hábor.

Brankovic jó eleve tudósítva volt a szultán harcműködési intézkedéseiről, és midőn minden hízelgése, ajánlatai sikeretlenek maradtak — *mert a szultán bírni akarta Szerbiát, hogy meghódíthassa Magyarországot is, a szultán akarata pedig akkor változhatatlan volt* — elhagyta székvárosát, Budára sietett, a magyarok segítségeért esdeklendő.

Hunyadi elfojtva keblében minden ellenszenvet az épen nem szilárd jellemű szerb fejdelem iránt, csak a közös magyar érdek lebegett szeme előtt, ő is azonnal a hábor megnyitásához fogott. Hiszen a harc volt az ő eleme, abban mozgott ő legszabadabban; a diplomatia sikamlós kockatalaján nem volt járatos. Brankovicnak meghagyta Hunyadi, hogy szerb ha-

daival szenvedőleges helyzetben maradjon, csak arra fordítsa minden ügyekezetét, miszerint az erődített helyeket a török el ne foglalhassa, sőt bocsássa azt országának a Duna felé mind mélyebbre vésett völgyeibe, hol aztán azt a magaslatokról könnyebben meg lehessen támadni; sikerre csak így lehetvén számítani, minthogy a szultán sergének nagyobb része lovasságból állt, a melylyel pedig hegyek közt a hadászat és szabadabb mozgás mindig nehézséggel jár.

Hunyadi *hadászatának alapzataúl* Erdélynek Havasalföldre hajló magaslatait választá, tárgyazataúl *Sophát*, Bulgária egyik városát, hol a török hadak tartalékait, raktárait összehalmozva lenni tudta. *Mozgalmainak vonalaúl* az Olt folyó völgyét tűzte ki, azon át irányozta hadainak marsát Nikápolyhoz, honnét kitűzött tárgyazatához szinte azon völgyeken akart feljutni, melyeken, mint már említők, Kolumbán béi is a Dunához irányzotta hadainak több osztályát. A magyar hadvezérnek terve voltime mozgalma által megakasztani a töröknek Szerbia ellen irányzott működését, előre haladásában feltartóztatni, s ha lehet, annak egészen más irányt adni. Ha neki ez sükerűlhetett, meg volt a Duna bal partján állomásozó magyar hadaknak hagyva, hogy azonnal átkeljenek a folyón, egyesűljenek a szerb hadakkal, s a netalán Bulgáriába visszavonuló ellenséget nyomban kövessék; de a csatát mindaddig kerűljék ki, míg csak Hunyadi által nem leendenek meghatalmazva annak elfogadására.

Mind a szultán, mind Hunyadi mozgalmait tekintve átlátjuk, hogy azok majd mindenben összevágók voltak; előre lehetett tehát látni hogy a Bulgáriának ép ugyanazon szorosaiban működő ellenséges hadak csakhamar egymás hajába kapnak.

Hunyadi a zászlók alatt készen állt hadaknak épen az időben, midőn a szultán megindítá csapatait, indulót parancsolt. Nyílgyorsasággal elértek azok Erdélyből Havas-alföldön át a Duna partjára. Hogy pedig a Balkán magaslatairól lemozgó török csapatokat jobb oldalékukban meglehessen lepni, Hunyadi néhány hadosztagot a Jandra völgyébe küldött; de épen arra száguldozott a magyarok meglepésére az ellenségnek is egy erős osztálya, ott történt tehát az első összecsattanás.

Az ozmanok legyőzve hátráltak a hegyek magaslataira, *Ternovánál* újra arcadba állva megnyitották a csatát, de újra nagy veszteséget szenvedve feljebb feljebb huzódtak; Ternova is a magyar hadak kezébe jutott. Hasonló szerencsével harcoltak a magyarok többi osztagai is a Balkán többi völgyében; a mindenütt visszanyomott ozmanok Sopha felé hátráltak, hol ismét egyesülve, elgátonyozott táborban várták a magyarok újabb megtámadását.

A magyar hadvezér terve nem sükerült. Ama titokban működő gépnek mozgásba hozatala új cselt vetett Hunyadi utjába. A hitvány Cilleiek mihelyt megtudták Hunyadinak Bolgárországban harcműködését, készen állt hadaikkal azonnal Horvátországba törtek, több helyet elfoglaltak, *Székely Tamást*, atyját t.i. a Somos melletti csatában elesett Székely Tamásnak, ottani magyar parancsnokot szorongatásba hozták, ki is sürgetőleg segítségért folyamodott a honvédelmi bizottmányhoz; de innen Hunyadihoz utasíttaték. A hadvezér Cilleieknek ezen mozgalmában egy messze elágazott csínyt sejdített; ők a Brankovic-családdal való rokonságuknál fogvást rokonságban voltak a török szultánnal is : de a *Cilleiek rokonai voltak László királynak is.* Ők ezen föllépésökkel nyilván megmutatták, hogy ők a Hunyadiak romlására a szultánnal szövetségben állanak; de vajon nem lehetett-e ebből azt is sejdíteni, mintha az egész magas rokonság egy kalap alá fújna? — Hunyadi megdöbbent e hír hallására, és annál nagyobb aggodalomba esett, mert a szultán nem hagyá zavarba hozni magát a magyar seregnek Bolgárországban nyert győzelmei által, s a Morva völgyében le Szendrő felé akadálytalanúl folytatta utját. Hunyadi ily körülmények közt nemcsaknem folytathatta eddigi harcműködését, de, miután tartalék hadaiból még Székely Tamásnak is kellett segitséget küldenie, és saját hadsergének erősbitésére szinte a tartalékból több osztagot magához kellett húznia — hogy pedig ezen erősítés minden baj nélkül a sereghez juthasson, mert könynyen a hegyek közt szerte kóvalygó törököknek kelepcéjébe eshetének : a Balkán szorosait kénytelen lön elhagyni, a Dunához közelítni, s ha kell, annak bal partjára is áthuzódni. A hadvezér hátrálót parancsolt, mi a Balkán négy völgyében

nem csak a legnagyobb rendben, a török részről háborítlanúl is, megtörtént, hanem gazdag zsákmányt is takaríthattak át a Dunán — minek beszerzésére pedig az akkori hadászatoknál a harcműködésnek egyik ágához tartozott. Átkelt Hunyadi is sergének nagyobb részével, a jobb parton csak néhány jelentékenyebb térek örsítésére kisebb hadosztagokat hagyott.

Ezalatt a Cilleiek hadvezérét *Vitovec Jánost* július 13-kán Székely Tamás derekasan megverte, hadait a horvátföldről kiriasztotta. Ugyanaz napon halt meg *Cillei Fridrik*, Ulrik atyja. Cillei Ulrik az elhúnytra hárította Horvátország belbékéjének megháborítását, atyjának az ő tudta s beléegyezése nélkül tett merényleteért nem akart felelős lenni. Hunyadi hitt a mentségnek, miután a király is közbejárt érette.

Azonban sem Vitovec megveretése, sem a belcsönd helyreállítása Horvátországban, sőt Hunyadinak a Duna balpartján fölfelé huzódása sem gátolta Mohamed szultánt kitűzött hadászata tervének végrehajtásában; a *Morava* völgyben és túl a *slatovai* béreeken a *Mlava* partján feltartóztatlanúl folytatta utját a Duna felé. Julius második felében már Szendrő alá ért, a külvárost azonnal elfoglalta, felgyujtotta, a dunaparti várost a fellegvárral együtt táborítás alá vette. Brankovic hadai védelmezék azt.

Hunyadi azonban előbb, mintsem a szultán hitte volna, gyorsított marsútban közelített Szendrő fölmentésére, és alighogy előhadának könnyű lovasai *Kubinhoz* értek — a temesvári bánságnak dunaparti faluja ez $1^1/_2$ mérföldnyire Szendrőtől — Mahomed azonnal felhagyott a táborítással, és oly sietséggel, mint lehetett, lenyomúlt a Morava völgyén, ugyanazon fölfelé Sophánál táborozó tartalékához irányozta hátrálatát. Hunyadinak gyors lovai kisebb és nagyobb hajókon átkelvén a Dunán, az elvonúlt török sereg zömének utóhadát elérték, annak késő estig nyakán voltak, és sokat levagdalának közőlök.

Szendrő mentve lőn, a magyar hadak ismét a Dunajobb partján, Szerbországból a törököt kiűzendők. A szultán serege zömével Morava völgyéből átkelt a Nisszava völgyébe, hogy hátrálata vonalától el ne szakíttassék, de hátrálatának biztosítása végett *Feric* béget, egyik harctapasztalt s edzett vezé-

rét, 32,000 derék harcossal *Krusevac* örsítésére, s ha kell, az ütközet elfogadására is, visszahagyta.

Krusevac helyiratát érintém már röviden a 3. §-ban de érintém azt is, miszerint Mohamed jóval a hadjárat kitörése előtt még február havában fölépítteté a romban hevert *Krusevac* erődőt ugyan csak Feriz bég által, hogy erődített kiindulási pontja legyen az Szerbia elfoglalására. Az erődítési munkálatok még nem voltak bevégezve, midőn *Feric*, vezérletére bízott hadával, az ottani elgátonyozott táborba ért s állodást foglalt a magyar sereg illő elfogadására.

A török állodás következendő volt: a jobb szárny a nisszai úton állt a Bolgár-Morava felé, a bal pedig a jobb szárny vonalához képest, a kavadári úton szögalakú állásban, oldalát a szerb Moravához támasztva; a sereg dereka Krusevacot foglalta el; az előhadak *Jasevac*nál őrködtek, a Morava hídja el volt bontva; Szendrő Krusevachoz mintegy 24 mföld, nyári száraz napok voltak, a folyókban kevés víz, sok helyen átgázolhatók. Hatod napra a Dunán átkelés után a magyar sereg *Parachin*hoz ért, itt tudta meg a hadvezér, hogy az ozman sereg nagyobb része kitakarodott Szerbiából, Feric bég azonban több ezernyi válogatott haddal Krusevacnál állodásba vergődött volna, és kész a csata elfogadására.

Hunyadi eltökélte megtámadni a török sereget; mert ő mindaddig a szultánt hátrálatában nem üldözheti, valamíg Feric bég a 32,000-nyi erővel a két Morava egybeszakadásánál őrködik, a honnét Szerbországnak akármelyik vidékére fordulhat, s mi több, a hidviselésnél mindig megtörténhető megveretés esetében, hátrálatának vonala is el volna állva Nandorfejérvár felé.

A törökök nagyon kedvező állodásban voltak a jasztrebaci bérceknek a Moravákra lenyuló lejtein, az egymásba szakadó Moravák óvták a netalán egész arcaggal való megtámadástól az állodás egész vonalát, és habár a nem egészen, de mégis védelmezhető állapotba helyhezett Krusevac erőd menedékül szolgált a netalán hátranyomatandó hadosztagoknak a megveretés esetében, ha a nisszai útról leszoríttatnának is, a Jasztrebac járható horhosain át a *Toplica* völgyébe

juthattak, s azon át ismét a Bolgár-Morava völgyébe öszvegyűlhettek a hadak, és közlékben maradhattak a szultán táborával, honnan segedelmet is nyerhettek. Feric bég mindenről gondoskodott, nyugton várta be a magyarok elérkezését.

Hunyadi mint éles felfogásu hadvezér azonnal belátta és mérlegbe tudott hozni minden körülményt. Krusevac előtt a rögcsapáshoz (coup de main, Handstreich) kelletett nyúlni, nehogy az ellenség magát állodásba befészkelhesse, t. i. megtámadni azt minden oldalról, mielőtt a szultánnak eszébe jutna, bégjének erősítéseket küldeni, mielőtt a Szendrőtől elriasztott ozman nép nyugottabb lélekzetet vehetne, megtámadni úgy, hogy Feric bégnek oka legyen a szultánnal való közléke iránt aggodalomba esni. Jól kiszámított tervezetének végrehajtásához fogott, mihelyt julius 28-kán Bilgarikhez ért a hadvezér. Néhány elszórt kunyhóból állott halásztanya volt az akkor a *Kasanska* folyócskának a Moravába szakadásánál $1\frac{1}{2}$ mérföldnyi távolságban Krusevactól. Alig ért a magyar sereg az említett halásztanyához, Hunyadi, a legények s lovak egy óráig tartott pihenése után, egy erős hadosztályt a bal szárnyról a nisszai útra *Alexincé*hez küldött azon meghagyással, hogy Nisszát minél előbb törekedjenek elfoglalni. Bilgerikhez Alexince négy, ide Nissza negyedfél mérföld, kevéssé megerőltetett marsban kivált lovassággal, két nap alatt oda eljuthatni. Mert ha a szultán megkezdett hátrálatából visszafordúl, Nisszát kell nékie megnyernie, mert onnét párhuzamban két út is vezet Krusevachoz: a Morava jobb partján az egyik, a hegyek alján a másik, nyáron pedig mindkettő járható. Egy másik hadosztályt a jobb szárnyról t. i. átküldött a Nagy-Morava bal partjára, s annak meghagyá hogy a kavadari útra vergődjék, de *Jasiká*nál térjen le arról, nyomúljon feljebb a Szerb- Morava bal partján a Rasina torkolatáig — a hegyekről lezuhanó folyó ez, a Szerb-Moravába szakad annak jobb partján, sok iszapot hord le magával, mi gázlót képez a Morava medrében — keljen ott át a jobb partra, nyerje meg a *karanovaci* utat, nyomuljon le azon Krusevac felé, küldjön a hegyekre gyorslábu ijászokat, ügyekezzenek azok a török állodás mögé juthatni. Hunyadi e mozgalommal fenyegetni akarta Fericnek mind bal oldalékát, mind hátmögét

E mozgalom végrehajtására, minthogy a kiküldött had jobbadán gyalog népből állott, hat-hét óra szükségöltetett. Aug. 1. napján Hunyadi serege a két Morava egybeszakadásánál termett, naptámadat előtt a sekély folyón áthatolt a magyar sereg, a Jasivacnál őrködött török előhad alig tudott nyeregre kapni, sebes nyargalva iramlott a sereg zöméhez, melynek mégis elég ideje lön fegyverbe lépni, a közelítő magyar lovasságot nyilzáporral fogadni.

Heves volt az összecsattanás. Bátran és elszántan harcoltak az ozmanok; de midőn a támadók számereje minden percben nagyobb nagyobb lett, midőn a támadók vonala mind hosszabban kiterjeszkedék, midőn a kavadari úton állt török hadosztályt a Morava jobb partján hadászó magyar jobb szárny mind összébb sodrotta, midőn a török állodáson úrkodó magaslatokon a magyar ijászok riadalt kiáltozának, midőn a védelmezők sorai közt mind inkább elterjedett azon hír, miszerint Nissza már a magyarok hatalmában, s így mi remény sem volna segedelmet nyerni a szultántól, vagy hozzá hátravonúlhatni : a négy óráig tartott heves harc után gyöngűlni kezde az ellentállás hatása, a támadó erő azon arányban növekedett; mígnem végre az ozman arcad minden oldalról túlszárnyaltatván, bomlásnak indúlt, minden ellentállás megszünt. Maga Feric bég is jelt adott a visszavonulásra, mi azonban nem történt oly rendben, mint Szendrőnél. A morvaparti út el volt állva, a hegyek horhosait kellett tehát megmászni. Ezen fárasztó hátrálatnál a török had több főtisztje fogságba esett, mert ők akarák jó példaadással s önfeláldozással védni a hátrálatot, s ha még lehetséges volt volna, helyre állítani a harcot.

Mennyi volt a veszteség a győztesek, mennyi a legyőzöttek részén? elő nem adhatom; a kútfők annak följegyzésébe nem bocsátkoztak. Feric bég néhány ezeret összegyüjtött a Jasztrabac bércein, tekervényes útakon — hihetőleg a Morava völgyéből áttérve a Tempesca völgyébe — sietett a szultán hadaihoz csatlakozni; a többi ozman nép szétszórva menekült, merre menekülhetett.

Hunyadi lehetőleg törekedett felhasználni kivívott győzelmeit, s miután azokról mind a királyt, mind Brankovicot

tudósította, és hadainak két napi pihenőt engedett volna, august. 3-kán győzelmeinek folytatására indúlt. A Nisszava völgyén fel déli Bulgáriába tört, Sophánál magát a szultánt megtámadandó, de ő nem várta be Hunyadit, még jókor sátort szedett, minden hadával elhagyta Sophát, áthágta a Balkánt, serege osztályait a *Marica* völgyében táborba szállította; maga pedig Drinápolyba sietett.

A magyar sereg diadalma dicső érzetében *Pirotáig* nyomúlt előre, alig tíz mérföldnyire Sophiától, de győzelmeiben a hőst újra feltartóztatta azon titkos ármánygép mozgása, melynek pokolkeble annyiszor megnyílt, hogy őt és családját örvényébe temesse. A magyar sereg, elpusztítva tűzzel vassal a meghódított tartományokat, rémítéssel előtte, rémítéssel utána, húzódott Viddinhez, ott ütött tábort, ott várta be: mire virrad fel majd a jövendő.

Mi volt tehát azon átkozott gép játékának tartalma, hogy hősünket annyira felháboríthatta, hogy győzelme pályáján feltartóztathatta?

Cillei Ulrik, már nem az atyja, hanem ő maga ismét betört Horvátországba. Most már mi kétség sem volt többé, miszerint a keresztyén stájer lovag a mozlim fejdelemmel szövetségben áll egy keresztyén nemzet megrontására. Úgy de Ulrik úr süve volt a szultánnak, föllépte ügye mellett csaknem menthetővé válik, ha ő nem volt volna rokona szinte a magyar királynak is; ő ennek azonban nemcsak rokona, hanem mint tudjuk kedvenc tanácsadója is volt. A történész akaratlanúl is tényeket sejdít, melyek a közönséges társadalmi életben feketén bélyegezve állanak; de miután igénybe véve némely politicai nézeteket, ama tények az államcsínyek közé számítandók, melyek *bármily aljasak is gyakran*, ha sikerűlnek, *mindig szentesítést nyernek*.

Cilleinek ezen merénylete feltünő még azon nézetből is, miszerint a vitéz horvát nemzet ellent nem állhatott, nem akarjuk himondani, hogy ellentállani kedve s akarata sem volt, Cillei másod ízbeni támadásának. Akármikép történt, elég az hozzá hogy Cillei Osztrovicát, és több várat rohammal elfoglalt. Ha Cilleinek e gyalázatos tette egyebet nem

bizonyít is, bebizonyítja azt, hogy ő esküdt ellene lön a Hunyadiaknak, ezek többé vele ki nem békülhettek.

Vessünk egy rövidke pillantást katonai szempontból a bevégzett hadjáratra, látni fogjuk, hogy a hadászat még a XIV. században sem tudott kivergődni pusztító rendszeréből, s bármi nagyon megnehezíték is a hadászatot a sereg után vonuló tápszerrel és egyéb szükségletekkel megrakott ökör- és lófogatú szekerek, mégsem gondoltak a hadvezérek arra, hogy czélszerűbb volna, kimélni az elfoglalt földnek népét, mintsem tűzzel vassal elpusztítani; megsemmisíteni mindent még akkor is fonákság, ha az ellenség birfokához tartozik a föld habár azon az elfoglalást megállandósítani nehéz feladat vagy talán a hadászat-tervezetbe béfoglalva épen nem volt volna is. A pusztító rendszer a mennyiben megnehezíti, vagy nem ritkán lehetlenné teszi a győzelem kellőleg felhasználhatását az ellenség földén, messze t. i. hadászati alapzatunktól, hol hadsergeink raktárai léteznek, annyiban a legnagyobb veszélynek vagyunk kitéve, ha csatavesztés esetében hátrálni kényteleníttetünk. Győzelmes előnyomuláskor is vajon ki kezeskedhetik azért, hogy a társzekerek naponként követhetik-e nyomban a gyorsan előre haladó hadainkat, és ha nem, ez esetben a tábort környező vidék kipusztítva képtelen lesz kielégíteni a mindennapi kenyér után esdeklő hadakat. A harcok népe ekkor kénytelen, a tábori szolgálat kiszámíthatlan hátrányára, messzebbi vidékre száguldozni élelemkeresés végett, a tábortól távoli és több napi távollétet megkivánó efféle requisitiók pedig veszélyesek voltak és lesznek, mert az a végett kiküldött hadinép könnyen az ellenség kelepcéjébe eshetik, a hadfegyelem is a kellő felvigyázat hiányában tágul a sergek között, és a katonák gyakran üres tarisznyával térnek vissza a táborba, út közben magok is fölemésztik azt, mit itt-ott találtak, vagy éhen szomjan kell bevárniok a társzekerek megérkezését, és ha azok csak két napig késnek is : mi könnyen szétbomolhat a tábor, mert a gyomor, habár a nyomorhoz szokott katonáé is — megkivánja naponként a magáét ; és ha ki nem elégíttetik, gyöngül a fegyelem, vagy nyilvános lázadásra tör ki az elhezett nép, vagy elcsüggedve elveszti kedvét, elveszti harcoló képességét. Inség közepett olykor a leg-

derekabb had is elsatnyúl, mert csak azt látja, hogy a mindennapi táplálatra mi gondot sem látszik fordítani a vezérség: holott ez, ha tehetné, szíve vérével is táplálná az elébezett katonát.

Az 1454. évi hadjáratban is pusztítva tette mozgalmait a török sereg, de pusztítva tette Hunyadi is. A szultán nem kockázott annyit, mert ő részint nem volt annyira távol hadászata alapzatától, hol raktárai voltak, mint volt Hunyadi, részint amannak nem állott annyira érdekében megnyernie, megtartania a földnépe vonzalmát, mint állott Hunyadinak. És ünnepelt hadvezérünk mégis elmulasztá azt, minek természetes következménye lőn, miszerint győzelmei közepett, midőn a szultánt mind Szerb- mind Bolgárországból kiriasztotta, midőn Krusevacnál a magyar hadak tökéletes győzelmet vívtak, és a töröknek ezen fegyverterét elfoglalták volna, de midőn a Cillei és pártjának fondorkodása távoztát a hadseregtől szükségessé tette, tanácsosabbnak látta a sereget eltávolítani az ellenség közeléből, mert sem a kipusztított bolgárok közremunkálásában, sem a kétes jellemű Brankovic barátságában bízni nem lehetett. A sok baj közepett legnagyobb volt az, hogy a raktárak távolsága miatt a Ruméliával határos hegység közt téli tanyára kelni veszélyessé vált. És így az annyi reménynyel kezdett, oly jeles tapintattal folytatott, és oly dicsőn végzett hadjáratnak minden haszna meghiusúlt, meghiusúlt annál érzékenyebben, mert a bevégzett hadjáratot jövőben nemcsak hogy ott nem lehetett újra kezdeni, hol az bevégeztetett, de még ott sem, hol az kezdetét vette, mert Bulgáriának azon vidéke, mely a harcok színhelyeül szolgálhatandott, a Dunától fogva a Balkán gerincéig elpusztíttatott, és a magyar seregnek a Dunához visszavonulása még új pusztításokat is idézett elő azon strategiai nézetből t. i., nehogy a török, élelmet találva ott megfészkelje magát; mit Hunyadi mellőzhetett volna, ha Bulgáriában rendszeresíti foglalásait, ha jóeleve gondoskodik megerődíthető táborállásokról, ha az országgyűlésnek a hadfegyelmet illető határozatait nem csak a barátságos, hanem az ellenséges töldön is legnagyobb szigorral ügyekezett volna végre hajtani.

6. §. 1455-dik év.

Ki lön mondva a haditörténészetről szóló értekezésemben *), hogy egy bizonyos új hadjárat történelmének *ott kell ismét kezdődnie, hol bevégződött a múlt*, továbbá : hogy a *múlt és arra következett hadjárat történelmi előadása egybefüggő láncolatban maradjon*, miszerint a folyó hadjárat kezdetét a múlt hadjárat vég eseményeinek következményeiből lehessen értelmezni.

Az 1454-re következett évben mi hadászat sem történt, csupán készületek tétettek az 1456-dik évire. Hunyadi győzelmeit, mint mondók, megakasztá magában az országban újra kitört belviszály. Hunyadi első haragjában fel akart hagyni egészen a török elleni harcnak további folytatásával, fölfegyverkezett hatalmának egész súlyával a belviszályok okozóit szándékozott elnyomni, lelkében sejditve, mintha az országot nagyobb veszély fenyegetné a királyi udvar környezete felől, mintsem a török részről. Később azonban higgadtabb vérrel tanácsot tartván saját magával, úgy találta, hogy a Cillei gyülölségéből eredt viszályok talán a Hunyadi-családot érdeklik inkább, mintsem magát Magyarországot, amannak tehát minden érdekei háttérbe utasítandók, midőn az államiránti kötelességek felszólalnak. Hiszen Cillei egyébaránt is rokona a királynak, majd rendre igazítja az őt, idővel magok a horvát atyafiak is, kik talán csak nemakarnak elszakadni az apostoli koronától azért, hogy egy stájer lovag jobbágyaivá váljanak, lerázandják nyakokról Cillei hadait, hogy aztán a magyar birodalom közös ellensége ellen közre munkálhassanak a magyar hadakkal. Hunyadi tehát fő gondja tárgyaúl ismét a török hábort tekintette.

Hunyadi bár kevés reményt fektetett a szent atyának a bünbocsánathoz kapcsolt kereszt kiosztása által toborzandó hadakba, még kevesebbet a német fejdelmek igéreteibe, mert jól ismerte ő az akkori német lassuságot, ismerte a száznál — tudja isten, hánynyal több nagyobb s apróbb, egymástól nem függő államokra oszlott nagy német nemzetnek zsibbasztó

*) Lásd az Új Magyar Muzeum V. füzetét 1856-ról.

vélemény-különbféleségét; mi több, e szép, de diribdarabra szakadozott birodalomnak császára IV. Fridrik volt, nem jó barátja a magyarnak, nem jóakarója a Hunyadi-családnak, mégis megtett mindent, hogy mindenütt, hol csak a kereszténység ügye némi rokon érzelmet volt képes gerjeszteni a szinte keresztyén magyarok iránt, segítség sürgettessék, kivált oly kedvező pillantatban, midőn a krusevaci megveretéssel némi elréműlés, bizonyos bátortalanság látszott mutatkozni a törökök között. *Vitéz János* püspök és több más magyar követ igéretet hozott eleget; de mind az csak füst volt lobogó láng nélkül.

Micsoda mozgalmak látszottak mutatkozni a magyar, vagy jobban mondva, a keresztyén érdekben külföldön, röviden elmondjuk. — Hogy a Frankfurtban 1454-ben összeült német-birodalmi gyűlés határozata minél előbb végrehajtásba jönni láttassék, 1455-ben nagy gyülekezetet szólított össze a császár Bécsújhelyben. Jelen voltak azon László király meghatalmazottai, sok magyar főúr és pap, a német rend és több külföldi követ. De most is, mint máskor, a magyarok reménye, a német földről nevezetes segedelmet nyerhetni füstbe ment. A császár nevében ugyanis *Aeneas Silvius* apríl 23-kán kinyilatkoztatta, hogy a folyó év nyarán nem gyűlhet össze tekintélyes sereg, minthogy a segélyt küldendő országoktól távol esnek a harcok színhelyétől, és ha talán sikerűlne is felállítani egy, a hadjáratra képes sereget ott, hol szükség van arra, de ha az tengeri erővel nem gyámolíttatik: minden működés sükeretlen maradna. Ha pedig a hadászatot a bekövetkezendő télre kellene halasztani, sok bajjal és veszélylyel volna az kapcsolatban: a szárazföldi sereg t. i. a nedves idő és fagy miatt sokat szenvedne, a tengeri erő pedig az ellenkező szelek és viharok miatt gátoltatnék minden mozgalmában; de mind ezen kedvetlenséget nagyobb fokozatra emeli a római birodalom hatalmasságainak belviszálkodása. Mind ezt tekintetbe véve, a császár javaslatát oda irányozza, miszerint a hadsereg jövő évnek áldozó csütörtökén a Száva torkolatánál egyesűljön; addig is ügyekezni kell a német birodalomban a belbékét helyre állítani, és egy hatalmas tengeri erő közremunkálását biztosítani.

E végből a császár közönséges fegyvernyugvást parancsolt, s annak áthágóját kemény büntetéssel fenyegette, a német hatalmasságoknak egyszersmind meghagyta, hogy a rájok szabott illetőséget mind hadakban, mind élelmi szerekben a meghatározott időre és térre kiállítani el ne mulaszszák. Követség ment egyszersmind Angol- és Franciaország királyaihoz, őket a keresztyénség közös ellenségének lealázására felszólítandó, követség a pápához, az aragóniai királyhoz, s más olasz fejdelmekhez azon sürgős kéréssel, mikép hajóhadaikat alkalmas időben Gallipolihoz küldjék, és a szárazon működő seregnek segítségére legyenek. Mi pedig Magyarországot illeti, a császár meg volt győződve az iránt, hogy valamennyi hadát idő közben is határszéleinek menten tartására készen tartandja, az ellenséggel semmi kölcsönös alkudozásokba nem bocsátkozik, tekintélyes hadat egyesítend a német sereggel, azoknak Magyarországon átvonulásakor a szükséges tápszert kiszolgáltatja, és maga részéről is *László* király felszólítandja segítségre a keresztyén fejdelmeket.

Mind szép dolgok voltak ezek, kivált ha valósulhatának; azonban Hunyadi előre látta, miszerint ezen német jó szívből származott igéreteknek fele sem teljesülend; azért is, mintha ezek Bécs-Újhelyben el sem mondattak volna, ő létesíteni ügyekezett a maga készületeit.

Azalatt, míg Hunyadi királya és hazája szent ügyét előmozdítani törekedett, Bécsben Cillei Ulrik ármánya titokban szőve, győztes lett. Ő ugyanis megbuktatta *Eynzingert*, a fiatal király becsületes tanácsnokát, kinek Ulrik úr, egyetértve bizonyos párttal, annyi boszúságot okozott, hogy az ilyesmivel vesződni nem szerető Eynzinger lemondott minden méltóságáról, váraiba vonúlt. Csakis ezt várta a király, azonnal udvarába hívta a kedvenc rokont, s őt a kormány élére állítá. Apríl havában nagy diadalmi díszszel vonúlt be Cillei Bécsbe. Zajos ünnepélylyel fogadta őt a szivélyes bécsi nép, boldogtalan elfogultságában át nem látva, hogy Cilleinek isméti megjelenése Bécsben sok rosznak magvát rejti méhében. Mint tudjuk, áldozata lett annak maga a fejdelem, áldozata a Hunyadi-család, áldozata az ország jövője, de áldozata maga a camarilla feje *Cillei Ulrik* is.

Zavarok következtek most be, zavarok, melyek bent az ország kebelében majdnem belháboruvá fajúltak. Ezen viszályok előadvák bőven történelmeink könyveiben, előadvák szívbe és lélekbe vésett gyászbetűkkel academiánknak még mindegyre gyászolt, feledhetlen elnöke *Teleki József grófnak* a *Hunyadiak Korát* festő classicus munkájában. Részemről elég legyen csak annyit említeni, mennyit t. i. haditörténésznek mellőznie nem lehet. Ugyanis Fridrik császár midőn az iránt értesűlt volna, hogy Cillei Ulrik ismét a magyar királynak bécsi udvarában mint legfőbb tanácsadó szőné ármányait, minthogy ő is ellensége volt a ravasz udvaroncnak, igen felháborodott, és ezentúl közönyös lett az iránt: vajon induland-e német segélyhad Magyarországba? az ennek kiindulását sürgető magyar követséget Bécs-Újhelyből csak üres biztatásokkal bocsátotta el. Nőttön nőtt a baj; de a *gáton egy Hunyadi állt.*

7. §. *Készületek és tervezetek az 1456. évi hadjáratra.*

Április elején érkezett Budára egy futár, ki bizonyos hírét hozá, miszerint II. Mohamed hadaival Ruméliából már Bolgárországba nyomúlt, Nandorfejérvárt s több más magyar keleti véghelyet táborítandó, hogy azoknak legyőzése után átkelhessen a Dunán. Hazánkban az ezen évi hadjáratnak csak aratás utáni megnyítására tervezett készületek azonnal oda változtak, miszerint azt még a tavaszszal kell megkezdeni. A pápa követével közölve lön a terv, miszerint azalatt, míg a magyar hadak a töröknek a Dunán szándékozott átkelését meggátolják, az ottani várakat legvégső veszélyig védelmezendik, az olasz hajóhad munkálata kezdetét vegye, nevezetesen szükséges leend megtámadni Byzancot, hol a szultán új hatalma még nem volt biztosítva kellőleg, hogy ez által Mahomed kényteleníttessék haderejének egy részét délkeleti tengerpartjainak védelmére fordítani, s így ő Magyarország ellen kevesebb haderővel fog rendelkezhetni; az aragóniai király tengerészete az aegeumi vizekbe nyomuljon, a szárazon működendő hadak is kielégítő számban minél előbb lépjenek föl; Epirosz hegyeiből *Skanderbég* ugyanez időben törjön ki, Kis-

Ázsiában pedig a karamániai basa szinte fegyvert ragadjon; a velencei doge, a milanói herceg, a florenciek s más olasz fejdelmek helyzetök és erejökhöz képest, vizen és szárazon küldjenek segítséget minél előbb; a keresztes hábor a szent atya követének buzdítása, és *Kapisztrán János* magával ragadó szónoklata által szerte az országban és külföldön újra kihírdettessék.

Mind ezen tervezetnek s harcias készületeknek csak egy része valósult. Az aragóniai admirál *Filo Boldizsár* sok gályával megjelent az ádriai vizenyeken, Skanderbég táborába ezer lovast s néhány gyalog harcost szállított, ide gyülekezett több csoport keresztes is, jobbadán franciák magok közől választott vezérek alatt. Május havában a külföldről is számos keresztes érkezett Magyarországba, a Duna partján gyültek össze, hol Kapisztrán a keresztes zászlót kitűzte. Hunyadi 10,000 jól fölfegyverzett gyalog és lovas katonát állított ki saját költségén, 20,000-t remélt összetoborzani az ország költségén.

Az országos gyülekezet Győrből Budára jött át. Ide érkezett a király is Cillei társaságában. Vigalom volt úton útfélen, nehogy a fiatal fejdelem unatkozzék. Elérkezett Hunyadi is bizodalmas barátjai kiséretében, köztök Kapisztrán János is. A király jó kedvében, miután oly könnyen sükerült neki a budai s több más vár birtokába jutni, mert Cillei suttogása után azokat mind Hunyadi hatalmában hitte lenni, a pozsonyi grófi méltósággal jutalmazta meg őt. Itt fogadta el a király a sz. atya új követét, a *Sanct Angelo*nak címzett kardinált. Budán az ezerféle alkudozások s tanácskozások közt minden más egyebet lehetett észre venni, csak az egymásbani bizodalmat nem; a királynak mégis sükerült Hunyadit kibékíteni Cilleivel. Ennek azonban esze ágában sem volt a béke. Hunyadi jól tudta azt, szivében ő sem érzett semmi vonzalmat a ravasz udvaronc iránt.

A szertetanyázó hadak parancsot kaptak gyorsított marsban a Duna alvidékére sietni, mert a király személyesen akarja vezényleni a hadjáratot. Hunyadi előre elsietett a táborok helyére, megteendő minden intézkedést a királyi főhadi szállás elrendezésében. Az országban elterjesztetett és élénken fen is

tartatott azon hír, miszerint maga a király is táborba akar szállani. Nem vesztette el ez némileg hatását, mert a hadak annál gyorsabban siettek rendeltetésök helyére, miután alkalma lett az országnak szeretett fejedelme királyi lobogója alatt a legveszélyesebb harcmezőn dicsően harcolni, a hazáért s vallásért elvérzeni, ha kell. Hazafias ösztönnek szép volt, célszerű is a hír, de tréfának csúf és lealacsonyító; pedig azzá lett. A király t. i. Cillei tanácsára a megrendelt udvari nagy hajtóvadászat ürügye alatt Cilleivel s követőivel odahagyta Buda várát, mellékes utakon mindig vadat űzve, az országból elillant, Bécsig meg sem állott, a hadviselés súlyát Hunyadi vállain hagyta.

A királyi udvarnak ezen csúfos elillanása Budáról s az országból csak annyiban nyugtalanítá Hunyadit, mennyiben az által a királyi tekintély az országban nagyot csökkenhetett, miután látni kellett a magyarnak, hogy a törvények kívánalmai ellenére, a király közöttök lakni nem szeret. Egyébiránt ezen csíny Hunyadit mit sem háborítá, még azzal sem gondolt, hogy Cillei intézködése következtében, pártja (a sátánnak is vannak imádói, voltak Ulrik úrnak is : azok t. i., kik nem saját érdemeik, hanem egyedűl csak a királyi udvar ragyogása által ohajtották fénybe állítani családukat, kik gyűlölői voltak Hunyadinak, irígyleni tudták a sohonnai — mint ők nevezték — érdemeit, de vele a hazaszeretet pályáján versenyt futni nem) mind hozzá állott, mind visszavonúlt a hadjárattól; és azon ürügy alatt, miszerint az ország belcsöndére is szükség ügyelni, az országban szerte széledett.

Cillei jól volt értesűlve, mily roppant sereggel nyomúl a szultán Belgrád alá; jól tudta azt is, mily csekély a magyar hadak száma az ellenségéhez képest; meggyőződött a felől is, mily kevés segély érkezett a szándékosan zsibbadva tartott külföldről, többnek érkezésére alig lehetett már számolni, bizonyosnak vélte tehát, hogy Hunyadi e hadjáratban kudarcot valland, és ha ő talán nem is életét, de tekintélyét, népszerűségét veszteni fogja az országban.

II. Mahomed szultán lön e hadjáratban is a támadó fél. Drinápolyból indúlt ki. Hadászatának alapzata ismét Sophia város lön azon hegytönk közelében t. i., melyen a *Balkán*,

Despot, Egris és *Perindagh* hegyek ágazatai egybe csomósodnak. Markában tartotta a szultán itt a Dunáról Bulgáriában, a Morava völgyeiből Szerbiában, Salonikból Albánia felöl föltekerödző utaknak hálózatát, innen át kapcsolatban maradt székvárosával Drinápolylyal; működésének tárgyazatául *Nandorfejérvárt* tűzte ki, hadászatának vonalát áttette a Nisszava partjáról a Nagy-Morava völgyébe, tervezete szerint ebből egy külön vált osztagot azon mellékvölgyekbe volt küldendő, melyeknek nyilásai Szendrőtől Nandorfejérvárig a Dunára tárulnak. A sophiai táborból szinte küldött egy külön vált osztagot Viddin felé, egy másikat a Timók völgyében Negodina felé a Dunához, feladatuk volt ezeknek a Morava völgyén le Szendrő felé hadászó seregzömnek jobb oldalékát a netalán Bulgáriában kalandozó könnyű magyar hadak ellenében menten tartani. Marsutjának indult az ozman sereg, osztályai lassan mozogtak, de bizontosan s vigyázattal előre. A múlt évi rosz termés Szerbiában, és a harmad évi hadjáratnak pusztitásai szükségessé tették a Brankovic táraiból nyert tápszereknek egy napi marstérrel hátrább a sereg után öszvér és ökör-vonta szekereken vagy a tevék hátán való vitelét.

Az 1454. évi hadjárat végével a győzelmes magyar hadsereget Viddinnél hagytuk, ott töltötte a telet; de miután a reá következett évben misem történt a harcok színhelyén : a török sem mozdúlt a Marica völgyében megszállott tanyáiból, a magyarok részéről is az év csupa tanácskozással, a pártszellem-szülte áskálódásokkal tölt el. A zászlóaljak nagy része fegyver alatti kötélyeit bevégzetteknek tekinté s az országba költözött, csupán Hunyadi saját harcosai, s néhány önkénytes csapatok maradtak a zászlók alatt. Ezen hadsereg is Hunyadi rendeletére 1456. tavaszán kitakarodott Bulgáriából, átkelt a Dunán s annak bal partján felhuzódott Belgrád felé, s ott egyesült más több hadakkal. Szegednél szedte azokat össze Hunyadi május utolsó napjaiban. Erdélyből és más vidékről sereglettek oda. Karomig nyomúlt ezekkel előre. E mozgalmával a vezér megakadályozá, hogy a rabló törökök nem mentek beljebb az országba alkalmatlankodni. Kapisztrán lengyel keresztesei szinte Karomhoz értek. Igy akarta Hunyadi megkezdeni az új hadjáratot védelmi rendszerben.

Külföldről azonban még mi segítség sem mutatkozott, pedig a várt segédhadak fogadására minden készület megtétetett, a kitűzött állomásokon mindenütt kalauzok várták a hadakat, azokat az ismeretlen vidékben vezetendők; a meghatározott áron kiszolgáltatandó élelmi szerek felhalmozva a táptárakban készen állottak, még a napok is meg voltak határozva, melyeken a hadak ide s oda elérendenek. De a német fejdelmek sergei közeledésének még híre sem hallatszott, *Kázmér* lengyel király pedig jelenté, hogy országát a tatárok beütése fenyegeti, hadakat nem küldhet, Fridrik császár saját birtokából a kiütött nyugtalanságok miatt Magyarország segítésére mit sem tehetett; a csehek megtagadák a királytól a kivánt segedelmet. Elhagyta Magyarországot, mint már említők, saját királya is; *de nem hagyta el erkölcsi tehetőségében létező istene. Hunyadi János* lőn ezen isteni sugallatnak végrehajtója, s ő megkettőzteté minden tehetségét. *Szilágyi Mihály*, a fővezér süve, lön parancsnoka Nandorfejérvárnak, alatta az őrsereg vezérei voltak: *Országh Mihály* és a spanyol *Bastida János*. *Koroghi János* a machovi bán a fővezérhez csatlakozott harcosaival, s lön jobb keze rendeleteinek végrehajtásában. Élelmi és fölfegyverzési szer a várakban és táborokban elég; hajókat gyűjtött a Dunán, Száván és Tiszán. *Kapisztrán János* lelki-testi barátja a fővezérnek fáradatlanúl hírdeté s osztá a keresztet, szervezé, mint lehetett, a gyülevész népet.

8. §. *Nandorfejérvár és a két hadsereg állodása.*

Az ozman sereg előhadai junius első napjaiban Belgrád közelébe jutottak, valamivel később a sereg zöme is; a magyarok részéről minden ellentállás nélkül a város délkeleti vidékén félhold alakú, több harcadot képzett állodásba vergődött az egész, a jobb szárny a Dunához, balja a Szávához támasztva, s így a város szárazon el lön zárva Szerbországtól. Hogy pedig mindent tisztábban láthassunk: vegyük szemle alá a Belgrád előtti vidéket, vegyük szemle alá az ellenséges két hadsereg állodását is.

A Nandorfejérvár előtti magaslatoknak uralgó pontjai a *Dedina* és *Batina* hegyek, a város körfalaitól mintegy 6000 lépésnyire, mindkettőről a vizenyek természetesen a város

felé folynak. Az elsőnek két jelentékenyebb pataka, ú. m. a *Mokrilung* és *Dedinka* a Szávába, a Batináról leszakadó *Mirievo* patak ellenben a Dunába ömlik. A Dedinka és Mirievo, amaz nyugat, emez kelet felől szegélyezi a Belgrád előtti tért, melynek legbővebb szélessége 9000 lépés, s így nem egészen egy geographiai mérföld. A Mokrilung e tért majdnem két egyenlő részre osztja, csak a Dunába szakadása előtt közeledik inkább a Dedinkához. Mindkét uralgó magaslatpontról több út visz le Belgrád felé. A Batina hegy tövében éjszak-déli irányban majd 3000 lépés hosszaságu, 1000 lépés szélességű hegylapály terül el, ezen hegylapálynak délkeletszaki végén állott akkorban sz. Magdolna díszes temploma, a kalugyerek kolostorával. Mirievo faluból egy út visz le Belgrádnak, erre felé a lapály meredek ereszkékü lejtben szorúl össze a város körfalától szintegy 1500 lépésnyi távolságban; az egyenlő magasságban van ugyan a felső várral, de a városnál mégis jóval emeltebb, s így úrkodik is azon. A várost környező vidéknek magasabb tájai akkoriban erdőkkel voltak borítva, csak az említett hegylapály, és onnét lejebb hullámos dombozatban a város körületéig irtvány volt, termékeny mívelt föld, vagy dús kaszáló és legelő mezőség, itt-ott azon nyári tanyaházak, vagy nagyobb körületü megyerek, a város lakosainak tulajdon birtokai voltak. A város előtti környéken csak három falucska létezett, ú. m. kelet felé a Batina hegy tövében *Mirievo*, a hasonnevü patak jobb partján, a várostól mintegy $^3/_4$ mérföldnyire, más kettő, közel a városhoz a Dedinka patak partjain szétszórt házaival, ú. m. *Malacsova* és *Ciganka*, az első mindjárt azon hegytő alatt, melyen Belgrád áll, a másik valamivel távolabb.

Azon hegydomborulat, melyet körfalaival a város, ennél még fölebb a felső vár koronáz, majdnem szigetelten áll a vidéket környező hegyektől, majdnem épen úgy, mint a budai várhegy, amaz szintúgy mint emez, csak szelíden lekonyúlt horhossal áll kapcsolatban a többi hegytömmel, de a horhos is kővel kirakott árokkal volt benyesve, melyen csak hidakon lehetett jutni a városba; de a városnak a Duna és Szávához közeledő árkait zsilipek által vizenyősekké lehetett tenni; a két folyam partjain levő körfalak pedig oly közel vol-

tak a víz sodrához, hogy a hullámok az alsóbb vármíveket verdesék. A Dunára nyuló alsóbb város tágasabb volt a szávapartinál, emez csak sikátorral elkülönített két sor alacsony házból állott; de annál terjedelmesebb volt a napkeleti, és délszaki városrészlet majd szélesebb majd keskenyebb, de jobbadán egyenetlen görbe utcákkal. A körfalak előtti természetes sikamon (glacis) akkor még nem léteztek külső gátonymívek, csak itt-ott elcövekezett palánkozatok. Nandorfejérvár a temesvári Banáttal a Dunán, Szerém megyével pedig a Száván át tutajhidak által volt kapcsolatban, de a melyek táborítás kezdetével azonnal szétbontattak. Bal partja a Dunának Belgrád, s vidéke ellenében mocsáros ingovány volt, a melyen át ötevényutak vittek Pancsova és Ó-Borcsa felé, mely utóbbi úthoz közel foly a borcsai ér, s Belgrád ellenében a Dunába szakad. Pancsova Belgrádhoz $1\frac{3}{4}$ mf., Ó-Borcsa pedig $\frac{1}{2}$ mf. Nandorhoz közel több apró szigetre szakadoz a Duna, melyek között legnagyobb az úgynevezett *Táborsziget*, melynek hosszasága 2000, legbővebb szélessége 1500 lépés. Akkoriban száraz nyáron át száraz volt a bokrokkal benőtt sziget is. A Duna jobb s a Száva bal partja közti vidék közel a folyókhoz szinte vizenyős ingovány volt ekkor. A Duna jobb partján egy ötevényút Zimonba vitt, a Száva mellékén egy másik Beszaniába. Zimon Belgrádtól $\frac{3}{4}$, Beszania pedig 1 mérf. A Szávának is vannak szigetei Belgrád közelében, melyek között csak az egy *Cigan* sziget érdemel némi említést; de ennek is hossza csak 1500 lépés, legnagyobb szélessége 200 lépés, fűzbokrokkal van benőve, a Szávának csekély áradásakor elborítják azt annak hullámai. Említésre méltó még hogy hadi eseményünk időszakában a Száva torkolatától mintegy 600 lépésnyi távolságban a Dunának egy keskeny ága Dunaica név alatt egyesült ismét az anyafolyóval, és ezen át vezetett az ötevény Zimon felé, s ez mintegy csap-árka volt a Duna áradásából visszamaradott vizenyősségnek.

Képletét adtam ez úttal azon harc színhelyének, melyen a magyar fegyver ma négyszáz éve az emlékezetes győzelmet vívta ki; tegyünk most egy szemlét: minő hadállást foglalt el azon az ozman sereg, milyenben álltak a magyar hadak? Lásd a II. térképet.

I. Az ozman sereg II. Mohamed vezérlete alatt.

A) A szultán tábora a leírt hegylapályon; itt volt felállítva a tartalékhad is, itt volt a nagy tüzértelep (Artilleriepark), a tápszekerek, az élelmi és más szükségleti raktárak.

B) Az ozman gyalog és lovas hadak három harcadban (Treffen), a szárnyakat mindenik a Duna és Szávához támasztva. Az első harcad legfölebb 2000 lépésnyi távolságban állott a város körfalaitól. Malacsna falu nem volt elfoglalva általok, csak őrjárók száguldoztak ott, és nehogy annak örsítése által a táborítók lövegeiket még közelebb hozhassák a város körfalaihoz, Hunyadi felgyujtatta a falut s jó eleve tudtúl adta azt a lakosoknak, kik vagyonaikkal vagy a városba, vagy Szerbia belsejébe költöztek. Cigankában ozman hadak tanyáztak. Az ozman második harczad csak 500 lépéssel állott hátrább az elsőnél, a harmadiknak osztagai szétszórva alkalmas pontokon őrködtek, szárnyai a Mirievo és Dedinka vizenyes völgyeire támasztva; Mirievo falu és környéke erősebb hadakkal volt megrakra, közléki pont volt ez a Morava völgyével, ez vala kitűzve hátrálati vonalúl, ha netalán meg kellene szüntetni Belgrád táborítását, mi ugyan nem állott a szultán számitásában, de a miről mint eszélyes hadvezérnek mégis gondoskodnia kellett.

C) A törökök tűztelepei gátonyok mögött, a városon úrkodó pontokon; a Duna és Száva partjain is voltak felállítva tüzet szórandók a folyókra, ha netalán a magyarok átkeletet kisértenének, védelmezendők egyszersmind a két folyót elzároló hajórajt. Tűztelepek voltak a hátrábbi harcadok vonalában is, voltak a szultán tábora és a tartalékhad ótalmára is.

D) A török flottilla. A Duna el volt zárva általa, a Száva torkolata is szemmel tartva, úgyszinte Tábor sziget is.

E) Szent Magdolna temploma. A tűzszertár abban volt felállítva, s a kolostor tágas udvarában a szultán lovai, annak celláiban a nagyúr háremdelnői.

II. Tekintsük meg a magyarok állodását is Hunyadi fövezérlete alatt.

1. Nandorfejérvár felső erődje. Úrkodott a városon, a Dunán és Száván; az erőd nyugati oldalán állott Hunyadi lakvára.

2. A város körfalai mély árkokkal védve. A felső várban, a városban, és annak körfalain Hunyadinak megedzett, harctapasztalt hű hadinépe mint várhad őrködött.

3. A város maga. Lakosai szerbek és magyarok vegyest, amazok nagyobb számmal, de Hunyadinak hű emberei s pártfelei a magyar ügynek.

4. A magyar tábor a Duna mindkét partján, Zimont és az ó-borcsai útat védve, a Száva tulpartján is a magyar tábor Beszánia és a folyó között.

5. A keresztesek tábora: a jobb dunaparttól 1000 lépésnyire, még távolabb a Szávától a bal szárny a Dunaicához támasztva, a másik bent a Tábor szigetben, mint közlék a jobb és bal dunaparti magyar tábor közt.

6. A magyar flottilla, melynek nagyobb osztálya a Dunán a Tábor sziget felső csucsánál horgonyozott, a kisebbik a Szávában a Cigán szigetnek szinte felső csúcsánál.

7. A nandorfejérváriaknak kicsiny hajóraja a part hosszában, a vártornyok lövegeinek ótalma alatt horgonyozott.

A szultán azonnal hadi tanácsot tartott táborában, mikép volna legcélszerűbb megkezdeni a táborítást Belgrád ellen, mikép folytatni azt legbiztosabb sikerrel? Vezérei itt előterjeszték a szultánnak hogy az elhúnyt szultán II. Murad hat havig vívta a várost minden süker nélkül, végre is vissza kellett az elől vonúlnia; nem volna-e célszerűbb elegendő zárlóhaddal a várost szemmel tartani, a sereg zömével pedig a Száván átkelve, e folyó és a Dráva közt hódításokat tenni. De Mohamed szilárd tökélettel elhatározá az atyján történt szégyent Belgrád elfoglalásával letörleni, a harmad éve Krusevacnál esett kudarcot megboszúlni, és a hódítási harcot Magyarország ellen megkezdeni, a mihez pedig szerinte biztonsággal fogni nem lehetne, míg Belgrád Hunyadi hatalmá-

ban van. Mohamed azonnal hozzáfogott a táborító munkálatokhoz, számtalan árkász dolgozott a tábor erődítésén s a tűztelepek felállításán. Krusevacban állíttatta fel a tartaléktárházakat, hol lövegöntöde is rendeztetett. Itt készültek a faltörő lövegek iszonyú hosszúak, nagyüregűek.

A török hajóhad is azalatt Belgrád alá ért. A szultán hogy annál könnyebben s hamarabb juthasson még több hajó birtokába, mind a Dunán, mind annak mellékfolyóin akárminő, csak hasznavehető hajót erővel elszedetett, azokat Viddinnél mind öszvegyűjtette és hadaival megrakatta. A hajók természetesen különbféle nagyságuak voltak, számra 200, azok közt néhány gálya a Duna torkolatától. A hajóhad egyik része a Dunát, másik része a Száva torkolatát foglalta el, egy harmadik osztálya a város ellenében vetett horgonyt, s így Belgrád vizen és szárazon körűl lőn véve, minden közlekedéstől elzárva. A Dunán és Száván horgonyozó hajók őrségei nem ritkán a magyar part vidékeire merészeltek törni, s ott raboltak, pusztítottak. A várostól fél órányira fekvő szent Magdolna templomából hadiszertár lett. Tevéken, ökrökön s bivalokon szállíttatott oda a tömérdek sok nyíl, tegez, lőfegyver és tápszer. A török táborban jólét és bőség uralkodott. A sátorok tarka tömegéből magasan emelkedtek a basák sátrai, ezeknél még magasabbra emelkedett a szultáné. Gazdagan hímzett lobogók különböztették meg a külön-külön hadosztagokat, a harcosok minden kényelméről gondoskodva lőn. A tábori malmok éjjel nappal őrlötték a lisztet, miből tömérdek nagyságu és sokaságu kemencében sült egyre a kenyér. Gabnában, szénában, vágómarhában szükség nem volt. A hadak jó kedvökben vigadoztak, a szultán pedig széles jó kedvében a paradicsom élveire esküdött, hogy a lődözés kezdetétől számítandó tizennégy nap alatt Belgrádnak ura leend, s alig fog megujulni kétszer a hold, Magyarországot is elfoglalandja, s Budán a győzelem ünnepét fényesen megtartandja. Misem rendíté meg a szultánt jókedvében, misem reményében, még azon hír elterjedése sem, hogy a pápa és az aragóniai király hajóhada már a Hellespontban horgonyoz, az európai partok azok által már elfoglalvák, harcosaik messze az ország szivében pusztítanak. Még azon hírt sem méltatta

figyelemre, hogy Albánia fejedelme, a híres *Skander bég* fegyverre kelt, és a szultán hátrálati vonalát Drinápoly felé veszélyezni készül.

Elkészülvék a tűztelepek s fölszereltetvék lövegekkel, a tüzelés a hatalmas szultán keze intésére elkezdetett. Huszonkét rendkivüli nagyságu és huszonhét lábnyi hosszaságu ágyu és sok más kisebb löveg szakadatlanúl hányta réstörő golyóit a falzatok rombolására, és két roppant üregű mózsár magas ívlövésben szórta a kőgolyókat a város lakházaira. Igy folyt a tüzelés július eleje óta a város falai ellen. A városba hányt kőgolyók habár embert nem öltek is, de sok épületet összeromboltak, a falzatokon itt-ott romrések támadtak. A török táborban senki sem kétkedett Belgrád meghódításán, a várőrség és lakosok romlását bizonyosnak hitték.

Mint említők, huszonnégy török gálya és több nagyobb közönséges hajó zárva tartotta a Dunát, zárva a Szávát. Minden átkelti pontot annyira örsítve tartottak ezek, hogy a magyar tábornak minden közlekedése lehetlenné lön a várhaddal. Szárazon is el volt zárolva a város. A vár őrsége élelemben szükséget nem szenvedett ugyan, de szenvedni kezdé azt a városi lakosság.

Hogy Hunyadi az annyira szükségessé vált fölmentést megkisérthesse, legelőbb is a török hajókat kellendett elriasztani, mert csak igy lehetett aztán átkelni a Dunán, csak igy lehetett férni a városhoz. E merényletre szánta el magát legelőbb is a fővezér. E végből a Buda alatt horgonyozott valamennyi hajóra hadak szállíttattak, szintúgy a Péterváradnál és Szegednél tartózkodó valamennyi járműa Dunára evedzésre rendeltetett. Szalankemennél körülbelül kétszáz hajó néhány nap alatt ekként öszvegyűlt, melyek aztán fáradhatlan szorgalommal és szakértő tehetséggel mind támadó, mind védelmi képességre átalakíttattak. Kemény fa-mellvéddel lön ellátva mindenik, a födélzetek tüzmentes lemezzel beborítva, megrakva nyilakkal, kőhányó parittyákkal, tüzi fegyverekkel, élelmi tárgyakat is raktak a hajókra, szóval, el voltak látva azok mindenféle szükséglettel. Mindenik hajóra kiszemelt legjobb magyar és keresztes harcosok szálltak. Csak egy zivataros sötét éjre várt Hunyadi, mi bé is következett. Egy el-

szánt ügyes hírnöknek sikerült a zároló török hadak szemes figyelmének dacára is az erődbe jutnia. Üzenetet hozott ez a várparancsnoknak, hogy a mennyi hajót csak lehetséges fölszerelve készen tartson július 13-kán, és ha más nap a magyar flottillát mozgásban lenni s a meghatározott pontig eljutni látandja, a városi hajóhad is a Dunán fölfelé evezve, víznek induljon. Szilágyinak sikerült is negyven hajót öszvegyűjteni, legott harcosokat szállított azokra a várőrségből a legjobbakat, a város lakosai közől pedig oly vállalkozó önkényteseket, kik mint legügyesebb ijászok, legvakmerőbb lövészek voltak isméretesek, és máskép is mint bátor harcosok már több alkalommal bebizonyították vitézségöket, kik köz tudomás szerint halálba gyűlölték a törököket, esküt ellenségei voltak az izlám vallásnak.

Julius 14-kén a magyar hajóraj mozgásnak indúlt. Jóval megelőzve azt a Duna jobb partján Kapisztrán lépdelt előre, vele a keresztes had néhány osztaga, legelűl Péter barát a keresztes zászlóval. Hunyadi pedig egy lovas csapat élén szorosan a folyó bal partján nyomúlt előre, szükség esetében mind ő mind Kapisztrán ótalomba veendők a hajósnépet.

Midőn a török hajóhad megpillantotta a leevedző magyar flottillát, bár csekélysége miatt gúnyban kikacagta azt, mégis méltó fogadására készületeket tett : összébb szorúlt vonalba nyomult, s a hajókat erős láncokkal egybekötötte, horgonyt vetve erős hidat képezett a Duna közepén, de sem az egyik sem a másik parthoz meg nem akasztá azt.

Az erőd tornyain alig hogy észrevették, a magyar hajórajt leevedzeni a folyón, azonnal a belgrádi hajóhad is szétterjedett a folyón, s egész erőmegfeszítéssel fölfelé dallózott. A magyar hajóraj égett a vágytól a Duna hullámai köztmegvívni az ellenséggel; nem várta be a belgrádi hajókat, a török hajókra tört, tűzi fegyverrel kezdék meg a csatát. A hajóvonalak arcadában egy darabig elkeseredéssel folyt a küzdés, midőn a belgrádi hajók a török flottilla mögött termettek. Most a magyar hajóraj megkettőztetett erővel tört előre, felhagyott a tüzeléssel, a villogó fegyver az izmos harcosok markában, megrohanta a törököt, megrohanta ugyanazon pillanatban a belgrádi hajóosztály is. A magyarok, dacára az összekapcsoló

láncolatnak, áttörtek a török vonalon. Most vette kezdetét a kézi tusa; a tűzerő, a kard, nyíl és parittya kőzápora emelte a csatazajt. Kemény védelem után szét lőn dulva a török flottilla, futásnak eredt a Dunán minden egyes hajó, nyomban utánok a gyors magyar sajkák; a belgrádiak a hajók farával a magyar partok felé kanyarodva oldalba fogták a török hajókat, a szerb parthoz ügyekeztek szorítani azokat, tegezből, kézíjból, tűzcsőből a győztesek egyre szórták a gyilkoló lövetet a megfutamlottakra, mi közben több török hajó a láng martaléka is lőn.

Öt óráig tartott a küzdés. A személyes bátorságnak nem kevés példái tűntek elő mind két részről. Az ozmán elszántan védte hajóit a vitézül rohanó magyar ellen; de végre mégis a kettős keresztes lobogó lett tökéletesen győztes. Annál nagyobb lön a törökök vesztesége, minél kitartóbbak voltak a küzdésben: három török nagy gálya, melyek őrsége 500 legényből állott, a Dunába süllyedt, négy gálya, húsz kisebb jármű a győzők kezébe esett. Harminchat hajónak sikerült csak a török tábor közelében horgonytérre juthatni, de ezeknek őrsége is nagyobb részt leöldösve vagy megsebesítve, magok a hajók annyira megrongálva, hogy azok többé harcra képtelenek lettek.

Hunyadinak a belgrádi vizeken kivívott fényes győzelme felszabadította a Dunát, fel a Szávát is, megnyitotta a közléket a táborított várossal; a lakosságnak mindenben segedelem nyújtatott, az erődnek őrsége is megerősíttetett. Hunyadi ezután mind két táborát a Duna két partján közelebb tolta a Dunához, a táborszigeti kereszteshad átment a Dunán, egyesült Kapisztrán nagyobb táborával; ujabb sürge élet keletkezék mindenütt a keresztyén táborban. A fiatal ujoncok a fővezér rendelete és útbaigazítása mellett szorgalmasan gyakorolták a fegyverkezelést, oktatást nyertek a hadi szolgálatban. A bíbornok követ újabb meg újabb keresztes csapatokat küldött Budáról János apónak. *Rozgony* és *Kanizsai* gyakorlott harcosokkal a nagy táborhoz csatlakozott, azonban több nagy úr várában maradt, s velök a tőlök függő kisebb nemesség is.

Julius 14-kén azonban a város falai már több helyen dő-

lédeztek; a körgátonyzat tornyai részint a lövegek rombolása, részint az aláásások által már összeomladoztak; a falak romhalmaza sok helyen az árkokat betömte. Igy a tört rések megrohamlása lehetségessé tétetett; s nehogy Hunyadi átkeljen a szerb partokra, a szultán tartalékhadaival a Száva jobb partján fölfelé oly mozdulatokat tett, melyekből gyanítani lehetett, hogy a Szerémségbe szándékozik áttörni, ezen hír elterjesztve élénken szárnyalt Hunyadi táborában.

A várőrség, mennyire a körülmények engedték, mindenütt ellene hatott a táborítási támadó munkálatoknak, de mégsem annyira, hogy a táborítók kedvöket vesztenék nagyobb merényletek végrehajtására, ámbár a vízi csatának elvesztése lehangolá némileg a basák harcreményeit. Úgy látszván azonban, mintha a magyar fővezér nem tudná vagy nem merné felhasználni a kivívott előnyöket, mert mi készületeket sem tőn átkelni a Dunán és Száván a táborított tér fölmenthetésére : a szultán minden előmunkálatot megtétetett adott szavának beválthatására. Több napon át nagy sürgés volt látható a török táborban is.

Julius 21-ke felvirradott. A táborítás tizenötödik napja volt ez, a szultán fogadásának napja egyszersmind. A nagyúr csataménen ülve sátora előtt körültekintett roppant táborára, letekintve Nandorfejérvár rongált falaira, jelt adott vezérlő botjával.

A megkezdendő rohamra gyors készületek tétettek, a basa parancsnokok szerte iramodva az arab paripákon, hadosztályaikhoz siettek; a cserény- és gátonykosarakat előhordták, elő a lajtorjákat is a várfalak megrohamlásával megbízott janicsár hadak. Örömtüzek lobogtak a tábor vonala előtt. De csakhamar megzavartaték a köz jókedv, mert *Karacsi* basa ruméliai beglerbég eleste elhírült az egész táborban. Ő ugyanis szemrevétel végett annyira közelített a város falaihoz, hogy egy onnan ledurrant puskának golyója halálosan találta őt. Ő legbátrabb, ügyesebb vezíre volt a szultánnak, szerette őt fejedelme, szerette a közharcos, fájlalta fent és alant mindenki egyaránt a derék vezír elhunytát.

Szilágyi a török tábor komoly készületeit átjelentette Hunyadinak, ki azonnal átladikázott Nandorfejérvárba, s a

kétség kivüli roham visszatorlására megtett minden intézkedést.

Alkonyatkor midőn a tikkasztó melegség meghüsült kissé, a szultán másodszor adott jelt.

A dobok pörgésére s kürtök rivalgására a rohonccsapatok a kimutatott résekhez siettek; a körfalak keleti homlokzatán két, a délszakin három megmászható romrés volt. A janicsárok voltak az első támadók, ők voltak legelsők a falakon, ők tűzték ki a lófarkat a megvívott gátonyzat fokára. A sikerült első rohamot ujabb meg ujabb csapatok követték. — Több száz török a város falain volt már, ott magokat megfészkelendők, honnét a városba készültek leereszködni.

Hunyadi a felső erődben volt, és csak azon pillanatra várt, hogy a janicsárok benyomuljanak a városba; ekkor szándékozott megtámadni őket. E végre a város falait védő osztályok főnökeinek oly parancsot adott hogy, midőn a falakra nyomult törökök száma annyira szaporodott volna már, miszerint őket a falakról leriasztani nem lehetne többé, hagyjanak fel a falak további védelmével, vonuljanak hátra a félre eső melléksikátorokba. Igy akart a magyar fővezér alkalmat nyújtani a törököknek, hogy a város főbb utcáiban szerteszéledésre, valószinüleg rablásra is önkényt kedvök kerekedjék, minek bekövetkeztével az őrség a sikátorok rejthelyeiből ismét az azelőtt védelmezett falakra siessen, és megfeszítse minden erejét, miszerint a városba tolakodott s ott rabolt ellenséget ki ne bocsássa többé, és a falakon kivüliektől egészen elzárja. Ezen rendelkezések végrehajtásának megkezdésére a fővezér kürt szóval adatand jelt az erőd ordonyáról. Ezen utasítás folytán a magyarok a makacsúl védelmezett falakon tört réseket oly sietséggel hagyták el, miszerint a janicsárok ezen hirtelen történt elvonulást valósággal megrémült futásnak tulajdonították, további ellenállásra nem is számítva, csoportosan tolakodtak a városba, és midőn azon hamis értesítést vették, hogy a felső vár erődműveit csupán gyülevész keresztes had védelmezi: elhitették magokkal, mikép elfoglaltatván egyszer a város körgátonyzata, könnyen bejuthatnak az egész tér birtokába, bizvást hozzá fognatnak tehát a házak fosztogatásához minden késedelem nélkül. E közben a város némely ut-

cáiban legnagyobb elkeseredéssel folyt a harc, majd itt majd amott a magyar lett győztes, majd viszont a török. A felsővár közléke az alsóval egy felvonható híd volt, Hunyadi azt leeresztette. A törökök rablási vágyokban mind arra rohantak, ott gondolták elrejtve lenni a városiak összes kincseit, minthogy úgy is volt, ott remélettek gazdag zsákmányra szert tenni; de részint mivel maga az ellenség nem volt többé képes harcvonalra fejlődni az összezavart gomolyból, részint mivel a rohamlók feltartóztatása a hidnál úgyis tervében állt a fővezérnek, ott makacs ellenállás fogadta a török rohamcsapatokat.

A fogyó holdnak első feltűntével Hunyadi megfuvatta a harckürtöt az erőd ordonyán, mire a tornyokból tovább hangoztatták a harsány jelt az ott állott kürtösök; de nem volt ez a feltámadás angyalának örömkürtölése, a halál angyala fútta a tárogatót, és áldozatát követelte magyartól, töröktől egyaránt. Kirohantak most a magyarok a rejtből, előbbi őrseiket elfoglalandók, minek midőn hírét hallá a felsővár hidjának megtámadásánál harcoló ellenség, legott felhagyott a híd elleni harccal, a romrésekre törekedett jutni, részint hogy azokat birtokában megtarthassa, részint pedig hogy szükség esetében azokon át a táborba menekülhessen. Most új fordulatot vön a harc. Hunyadi terve is csak annyiban sikerült, mennyiben a felső vár rohamlásával felhagyott az ellenség, és az utcai harcban nagy veszteséget szenvedett janicsárok elhagyták a város belsejét, de nem sikerült annyiban a fővezér terve, mennyiben t. i. a városba tolongott törököt mind tönkre nem verhette, mert a szultán az első rohamlóknak segítségökre új rohamcsapatokat küldött, és ezek a réseket ismét visszafoglaló janicsároknak a falakon kezet nyujthattak. Egész éjszaka fort a csata dühe. Hunyadi, Szilágyi, és a Dunán átkelt magyar hadakkal a városba jutott Kanizsai László személyes vezényletök alatt vezették a hadakat a megujult csatára, hősies tetteik által bátorították, lelkesítették a folytonos küzdésben kifáradott, egész éjen át éhen, szomjan verekedő, itt-ott már lankadni kezdő harcosokat.

Habár több helyen a falakra rohanó ujabb török csapatok visszaverettek is, habár a városba újra betolakodott ellen-

séges osztagokat a magyarok lábig lekaszabolták is, de a menynyiben percről percre nőtt a rohamlók száma, a hosszan tartott tusában ugyanazon arányban fogytak a védelmezők. A körfalakon itt-ott már több helyen a félholdas zászló lobogott, több ház meggyúlt a városban, a tűz mindinkább elharapódzott, a veszély nőttön nőtt, hanyatlani kezdett a védelmezők reménye a város megtarthatására, a felső várba menekülés pedig nagy veszélylyel járt, mert attól lehetett tartani, hogy az oda hátrálókkal a kapun a török is betolakodhatik; de arra sem lehetett számítani, hogy a Dunán át Zimonyba lehessen menekülni, mert Hunyadi a hajókat mind elparancsolta a város alól, küzdeni kellett tehát élet-halálra utolsó lehelletig. Igy akarta Hunyadi s annak meg kellett történnie.

Az ütközet eredménye még mindig bizonytalan volt. Julius 22-kén derűre virradt a nap. Nandorfejérvár falain még folyvást tartott a harc, senki nem nyugodott, a két napot a kiontott vér egygyé ragasztotta.

Hunyadinak új tacticai fogásról kellett gondoskodnia, új segédlethez nyúlni, hogy a már magokat győztöseknek hitt törököket le lehessen űzni Belgrád falairól. Azalatt, míg a felső várhoz vezető utcákban szerte özönlött, és az erőd megtámadásához készült a janicsárság, a fővezér rendeletére a város árkába lebocsátkozott, onnét magoknak új utat törni készült ozmán hadakra a védelmezők gyúanyagot, szurkos pősöket, kénköves pokrócokat hánytak, ugyanez történt a felső vár árkaiban is.

Hunyadi kürtje újra megriadt. A lehányt gyúanyagra égő tűz dobatott. Magas lángra lobbant mind a külső, mind a belső árok. A magát a városba befészkelni kezdő janicsárhad megrémült, amint körülvéve látta magát magas égő lánggal. A réműlést észre vévén a fővezér, újra megfúvatta a riadált. Több csoportba osztva kirohant most a felső várból az utolsó tartalékhad, a magyar őrség legbátrabbai, legelszántabbjai. Elűl s hátul a láng, közben az öldöklő magyar. Ez több volt mintsem a legvakmerőbb janicsárt is meg ne rémítette volna. Mindenki menekűlni akart, vége lőn a rendszeres harcnak; ha itt-ott küzdött is még egy-egy török csoport, az csak a kétségbeesés küzdelme volt. A kik a nyílt réseken, vagy a város

falairól lajtorjákon akartak lemenekülni : vagy a lángba s füstbe fúltak, vagy a győzelmes magyarok kardjára hullottak.

Déltájban Nandorfejérvár mentve volt már. Alúl a városban gátonyain vagy árkaiban egy török sem létezett. A janicsárok vesztesége nagy volt, maga a janicsáraga, a válogatott vitéz sereg legjobb vezére : *Khazan bég* is elesett. Kétséget nem szenved, miszerint a várhad is nagy veszteséget szenvedett a húsz óráig tartott, s élethalálra szánt küzdelmében. De győzelemkor ki számlálgatja az elhullottakat?!

Nandorfejérvár e pillanatban mentve volt ugyan, de a táborításnak nem szakadt még vége. A szultán nagy tábora még a város alatt tanyázott. A veszély fészke még állott, azt is meg kellett semmisíteni. A fővezér kemény rendeletet adott utasításul Szilágyinak, miszerint az ellenséggeli ingerkedés végett senki a városból ki ne menjen. A hadvezérnek készen kellett állnia, mert Muhamed szultán új támadást rendelhetett minden pillantatban, tartalékhadának bal szárnyával minden órán átkelhetett a Száván, Szerém megyét könnyen elfoglalhatta. A rosszúl fegyverzett, fegytelen gyülevész hadnéppel — sergének nagy része ilyenekből állott — sík téren nem támadhatta meg a törököt, tervezetében úgy is a *város s ennek felső erődje megtartása volt a fő tényező*, erre volt alapítva védelmi rendszere, ezt nem bocsáthatta soha figyelme alól. A hajósnépnek halálos büntetés alatt tiltva volt a várőrségtől bárkit is átvinni a Dunán vagy Száván, viszont az ottani táborokból sem volt szabad, engedelem nélkül átjönni Belgrádba.

9. §. *Kapisztrán János és keresztesei.*

Kapisztrán apó Nandor megrohamlásának második napján korán reggel, midőn még javában fort az ütközet, keresztes táborának nagyobb részét egy új táborba vezette, t. i. közelebb a Száva torkolatához, hogy ott részint a két folyó egybeszakadása közti zugnak csúcsán szükebbre szorítkozott táborállásban könnyebben fentarthassa a fegyelmet, részint pedig hogy, ha a szükség és Hunyadi rendelete úgy hozná magával, a Száván átevezhessen, s a várhadnak segítségére lehessen.

Julius 22-kén a déli imádság után, akkor t. i., midőn a Belgrádból visszavert török had hátra húzódott a város falai alól, Kapisztrán a beszaniai ötövényen fel-s alájártában, több keresztes kiséretében, látta, hogy a várhadhoz tartozó öt keresztes tegezzel és nyilakkal jól fölfegyverközve kilopódzott a palánkozat mögől, a Malacsna patak melletti dombra felhágott, leskelődve : merre látna törököt.

A hátravonúlt ellenség előörsei Ciganka előtt állottak, az öt keresztes megkezdé azokkal az ingerkedést, s jól célzott nyilazással elriasztá őket álláshelyökről, kiket aztán néhány spahi vett ótalmába. A spahik le akarták rázni nyakukról az alkalmatlankodó nyilasokat, ezeket a dombon megtámadandók; de az öt keresztes ijász nem csak hogy meg nem réműlt, sőt ellenkezőleg, a spahik ellen fordultak nyíllövéseikkel, s néhány spahit le is ejtettek, halálosan találva vagy sebesítve őket. Ezen csatározást látta Kapisztrán, látták többen a Száván túl, látták sokan Belgrád körfalairól is. A városnak külső palánkozatai mögől, hol a keresztesek más fiatal ujonc harcosokkal vegyest őrködtek, dacára a kemény tilalomnak, percenkint mind többen hagyták el őrhelyeiket, csatlakoztak a dombon nyilazókkal; az ellenségtől több lovas és gyalog harcos csoportosodott a domb ellenében. Kapisztrán sejdítette, miként ebből még komolyabb öszvekoccanás is kerekedhetik, a min ő annál inkább aggódott, minthogy tudta a fővezér parancsát, ismerte ebbeli szigorát; hát ha még ezen civódás némi balságnak válnék okaúl. Kapisztrán hiába ügyekezett kiáltással, jeladással hátraparancsolni kereszteseit a dombról; azok a páter kiáltását vagy nem hallották, vagy fölingerelt harcvágyukban hallani sem akarták.

A páter e csatározásnak véget vetendő, Péter fráterrel, t. i. a keresztesek zászlóhordozójával, s még két szerzetes baráttal, ú. m. *Tagliacozzo János*, és *Aquino Ambruzs*zsal két ladikon átjött a Száva jobb partjára. Alig hogy ezek partra szálltak, a keresztes nép csoportosan tódult hozzájok, leborúlva előtte kérte az imádott vezér áldását.

A városban csakhamar elhírült Kapisztránnak a vármüvek előtti megjelenése. Ezentúl a kereszteseket s más fegyelmetlen fiatal harcosokat nem lehetett megtartani többé a falak

mögött; s mivel pedig a kapuknál őrködő öregebb harcosok, tudva a szigorú rendeletet, vonakodtak kibocsátani őket, ezek a falakról köteleken leereszködtek, vagy a résromokról leugrándoztak. Mindnyája a barát vezér körött sereglett egybe.

Estenden hat óra lehetett, két ezernél több mindenféle hadinép volt már Kapisztrán páter körött. Történt pedig ez a város előpalánkozata és a töröknek táborító tűztelepei között. Részint a városban szenvedett veszteség, részint pedig a kereszteseknek ily vakmerő föllépése annyira leverte az ellenségnek minden bátorságát, miszerint megtámadatlanul vonultak hátra, és a tűztelepek mögött kerestek menedéket. E pillanatban ragadta meg a barát vezért azon lelkesedés, mely ritka jellemének egyik fő sajátsága volt. Ő itt az *Isten ujját* látta működni, kijelölve : mit kelljen tennie, hogy elég tétessék az egek sugallatának; sejdítette ő, hogy ez alkalmat nem hanyagolhatja el, és a félhold pillanatnyi elrémülése most használandó fel a szent kereszt diadalmára. A tisztes öreg hajadon fővel, vándor keresztes botját kezében emelve előre lépett, mellette Péter hű követője a keresztes zászlóval. A *Jézus* jelszót rebegő ajakkal felhangoztatva lassu lépésben előre nyomult a török hadállás bal szárnyának a Szávára dülő magaslatokon állott tűztelepei ellen.

Rendíthetlen bizalommal zárkozott utána a melléje csoportosodott hadi nép, mely számra csekély volt ugyan, de lelkesedésében nagy erőt fejtett ki, kész levén feláldozni magát hazáért, vallásért, s mint vértanú elhullani a legszentebb ügyért. Az ozmán nép első pillanatban bámulva nézte Kapisztránt mind inkább közeledni, utóbb megrémült a nem is vélt merényleten, mintha az ég villáma csapott volna közéjök, a közös ijedségben hátra fordultak, és a tűztelepek első vonalát elhagyták minden ellentállás nélkül.

E nem is várt siker Kapisztrán apónak az isteni gondviselésben való bizalmát, és a keresztesek bátorságát még inkább felmagasztalta. Tovább nyomultak előre a tűztelepek második vonala ellen. A páni rémülés még inkább lábra kapott a törökök között, közöttök még a legbátrabbakat is bizonyos megmagyarázhatlan varázs hálózta körül, ott hagyták a török tábor bal szárnyának lövegeit, azok mind a kereszte-

sek martalékai lettek. Az eszevesztett megfutamodottak a harmadik vonal mögött szedték öszve magokat. E vonal védelmére erős török osztagok álltak készen. Számos löveg volt itt védve elárkolt földvárakkal. De már itt is befészkelte magát a páni rémülés, itt sem tettek semmi készületeket az ellentállásra : a megrémültek alig nyerhettek annyi időt, hogy a lövegek gyúlukait bészegezhessék, tömegesen hagyták el állodásukat, s a szultán táborának zömével futottak. A táborító török tűztelepek mind három vonala valamennyi ágyuval a keresztesek hatalmába került, kik azonnal a gátonyok szétrombolásához fogtak. *Mind ez csodás rendben történt.*

Bármennyire meg volt is a szultán lepve, midőn futni látta egyébiránt bátor harcosait a szabálytalan, roszúl fegyverzett keresztyén csapatok előtt minden viadal nélkül; bár mennyire boszantotta is ez : de azért lelki éberségét nem vesztette ő el. Összeszedvén testőreit, hadának javát, önmaga állott élökre, azokat a mind előbbre nyomuló, zsolyozmákat éneklő keresztesek ellen vezette. Ő maga akarta megtörni a varázst, mely népét mintegy megbűvölte, ő maga akarta visszafoglalni az elvesztett tűztelepeket. Azonkivűl 6000 válogatott spáhit tábora jobb szárnyáról rögtön lóra ültetett, s oldalt a város irányában küldötte, hogy ezek támadják meg hát mögől az előre tolongott kereszteseket, s állják el közléköket a várossal, honnan még eddig semmi rendezett hadosztag nem takarodott ki a keresztesek ótalmára.

10. §. Hunyadi János utolsó csatája.

Csakhamar megértette a felsővárban hadilag tanácskozandó Hunyadi, mi történt nyilvános rendeletének dacára; némi megnyugvásaúl azt is megértette, hogy Kapisztrán barátja mindenkép ügyekezett utját állani a rendetlenségnek, és csak akkor, midőn már minden ebbeli föllépése sükeretlen maradt vala, miszerint csak némileg is kerékvágásba hozhassa ezen számítás nélküli vállalatot, állott élére a mozgalomnak. Megtudván mindezt Hunyadi, hogy szemtanúja legyen a *hevenyezett* harcnak, és azt ha még lehetséges, végkép megszüntesse, vagy ha kell, célra vezető lendületet adjon annak, legott a

város falaira sietett. Mozgásban volt ott minden. Összesereglett a nép a vár falain, s bármily kész örömmel sietett volna a keresztes bajtársakkal osztozni a nap dicsőségében; de a fővezér parancsát nem merte megszegni. Látta továbbá Hunyadi hogy, ha Kapisztrán segitséget nem nyer rögtön, nem csak könnyen kivívott előnyeit elveszti, hanem még veszélybe is bonyolódhatik; látta egyszersmind a spáhik fenyegető mozgalmát, látta végre a szultánnak a testőr janicsárokkal előre nyomulását : az ő lelkében is megvillant tehát azon belső sejtelem : *ez az Isten ujja!* itt tenni kell, tenni határozottan; a harcot folytatni kell, folytatni élet-halálra. Megfuvatta azért a harckürtöt utoljára. Hattyúdalként harsogott az szét a vár falai közt, viszhangja Kapisztrán apó fülébe hatott. Lóra s fegyverre riasztá a kürt a harcra vágyó katonát; nem késett senki, egy percben mindenki készen s paripán volt, követni Hunyadit a dicsőség ösvényén mind haláliglan. Maga a fővezér kirobogott a hadak egy részével a városból. Más részét tartalékul kivűl a kapuk előtt hagyta.

A spáhiknak már majd hogy nem sikerült bekeríteni a kereszteseket, kik egész lelki nyugalommal, szent énekek dallama közt, rombolták még egyre a tűztelepeket, midőn Hunyadi a spáhik előtt termett épen ott, hol a sz. magdolnai lapályról lekanyarodnak az útak a város előtti völgybe Malacnától keletszak felé nyíltabb térségen, s lovas osztagainak egy ügyes kanyarodásával a janicsárok és spáhik közé nyomúlt, s igy mind a két hadat megakadályozta hatályosan fölléphetni a keresztesek ellen.

Összecsattant a két ellenséges had. A magyarokat maga *Hunyadi*, az ozmánokat *Muhamed* a nagyúr vezényleté. Ezen öszvecsattanástól függött a magyar had sorsa, sorsa Nandorfejérvárnak, de ettől függött sorsa Muhamed roppant nagyseregének is, melynek zászlóira hímeztette a győzelmekben mit sem kételkedő szultán Buda várának meghódítását s fél Magyarországnak elfoglalását. Ha keblökben érzették a vezénylő fővezérek : mi függött a válságos harc kockajátékától; de érzették a zászlóik alatt harcoló hadak is, mert az öszvecsattanás rémítő volt, és sorsdöntő első pillanatban.

Hunyadi rohamlásának a spáhik lettek első áldozatai,

kik majd egy lábig kardra hányattak. A szultán többféle kisérleteket tön, a vészt elhárítani harcosaitól, és új fordúlatot adni az ütközetnek; de sükeretlenül. Mindenütt leküzdhetlen ellenállásra talált, rohamai mind dugába dőltek. A csatának tovább és tovább tartóssága csak alkalmat nyújtott Hunyadinak, hogy egyről egyig tönkre verje az ozmán hadakat. Maga a szultán bal oldalán egy nyíllövés által veszélyes sebet kapott. Az anatóliai beglerbég, mint azelőtti napon a rumélíai, a tatárok alkánja, sok basa, szandzsák és aga, mindnyájan a szultán szeme láttára a magyarok kardja által húlltak el; de azért a harc csak nem akart jobb fordúlatot venni.

A magyar hajóraj a csatának sorsdöntő mozzanatában megtámadta a július 14-dikei vízi csatából megmenekűlt, a város falaihoz közel horgonyt vetett, és mindig nyugtalanított török flottillát is; a török hajósnép látván a meg nem menekülhetést, sajátkezűleg égette föl hajóit, maga a partra menekűlt, mi még nagyobb zavarba ejté a török hadsereget. A szultánt eszméletlenül ragadták ki a csata zavarából fejedelmi sátorába. A táborban is legnagyobb ijedség és rémülés kezdett lábra kapni.

Az elsötétült éj vetett végett az ütközetnek. A szultán magához tért ugyan, de előbbi erélye többé nem, s ő nagyon valószinűnek hitte, hogy Hunyadi következő nap újra megtámadja őt, mi annál hihetőbb volt, mert hírül hozták neki, hogy a Száva csúcsán táborozó keresztesek átkeltek a folyón annak jobb partjára, és a Duna bal partján táborozó magyar had is komoly készületeket tesz az átkelésre.

Muhamed tekintve hadainak háromszoros megveretését, az ebből származott csüggetegségét, méltán remeghetett attól, hogy még negyed ízben is csatát vesztend, s hadsergének hátrálata veszélyeztetnék. Még azon éjjel kiadta tehát rendeletét a közönséges elvonulásra, mi eleinte elég jó rendben történt ugyan, végre azonban általános futássá lön. A győzelmes magyar lovasság nyakán volt a megfutamlott török utóhadnak, mely elejénte újra arcadot vetett ugyan, a győztösek előnyomulását gátolandó, de végre azt is elsodorta a közönséges futás.

Hunyadi, nehogy az éj homályában zavar történjék,

szűnőt fúvatott. A törökök további üldözésére készeknek nyilatkoztak a harcosok, készeknek a vezérek is; Hunyadi azonban határozottan ellene szegűlt a köz kivánatnak, tanácsosabbnak tartván az ellenségnek akadálytalan futást engedni, mert tapasztalásból tudta azt, hogy, ha a legyőzött hadak kétségbe ejtetnek, képesek a legnagyobb veszély közepett is halálra szánt ellenállással makacsul harcolni; a mi pedig az ütközeteknek állhatatlan folyamában ha a győzőket mindig veszélybe nem döntheti is, de általában keserűvé teendheti a győzedelmet.

Julius 23-kán a fölkelő nap a győzők diadalmát tündöklővé tette. Az ellenségnek éjen által szenvedett vesztesége láthatóvá lön. Mintha elsöprötték volna a török hadat Nandorfejérvár alól. Fel lőn szabadítva az erőd, fel vele egész Szerbország. A janicsárok legtöbbet szenvedtek. 24,000 török hulla hevert a csatatéren, úgy írta meg Kapisztrán *III. Calixtus* pápának, úgyszinte a szemtanú *Fara Miklós* szerzetes barát is. „A csatatér, ú. m., melynek kezdete a felső erőd árkainál tűnedezett elő, átvonúlt a város körfalainak árkolatain, az ozman táborító tűztelepein a szultán táborának erődítvényéig, megszámíthatlan sok holt test borítá a nagy csatatért. Muhamod fényes táborának minden készlete a magyarok hatalmába esett. Vesztesége ezeknek határozottan nem tudatik, még az sem, közelítőleg mennyien vettek részt a két napi csatában.“ Ezt írta Fara Miklós barát. A magyar harcosok számát mennyinek fentebb tettük, annyinak hihetjük; mert tekintetbe kell vennünk : minő roppant erővel jött Muhamed Belgrád alá, minő élénk harca volt a védőknek a támadók ellenében a város körfalain, a megnyitott résromokon, a felső vár sikamán, a lebocsátott hídnál, az ozman tűztelepek elfoglalásakor, végre a sík mezőn a szultán támadó csapatainak legyőzésekor. Ha a hadi történészek csekély számot vesznek föl saját feleik veszteségének kimutatására, az ellenséget pedig aránylag sokszorosítva nagyobbá teszik: vagy valótlanságot írnak, vagy azt kell gondolnunk, hogy feleiknek gyáva ellenséggel volt tusájok, kik védelmetlenül hagyták fojtogatni magokat, az ily gyáva ellenséggel vívott győzelem pedig mi dicsőséget sem tanusít. Ha dicső a győzelem : azt csak vitéz ellenséggel küz-

désben lehet kivíni, az ilyennel való harcban pedig természetes, ha a legyőzött fél tetemes veszteséget szenved, szenvedniök kellett a győzteseknek is egyaránt. Ha netalán amazoknak vesztesége nagyobb, azt csak annak kell tulajdonítanunk leginkább, mert a csatatérről elvonulni kénytelen vesztes fél a győzők ellenében nagy aránytalanságban áll, miután a harcnak ellenhatása a legyőzött ellenfél részéről tetemesen csökken. Nandorfejérvárat és alatta kemény harcot állott ki Hunyadi népe, veszteségének is nagynak kellett lennie, mert vitéz és makacs ellenséggel volt dolga, mi abból is következtethető, hogy az eszélyes fővezér tanácsosabbnak tartotta üzőbe nem venni a megfutamodott ellenséget.

Az elfoglalt lövegek számát háromszázra teszik a keresztyén történészek, azok közt 12 bombarda, melyeknek csöve, mint Hunyadi hadi jelentésében írja, 20 arasznyi hosszú volt, volt még nyolc kőhányó mozsár, és sok kőhányó gép is. Kézi lőfegyver igen-igen sok lehetett, de mennyi? nem tudhatni, mert a keresztyén katonák az akkor még igen ritka tűzifegyvert megtartották magoknak. Huszonkét török gálya, és nagyobb hajó esett a magyarok kezébe julius 14. és 22-kén.

A szultán kivonult Szerbországból, átvonult a Balkánon Ruméliába. A mint az akkori krónikások írják: a török hadak egymás elleni gyülöletből, és szemrehányások alatt összeverekedtek, a mindennapi civódásban 20,000-nél több esett volna el, míg Drinápolyhoz értek, hol a megbusult szultán szigorú törvényszéket tartott a kötelességöket elhanyagolt basák fölött; kiket bűnösöknek talált, önmaga nyakazta rakásra.

A passiv állásban volt szerbeknek az ozman nép Belgrád alatt szenvedett vesztesége bátorságot adott a fellázadásra. A magát Novoberdóba befészkelt török őrséget megtámadták, a tért elfoglalták és az ott vezénylő basát minden fegyveres népével kardra hányták, egynek sem kegyelmezvén meg.

Hunyadi e fényes győzelmével végkép lerótta a szeretett haza iránti legszentebb kötelességét, e győzelme mintegy végrendelete volt egyszersmind, miszerint minden honpolgár,

nagy úr vagy szegény jobbágy egyaránt köteles védeni hazáját, védeni halálig bármily ellenség ellen; győzelmében evangeliomként állította fel azon államelvet, hogy mi érdem sem rejlik még abban, ha egy magas származásu család sarjadéka vagyunk, mert ez csupán a véletlentől függ; hogy valaki országnagya, s vezetője legyen egy nemzetnek, arra több szükségeltetik, mint csupán származati kedvezmény, szükséges arra rendíthetlen megtagadása minden önző haszonvágynak, szükséges arra a fertőzetlen polgári erény. Győzelmében Hunyadinak ez volt végrendelete, halálával erősítette s pecsételte azt meg, mert alig telt el győzelme után 20 nap, Zimon melletti táborában közötte azoknak, kiket a dicsőség pályáján a halál mezején győzelemre vezénylett, midőn a hadseregnél elharapódzott a dögleletes lázragály, de ő nem távozott szeretett katonái köréből, mígnem ő is az öldöklő kór áldozata lőn, s augusztus 11-kén Nandorfejérvár falaira, harcias tetteinek utolsó pontjára függesztve megtört szemeit, elhúnyt az Úrban. Az utolsó imádságot a haldokló hős felett Kapisztrán János, az elhúnytnak lelki barátja, utolsó győzelmének részese ajtatoskodá el, végső gondolata a haza volt. Ő elmondhatta, a dicsőült hős, mit Thebáni *Epaminondas* elmondhatott, de Napoleon nem : *legyőzetlenül halok meg!* Önzéstelen erényeiben történelmileg ritka hős hasonlított hozzá, a legujabb korban pedig egyedül *Washington* *).

*) Épen azon nap, midőn a m. academiának egyik szakülésében, azaz folyó évi julius 21-kén ezen értekezést felolvastam, megjelent a *Magyar Sajtó* 168. számában két cikk. Egyik a Magyarországi Ügyek rovatában: *Nemzeti dicsőség a világ végeig* cím alatt; másik annak tárcájában, *Hunyadi és Kapisztrán* felirással. Jól esik mindig a haza dicsőségét visszaohajtó szívnek, ha itt-ott rokon érzelemmel találkozhatik; de hogy ezen rokonérzelem Hunyadinak utolsó győzelmét négy század után ünneplő visszaemlékezés nyilvánitásában az enyimmel, melynek, őszintén megvalva, *Pauler Tivador* tanár úr tisztelt barátom adott egy academiai ülés utáni társalgásban elhatározó lendületet, ugyanazon egy nap találkozzék, lelki örömömre igen-igen kellemesen lepett meg. Sok szépet, lelket, szívet felrázó izgalmat olvashatni a két jeles cikkben, többi között értesülünk arról is, hogy a római catholica egyházban a déli harangszó azt jelentené, miszerint III. Calixtus pápa rendeletet bocsátott akkor : a keresztyén hívek imádkozzanak, mikép isten Hunyadi karját s

Politicai eredménye e fényes győzelemnek az események első mozzanataiban *Magyarországra*, bizvást mondhatjuk: *Keleti Európára* nézve, kitünő és nevezetes volt. Muhamed szultán diadalmenete meggátoltaték, a Magyarországra kimondott halálos itélet végrehajtása még hetven évre elhalasztaték, dicsőült hősünknek mindig csak az ország javára tett intézkedéseinek fényes béfejezésével polgári és katonai érdemei annyira befészkelték magokat a jobb magyarok szivébe, miszerint a nemzet nagy többsége feljogosítva érzette magát Mátyást, a majd csak nem még gyermek Hunyadifit, V. László elhunytával a prágai fogságból egyenest a megürült királyi trónra vezetni, az apostoli szent koronával az atyának a nem-

---

az általa vezérlett keresztes hadat győzelemmel áldja meg. Kár hogy azon imádság hagyományként reánk nem maradott, mert abból meggyőződhetnénk, hogy a déli harangozással úgy vagyunk, mint a Magyar Sajtó írja, mert közönségesen az a vélemény, hogy a déli harangszó = hajnali és esti harangszó, azaz a *sz. szűz üdvözlése.*

Teleki József gróf is tesz említést *Hunyadiak Kora* munkájának II. kötete 441. lapján a harangozásról, de ő azt délutánnak első órájára teszi, hogy a keresztyén hívek emlékeztessenek Jézusnak a nandorfejérvári ütközetben elesett katonáiért való imádságra, mi Budának a török általi elfoglalásáig meg is tartatott; de annak visszafoglalásával többé ismét szent szokásba nem vétetett. Igy sülyed végre is minden az örök feledékenységbe, mint Buda, Magyarország fővárosa utcáinak magyar nevezetei is!!! — Azt is megemlíti Teleki József most említett jeles munkájának szinte 441. lapján, hozzátevén egy jegyzetben egyszersmind, hogy az azon napon mondandó imákat a *pápa maga* készítette, az énekeket pedig *Aeneas Sylvius* szerzette.

Értesülünk továbbá a Magyar Sajtóban, hogy ugyancsak III. Calixtus pápa rendeletére az augustus 6-kára esni szokott *Úrszine változásának* ünnepe Hunyadinak Nandorfejérvárnál kivívott győzelmére decretáltatott volna a naptárban. Nagy hiány a történelemre nézve, hogy augustus 6-dik napja nincs az említett diadalra vonatkozólag jelölve, mert Úrszine változása alatt senki sem sejdítheti a nandorfejérvári győzelmet, annál inkább sem, minthogy a naptárban aug. 6-kán *Úrszíne változása* csak olyan hétköz-nap, mint utána következő napon : *sz. Kajetán napja.* — Egyébiránt bármi viszonyban áll a nandorfejérvári győzelem a déli harangozással : *dicsőség a magyar nemzetnek a világ végeig, dicsőség a magyar sz. egyháznak is, és tisztelet, becsület a Magyar Sajtó sok érdemű szerkesztőjének*, ki lapjában Hunyadinakutolsó diadalát négy század után oly hazafiúilag megünneplé.

zet irányában számtalanszor tanusított érdemeit a fiúban megjutalmazni. A szerb, a többi szláv, és egyéb dunai fejdelemségek, melyek Konstantinápoly meghódítójával komolyan kezdettek már kacérkodni, egyelőre ki voltak ragadva az ozman markából, némi önállóságban bár a magyar koronától függésbe kerültek. Magyarország nagy lett, mint volt *Nagy Lajos* alatt, hatalmas és tekintélyes állást vívott ki magának nagy és igazságos királyának kormányzása alatt. Ez mind eredménye lőn a nandorfejérvári diadalomnak; de ezen nagyszerű szép korszak csak mint álomkép tűnedezett elő, mert ez mily csekélység egy ember életében. A nemzet dicsősége magasra emelkedett, de csak azért hogy annál mélyebbre bukjék. Bukása nagyszerű volt, mert magával ragadott az mindent, mi eredeti, mindent mi alkotmányszerű, mindent mi nemzeti volt. Bukása véres és gyászba burkolt vala, vérben fürdött a haldokló nemzet; de a történelem meg nem gyászolá, mert a nemzet, ha akart, tudott volna önállóan függetlenségében uralkodó lenni; bukásának oka *önmagában* volt.

11. §. Strategiai és tacticai visszapillantás a Nandorfejérvár alatt 1456-ban történt harcias eseményekre.

Hunyadinak 1456. évi hadjárata, és Nandorfejérvárnak II. Muhamed szultán általi táborításakor, mind strategiai mind tacticai tekintetben különféle nevezetesebb hadmozgalmi és csatázási tünemények ötlenek előnkbe; mert bár a hadtudomány és harcművészet, mint már 2. §-ban megjegyeztem, a XIV. században előbbi hanyatlásából csak igen lassan bár, de mégis fejledezni kezdett, mégis feltűnik : mikép történhetett ez vagy amaz? némely körülményekben mikép téveszthették ezt vagy amazt a hadvezérek figyelmök alól?

Midőn pedig a szembeötlő harci tüneményeket szemle alá veendem, ugyanakkor saját véleményem szerint az elmulasztások netaláni okát is előadom, mintegy kimentéseül, miért kellett ennek vagy annak így vagy amúgy és nem máskép történnie? Fogjunk tehát szemlénkhez.

I. Föl kell azon akadnunk : miként történhetett az, hogy a magyar hadvezér, ki két évvel azelőtt oly nagy erélyt

fejtett ki hadjáratában, s annak mindjárt kezdetén a védelmi rendszerből oly ügyesen lépett át a támadó mozgalmakba, melyeknek oly fényes eredménye is lön, és a Szendrő alatti csata, és a krusevaci ütközet következtében, valamint Szerb-, úgy Bolgárország is kitisztúlt az ellenségtől: és mégis hogyan történhetett az meg, miszerint a győzelmes magyar hadak, a nélkül hogy a hábornak vége szakadt volna, mind a két országból kitakarodtak, a Duna és Száva bal partjain védelmi állodást foglaltak, és ugyan ez által a szultán támadólag léphetett föl, háborítlanúl elfoglalhatta Bolgár- és Szerbországot, hatalmába keríthette Novoberdót és más erődített városokat, és táborítás alá vette Nandorfejérvárat? A magyar hadvezérnek pedig épen ezen eltikkadni látszó védelmi állása mentheti ki csak némileg Brankovic György kétes magaviseletét, és az egész táborítás alatti semlegességét, kimentheti még azon eljárását is, miszerint élelmi szereket szállított a török táborba, és de facto cimboraságba lépett a magyar király ellenével, mert lám Szerbia a magyar hadaknak az országból való kitakarodásával ki lön téve a török özönlés első rohamának.

Ezen hanyag eljárást általában hibaúl kellene felróni Hunyadinak, ha a történelem mentségül nem szólana mellette, miből megtudhattuk, miszerint a magyar hadvezért győzelmei közepett nagyon megzavarák intézkedéseiben a Cilleieknek Horvátországban történt ellenséges föllépte, és ezen országos zavart állapotot annál inkább természetesnek kell tekintenünk, miután történelmi tény az is, miszerint benn az országban Cilleiek pártján volt a magyar hatalmas oligarchia, melyhez számítandó maga Brankovic György is, rokona a szultánnak, rokona a Cilleieknek, rokona magának a királynak is, azon oligarchia, mely irígylette Hunyadi fényes állását a kormányzás körében, féltette kiváltságait, nehogy az erélyes harcembere tökéletes hatalomra juttában a nagyok közt elterjedett önkénynek végkép nyakára hágjon, minden lépten túlszárnyalta a hadvezér törekvéseit. Ezen oligarchiai fondor befúrta magát, mint tudjuk, a királyi udvarba is, hol az vészterhes camarillát képezett, mely még az orgyilkosságot is nem átallotta segédletei közé számítani, csak hogy a gyűlölt Hunyadit

lerázhassa nyakáról. Tekintve mind ezt, tekintve azt is, hogy az 1454. évi hadjáratban részt vett több banderium befejezettnek tekinté harckötelmeit, az országosan hozott kétértelmü határozataiba burkolva, elhagyta a tábort, haza költözött épen akkor, midőn a szultán a krusevaci csatavesztés után a két tartományból kitakarodott hadaival, de a kevésre olvadott magyar hadak száma még ekkor is veszélyezve lett volna Szerbországban, hol, a mennyire alkalma volt Hunyadinak kiösmernie a szerbek, nevezetesen Brankovic érzületét a magyar ügy iránt, állása épen nem volt biztosítva, s egy netalán bekövetkezhető balesetben nem csak hadserege sorsát, hanem a hazában saját népszerűségét is kockázta volna; pedig személyéhez volt kötve az ország boldogsága, a nemzetnek alkotmányszerű fenmaradása.

II. A minek kedvezőbb körülmények között, a magyar hadak állására nézve, 1456-ban meg kellett volna történnie, és meg nem történt, egy részről oka volt az 1454. évi győzelmeknek föl nem használása, de más részről nyomatékosabb oka volt az 1455. évi tevéketlenség, mert, ha Hunyadi zsibbasztva a Cilleiféle ármány által, a szultánt föl nem keresi is Ruméliában, ha a reá nézve kedvezőtlen politicai constellatiók között hadászati alapzatától messze távozni nem tartotta is tanácsosnak; de ha ő 1455-ben félre tesz minden kiméletet nyilvános ellenségei irányában, azokat egytől egyig nyakon ragadja és őket, a nélkül hogy államcsínyt kellene elkövetnie, érzékenyen sujtandja s ártalmatlanokká teendi; ha magának a fiatal királynak is poharába, bár néhány keserű csöppel keverve, tiszta vizet önt, és így lerázva alattomos és nyilvános elleneit, szabad kezet nyerend: öszpontosíthatta volna hadait Szerbország kellő közepén, Nandorfejérvár táborítása meg nem történhetik, és a helyett hogy Hunyadinak a város fölmentésével kellett vesződnie, ő lépend föl a támadó térre, vagy oly védelmi állást foglal, mely megzsibbasztja II. Muhamed minden léptét, és a szerbeket is megnyeri a magyar ügynek.

Van Szerbországnak majdnem közepén egy vidék (lásd az I. sz. térképet és olvasd a 3. §-t), mely a természettől arra látszik teremtve lenni, hogy onnét mint úrkodó pontról nyujtódzék szerte ez ország minden védelme. Ez az úgynevezett *Sumadia*,

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

a rudniki kerületben. A Serbiát délkeletről megrohanó ellenségnek vagy a Nagy-Morava völgyét kell megnyerni, hogy Kubor magaslatait megmászhassa; vagy a Szerb-Morava völgyét kell elfoglalnia, hogy a Drina völgyébe juthasson; ha mindkettőt egyszerre hatalmába kerítheti, annál nagyobb előnyt víhat ki magának. De hogy ezen völgyek birtokába juthasson, s maradhasson is, Sumadia erdős hegyes vidék örsítésére kell nekie törekednie, mert valameddig Sumadia a védelmezők birtokában van, sem a Nagy-Morava völgyén *Cuprián* túl lefelé, sem a Szerb-Morava partjain *Karanovacon* túl felebb nyomulni nem lehet, mert mind a két hadászati tárgyazat felé majd minden nyomon más-más irányváltoztatással haladhat csak előbbre, de ezen változtatások forgó pontjai oly közel esnek Sumadiához, hogy onnét azon pontokat meg-megtámadni s az azok felé hadászó sergek mozgalmait nyugtalanítani lehet minden percben.

Ha tehát Hunyadi az 1454. évi győzelmes hadjárat után — úgy is ura Szerbiának — állodásait ott, mennyire csak lehet, szilárd lábra helyhezi, ha szövetkezve Brankovic fejdelem hadaival, ezen bár kétes jellemű despotát egészen megnyeri a magyar ügynek, mi pedig a krusevaci győzelem után oly könnyű volt volna, mint soha máskor; ha ő, minthogy a kipusztított Ruméliában a hadjáratot tovább folytatni úgy is nehéz feladat volt — a helyett hogy a Dunán átkel, Szerbország szivében megmarad és Sumadiában erős állodásba vergődik; ha Brankovicot a győri országgyülésen Kapisztránnak catholicus túlbuzgósága következtében meg nem szomorítja, ha neki nem csak igér, de tettleg is nyújt erélyes segedelmet; ha az 1455. évet a magyar állam jobban fel tudja használni: II. Muhamed, bár mennyi haderőt gyűjtött is zászlaja alá, és az alexincei szorost, melynek örsítését Brankovic derék hadaira lehetett volna bízni, habár erőszakolta volna is: vagy nem mer a Nagy-Morava völgyén le a Dunához közeledni, mert a Sumadiában őrködő magyar hadak őt bal oldalékában minden lépten fenyegethették, és csak Krusevacnál foglaland helyet; vagy ha ő, roppant sergének számában bízva, a merényletet mégis végre hajtandja, ekkor háta mögött a magyar hadak által örsített Sumadia oly fenyegető pont maradott volna min-

dig, hogy Muhamed vagy nem meri megtáborítani Nandort, vagy ha azt mégis teendené, valószínűleg még hamarább kitette volna magát azon kudarcnak, melyet julius 22-kén szenvedett, és ekkor a vég eltiportatástól meg nem menekül, mert visszavonulásában Sumadiának őrsége oldalt mindenütt nyakára tört volna. Még akkor is, ha Muhamed Sumadiának a magyarok általi örsítése miatt nem a Morava völgyén nyomúland be Szerbországba, hanem Viddintől a Duna partján Nandor felé, ezen város előtt nem tarthatta volna fel magát, mert Sumadiából a veszély őt naponként nagyobbodó mérvben fenyegethette. De Hunyadi Sumadiával, szóval Szerbország belsejével, mit sem gondolt; pedig sohasem kellet volna veszítnie figyelme alól azt, hogy Nandorfejérvár birtoklása, ha a magyar állam politicai befolyását Szerbországban elveszti, mindig kétséges marad; holott Magyarországnak ez ordonyát a szerb földön a magyar állam Brankovictól csak azért szerzette meg oly igen nagy áron, hogy azt mint hidfőt a Dunán szükséglendő átkeléskor akármikor használhassa.

A most érintett strategiai *bolságot*, értem t. i. *Sumadia elhanyagolását* vajon mi okból követhette el Hunyadi? miután elvitázhatlan igazság az, miszerint a strategia az államok viszonyaiban mindig karöltve jár a politicával, azért a politicailag elkövetett hibát a legcélszerűbben elintézett strategiai kiszámítás sem hozhatja többé helyre, úgyszinte a strategiailag kiküzdött legnagyobb vívmányok ezrek meg ezrek vérébe, a honpolgárok millióiba került győzelmek füstbe mennek, ha az állam politicai intézkedéseinek kezelése kontár kezekben van.

A föltett mostani kérdésre válaszolva következendőkre szorítkozunk. Az államok politicai mozgalmainak mindig a kormányok élén álló államférfiak jelleme szokott irányt adni. Hunyadi jellemének legkitünőbb vonalma volt saját böcsületességének érzetében a legnyilvánosabb ellenségében is annyi méltányosságot föltételezni, miszerint az megismervén végre az előmozdítandó közjó kivánalmait, meggyőződik arról, hogy csak azon az úton lehet s kell is a király és haza iránti kötelességeket teljesíteni, a melyen ő és párthivei munkálnak, és így mindenki egyesülend vele, s végre is megszűnik minden párt-

düh s minden családi üldözés. Ezen hiedelemben volt ellenségei irányában Hunyadi még akkor is, midőn abban ringatnia magát több volt gyöngeségnél. Hunyadi jellemének ezen erkölcsi sajátsága volt az ok, miszerint nem csak zsibbasztva lön minden lépte, és kormányzata alatt nem fejlődött ki azon elhatározott cselekvés, mely egy államilag kitűzött közigazgatási cél elérésére fordítandó, és miután fel nem bírta vagy akarta használni barátai közre munkálását, kiknek pedig díszes koszorújában ott voltak a *Szilágyiak*, *Palócziak*, *Bodók*, *Országhok*, *Bebekek*, *Bátoriak*, *Korodiak*, *Kanizsaiak*, *Rozgonyiak*, s más hatalmas családok és a köznemesség nagyobb része, azt várta, hogy a *Garák*, *Ujlakiak*, *Bánfiak*, más néhány oligarcha család és főpap, velök nyíltan vagy titokban *Giskra*, s más rabló cseh és német lovagok, kik a hatalmas Cillei-pártot képezék, hozzá simúljanak s egy akaraton legyenek vele. De ez nem történhetett meg soha; így a honvédelem sem fejlődhetett azon túlnyomó erőre, melynek már csak erkölcsi hatása is letiporhatott volna minden akadályt, s így, a helyett hogy az 1454. évbeli hadjárat utáni esztendőt a kivívott előnyök folytatására, Szerviának a magyar hadak általi örsítésére felhasználta volna, csupán alkudozások, eredmény nélküli egyezkedések, a külföld segedelme utáni esdeklések közt kellett eltékozlani haszontalanúl. Benn az országban a pártviszály sem a kormányzásban egységet, sem a honvédelemben közös erőfejlődést nem engedhetett. A honvédelem csekély számra törpült, külföldről sem jött sehonnan is segítség, mert akkor — mint máskor is — a német és olasz kisebb nagyobb keresztyén fejdelmeket kárhozatos tespedés, vagy egyenetlenségből származott még kárhozatosabb önhaszonlesés vette igénybe, s megsemmisített bennök minden nemesebb érzületet. Hunyadinak jellemében volt továbbá a vallása elveihez szoros ragaszkodás még akkor is, midőn az egy lépést sem engedés határos volt némileg a vakbuzgósággal, midőn a más vallási felekezeten hivőket az igaznak hitt s vallott útra téríteni másokat illetett inkább mint a hadvezért. Ha a politicai érzületkülönbség a gyarló emberekben keserű ingerültséget szokott előidézni egymás ellenében, a vallásküllönbség pedig nem ritkán phanatismussá aljasúl. Mind amazt mind imezt türelmetlenség

által felizgatni mindig veszélyes, hábor idejében pedig a legszomorúbb következményeket szülheti; mellőzni kell tehát mindkettőt kivált a hadvezérnek.

Hunyadi jellemének ezen két vonalma sok rosznak volt előidézője. Engedékenysége okozta miszerint ő, a helyett hogy a törvénysértőket és az országos határozatok áthágóit rövid úton teljhatalmának egész sulyával rendre igazította, vagy ha máskép nem lehetett, eltiporta volna, engesztelő egyezkedésekkel törekedett meggyőzni, minek aztán mi eredménye sem lett. A vakmerő engedetlenek a kormány szelídségében annak jogtalanságát hitték, s annak ürügye alatt még nagyobb törvénysértésekre vetemedtek. S mi lett mind ennek természetes következménye? Nem más, mint hogy a honvédelem tárgyában 1454-ben január 14-kén hozott országos határozatok nagy részint végrehajtatlanúl maradtak, sőt, mint már említők, ugyanazon év végével a hadjárat befejeztének ürügye alatt a hadak nagyobb része a bolgárországi Duna partjáról haza takarodott, s így a főhadvezér képtelen lett az 1454. évi hadjáratot a következendővel, a mit pedig a strategia elvei megkivánnak, kapcsolatba hozni, de így aztán el is vesztek az azon évben kivívott valamennyi fényes eredmények, és a krusevaci tündöklő diadal a hadi történelemben csak mint elszigetelt fegyvertény szerepel, nem csak minden politicai eredmény nélkül, hanem strategiai haszna is elveszett helyrehozatlanúl. És már 1455-ben arról kellett újra gondoskodni: mi módon állíttassék lábra ismét egy új haderő, melylyel a nagy készületekben tevékeny ellenség irányában méltósággal lehessen föllépni. E kedvezőtlen körülmények közt kisikamlott Hunyadi markából a támadó hadászatnak minden fonala, és föl kellett hagynia Szerbország legnevezetesb pontja-, t. i. *Sumadia* örsítésével, és így a szultánnak időt s alkalmat engedni kénytelen lön, hogy Bolgárországban megfészkelhesse magát, tért nyerjen Szerbiában, és támadó hadászatra használja fel azon segédeszközöket, melyekkel Byzanc meghódítója már akkor is rendelközhetett.

Hunyadi jellemének második fő vonalmára térve megjegyzendő, hogy a vallásbeli türelmetlenség megtermi mindig kárhozatos gyümölcsét, megtermette hazánkban is Hunyadi

utókorában. Brankovic György Szerország fejedelme, Magyarországban nagy kiterjedésü földnek ura, mint már említők, a töröknek mindinkább fenyegető zaklatásai ellen a magyarokhoz folyamodott segítségért. Mi történt 1455-ben a győri országgyülésen? A helyett hogy az ozmanli hódító özönlésének meggátlására valamennyi keresztyén erő öszpontosíttatott volna, Kapisztránnak mindent magával ragadó szónoklata következtén csak azon föltétel alatt igértetett meg nékie a segítség, ha áttérend országával együtt a római catholicus vallásra, mit a 90 éves öreg fejdelemtől kivánni balgaság, az akkori szorongatások között kárhoztató fogás volt. Hunyadi nem csak nem ellenzette Kapisztrán térítői buzgalmát, sőt hihető hogy visszaemlékezve a rigómezei napok utáni bántalmakra, azt helyeselte is némileg. Ennek azonban az a következménye lőn hogy a szerbek végkép elszakadtak a magyar ügytől, mi pedig épen akkor történt, midőn Szerország belsejében egy magyar katona sem volt; ellenben *Novoberdo* erődített város a Vivarina folyó jobb partján, a Bolgár-Morava völgyétől négy mérföldnyire már a török hatalmában volt, mi által Muhamed hadászatának megkezdésére új fegyvertért nyert. Brankovic elkészülve minden megtörténhető esetre, hadait Sumadiába helyhezé, hová pedig a magyar hadaknak szükséges volt volna nyomúlniok, de elmulasztották. A szerb hadak Sumadiában semleges állásban maradtak alkalmasint elég tág lelkiismérettel bevárandók, míg az egyik vagy másik fél veszteséget szenved.

Ezen említettem viszonyok, melyekben Hunyadi mint *regni gubernator*, később mint *generalis capitaneus* a magyar kormány élén állott, eléggé világosságba hozák, mi okból nem használtattak fel az 1454. évi hadjáratnak kivívott eredményei, mi okból marad a reá következett évben *Szerország*, nevezetesen a nagy fontosságu *Sumadia* a magyarok részéről örsítlenül.

III. A magyar hadaknak Nandor táborítása alatti állása veszélyes volt, mert, mint a térképen látjuk, azok egy széles, mély és sebes sodratú folyónak, t. i. a Dunának mind két partján közbevőleg (à cheval) voltak felállítva. A *közbevőleges állodást* csak azon esetben lehet néha helyeselni, ha az a folyó

által elkülönített két hadosztag egyik egyik már annyi erővel bír, miszerint az ellenség minden támadó vállalatának, a siker valószinűsége mellett, ellene szegűlhet, vagy ha a folyó által elválasztott két hadosztagot egy, a mindkét parton elgátonyozott, hídfők által elegendően biztosított állóhíd kapcsolatban tartja. Hunyadi hadainál egyik eset sem fordult elő. A magyar harcerő, mint tudjuk, egészben véve is, alig tette negyed részét a török hadseregnek, ezen negyed is két részre osztva, alig volt volna képes sükerrel ellentállani Muhamed szultán merényleteinek, ha ő, mint vezérei tanácsolták is, átkel a Száván, s az ime folyó bal partján táborozó magyar hadakat, melyeknek nagyobb része harctapasztalatlan keresztes népből állott, megtámadta volna. A Duna két partján táborozó hadakat semmi híd sem tartotta közlékben. A magyar flottilla a Táborsziget csucsánál horgonyozott ugyan, magán a szigeten is táborozott egy keresztes osztály, de mind a flottillát mind a sziget keresztes hadát igen gyenge és elégtelen közléknek lehetett tekinteni az ellenségi megtámadás esetében.

Hunyadinak ezen hibás állodását csak az mentheti ki némileg, miután tudtára esett a török hadseregnek roppant nagy száma, melylyel II. Muhamed Byzanc meghódítójának fénysugáraival környezve, Nandor táborítására Szerbországban megjelent, azt gyaníthatta, miszerint a szultán annyi harcerővel nem fog időzni Belgrád alatt, hanem özönleteket teend Magyarországnak Dráva és Száva közti megyéiben vagy a temesi Bánságban, vagy egyszerre mind a két oldalon. Ezt kellett Hunyadinak hinnie, s erre elkészülve lennie; de hogy a szultán mozgalmának irányzatát merre felé veendi, azt a magyar fővezér nem tudta, ez okból kénytelen volt seregét megosztani. Mert habár az akkori hadászati eljárás szerint egy, kivált nagyobb szerű erőd elegendő volt is az egész hadsereget feltartóztatni előrehaladásában; de Muhamed élénk rezgésben tudta tartani azon mindenütt elterjedt hírt, miszerint Belgrád úgy sem futhat el előle, be sem várja annak úgyis előbb-utóbb bekövetkezendő elestét, s hadászatát Magyarország szive felé irányzandja. A szultánnak ezen hírre kapott terve annál inkább is teljesíthetőnek látszott, mert tudjuk,

hogy, mihelyt az ozman sereg Belgrád alá ért, kisebb-nagyobb török csapatok áthajókáztak a Dunán, s rémülést okozva pusztították a magyar földet. Hunyadinak ezt a szultánról annál nagyobb bizonyossággal föl is kellett tennie, mert ő előtte nem lehetett titok Magyarországnak pártokra szaggatottsága.

Miután Hunyadi Szerbország belsejét el nem foglalhatta, a mi pedig, mint már említők, a strategia kívánalma szerint legcélszerűbb volt volna; miután a Dunán és Száván túl Nandor vidékén állodást, annak veszélyessége tekintetéből, nem foglalhatott, mert a megtámadtatást minden órán nyakára várható seregnek az ellenséggel úgy állani szemben, hogy egy nagyobb szerű folyó a seregnek háta mögött legyen: az annyit tenne, mint magát a tűz és víz hatása közé tolni és dacolni az ebből következhető veszélylyel. Minthogy pedig Hunyadi mégsem távozhatott Belgrád közeléből, legcélszerűebben tesz, ha sergének egész tömegével a Duna és Száva közt foglal állodást, mert azt bízvást számításba vehette, hogy Muhamed, hadászatának irányvonalaúl nem fogja választani a Duna bal partját mindaddig, míg Nandor fennáll, és Hunyadi kész seregével a Duna jobb partján táboroz, mert attól is tarthatott, miszerint Erdélyből kitörhetnének a magyar hadak, ha ő a Tisza bal partján fölfelé merne nyomúlni, s így a szultánnak egyéb választania valója nem maradhatott volna, mint vagy magosztania seregét a Duna mindkét partjára; de ekkor nem csak azon hibát követi el, mit Hunyadi elkövetett, hanem, miután a Duna és Száva az ozmán sereg háta mögött maradna, a netaláni ütközet elvesztésével a két folyó nagyon is veszélyezné a sereg hátrálatát; vagy pedig sergének egész zömével a Száván át kell kelni, Hunyadit Zimon vidékén megtámadni, hol azonban a támadó harcra kevés előny mutatkozott, mert a Duna és Száva közti tér akkor még inkább, mint most, vizenyős ingovány volt, a hadaknak támadó harcadokba kifejlődése sok nehézséggel járt volna, és megveretés esetében itt is az ozmanok hátralatát részint a Beszania és Zimony közti ingovány, részint maga a Száva is veszélyezte volna: holott Hunyadi előtt nem kedvező esetben is nyitva maradt volna az út, a Dunához támaszkodva bal

oldalékával, vagy Pétervár vagy Eszék falainak ótalma alatt hátrálatát folytatni. Ez utóbbi útnak némi előnye volt az által, hogy arra felé szövevényesebb a vidék, s az ellenségnek számos lovassággal való hadászata azon sok bajjal lett volna végrehajtható.

IV. A Duna hullámain julius 14-kén történt hajócsata Hunyadinak egy jól kiszámított tacticai intézködésén alapúlt. Elősegíté annak következményekben oly dús sükerét részint a magyar hajóhadnak a sajkák iránytatásában tanusított gyakorlottsága, és az összeütközés közben rendíthetlen bátorsága, az altiszai és dunai vidék lakosainak mintegy hagyományként morális és physicai sajátságukká vált tetterő, részint azon kedvező helyzet, miszerint a magyar hajóraj rohamának sulyt kölcsönzött a Duna folyamiránya: ugyanis a lefelé dallazásra kevesebb erőt kellett fordítaniok a magyar hajósoknak, mintsem a töröknek, kiknek a Duna sebes sodra ellen kellett fölfelé evezni nem kevés erőfeszítéssel. Ezen vízi győzelmet azonban csaknem egészben a nandorfejérvári hajórajkának kell tulajdonítani, mely nem csak hogy az ellenség szeme láttára szerélte föl magát, s kiindúlt a város falai lövegeinek ótalma alól, hanem még mit sem gondolva lejebb — a Dunának azon partpontján, hol az ozman állodás tűztelepei a folyó szélét érinték — horgonyozó török tartalékhajókkal, mit sem gondolva azzal sem, miszerint a török flottillának zöme nálánál feljebb evedzett, és csak egy részletének lefelé fordulása volt volna szükséges arra, miszerint a Duna közepén, a nélkül hogy a magyar hajóosztálytól segítséget kaphatna, végkép elnyomattassék; azzal sem gondolva, hogy vízár ellen dallazva, a kormányosok harc fordultával nehezebben adhattak egyhangzatba hozható irányt a hajóknak, a vett utasításnak egészen megfelelt, és mind a támadáskori, mind a csata hevében, kiváltkép azon tacticailag ügyes kanyarodáskor, melylyel t.i. a magyar hajóhad által visszavert török flottillát oldalba foghatta, eléggé nem magasztalható dicsőségben részesült.

A bevégzett vízi győzelmet úgy kell tekintenünk, mint Nandor megtáboritásában igen nevezetes forduló mozzanatot, mert általa a magyar tábor és a megtámadott város közti köz-

lék helyre lön állítva. Hogy pedig Hunyadi a megzilált ozman hajóhadat egy megujított támadással mégsem kisértette tönkre verni, csupán annak kell tulajdonítanunk, hogy neki hajóhadát a vízi győzelem után mindenekelőtt arra kellett felhasználnia, miszerint a mindenben szorongattatott várost és várhadat minél gyorsabban elláthassa minden szükséglettel, nehogy Muhamed, ha hajóhadában erősítést nyerend, a Duna oldaláról ismét elzárhatja a várost, s ez akkor a legszükségesb védelmi s élelmiszerekben nehezen pótolható hiányt szenvedne; szükséges volt továbbá Hunyadinak a hajóhad a város és a magyar partok közti közleködés fentartására, azt tehát egy bizonytalan új öszveütközéssel semmikép sem kockázhatta.

V. Szembeötlő tán azon körülmény is, miszerint Hunyadi, miután a most említett vízi csatában némi előnyt vívott ki magának, egész táborát, ha azt nem, legalább annak egy tekintélyes osztagát, nem nyomítá át a Dunán, hanem megelégedett azzal, hogy a várhadat néhány száz harcossal megszaporította.

Miután azonban Nandor előtt a vízi csatával misem változott, miután Muhamed roppant nagy serege még azután is félkörben átkarolta a tért, miután az ozman táborítás szárnyai még mindig a Dunához és Szávához zárkoztak, még akkor is, vagy még leginkább csak akkor tett legnagyobb készületeket, és azokat szembe szökő nyílvánossággal folytatta hogy Szabácsnál átkelend a Száva bal partjára. Ily körülmények között Hunyadi a Dunán vagy Száván átkelve vajon hol állíthatta volna fel hadait? ha csak nem a török ágyuk és Nandor körfalai között, a mely állodás az ozman tábor közelsége és erejének túlnyomósága miatt valóban sem kényelmes, sem nyugalmas nem lehetett volna, és nékie tekintettel kellett maradnia mindig arra is, nehogy az ellenségnek a Száván áttörhetése következtén leszoríttassék hátrálati vonaláról, mely minden esetre a Dráva felé volt kitűzve.

VI. Első pillantatra alig lehet helyeselnünk azon körülményt, miszerint Hunyadi julius 21-kén nem fordított nagyobb erélyt a város körfalainak védelmére, hanem mintegy lemondva annak további védelméről, azokról visszavonatta harcosait, mi több; még a felsővár hidját is lebocsáttatta. A magyar

fővezér fonákoknak látszó ezen intézködései arra voltak irányozva, hogy a janicsárokat a város kirablására csábíthassa, ekkor akarta megtámadni, az utcai harc zavarába bonyolítani, és a felsővárból teendő kirohanás által két tűz közé szorítani őket. Hunyadinak ezen merénylete, az ozman harcerő túlnyomóságát tekintve, veszélyes volt; mert könnyen átláthatta, hogy Muhamed a városba tört rohamcsapatok után újakat küldend és tartalékai által a megnyomatottaknak segédkezet nyujtand, s így könnyen megtörténhetnék, hogy a betolakodott török had túlnyomóságában az utcán küzdő magyarokat nem csak elnyomandja, hanem a felsővárba menekülni akarókkal egyszerre benyomúl a kapun, vagy ennek mellőzése okaért, ha a felsővár hidja felvonatnék, a kün szorúlt magyar harcosok a merénylet áldozatául eshetnek. Hunyadinak nagyobb erővel kellett volna rendelközhetnie, hogy kivánatos sükert biztosíthasson merényletének. Hogy pedig csalódott számításában, bizonyítja a nem egészen sükerült eredmény; és hogy a magyar hadak tönkre nem verettek végképen, csak kitartó, bátor elszántságuknak tulajdoníthatják.

VII. A város és a felsővár árkába hányt gyúanyagok általi elrémítése a töröknek jól kigondolt tacticai fogás volt, mely sükerült is tökéletesen. Hogy pedig Hunyadi az ellenségnek a városból kiüzetésekor nem rendezött általános kirohanást, sőt még keményen meg is tiltotta, hogy a város palánkozatain kivül senki ne mutatkozzék, és nyilvános engedély nélkül el ne hagyja a tábort, tekintve Hunyadi helyzetét, az előrevigyázat igenis helyes volt, mert a városból kivert ozman had csak egy kis része volt a roppant török tábornak; a lovasság pedig a két nap tartott harcban részt sem vett, s pihenten, csatakészen állott. Az ozman tábort csak az esetben támadhatta volna meg, ha a most bevégzett győzelmes harcolás közben mind a Dunán, mind a Száván a magyarok tömegesen átkeltek volna; de az ily átkelés, minekelőtte még a város utcáiban és körfalain forrt a csata, midőn még az ütközet sükeres eredménye biztosítva épen nem, s az ellenség nagyobb számát mérlegbe vetve, valószínű sem volt, meg nem történhetett.

VIII. A Nandorfejérvár körött történt legnevezetesb

események közé tartozik minden esetre elejénte kicsinységnek tetsző, mi több, még fenyítéket érdemlő azon csíny, melyet t. i. az *öt keresztes ijász* a töröknek a városból kiveretése után nyomban elkövetött. A mily váratlan, épen oly dús is volt az eredményében. A harcviselésben néha fordulnak elő oly kicsinységek, példa van rá elég, melyek, azon kivűl hogy nem tartoznak a hadvezér számításaihoz, és ha olykor jelentékény következményei nem volnának, a hadi történelemhöz épen nem, legfölebb a krónikás lapjaira tartoznának, de a melyek midőn a még messze gondolt öszveütközést előidézik, és nem ritkán indokai lesznek a válságos mozzanatoknak, nagyon is megérdemlik a történelmi jellemet; azértis az eszélyes hadvezérnek készen kell lennie minden eshetőségre, hogy semmi meg ne zavarja őt, kezénél tartson minden segédletet, melyek a nem is sejtett és békövetközött körülmények közt felhasználhatókká váljanak.

Az *öt keresztes ijász* vakmerő bátorsága, s ennek folytán a keresztes hadnak közönséges föllelkesödése annál inkább nevezetös, minthogy Kapisztrán apó kereszteseinek harcképessége nem a legjobb hitelben állott, nem mintha gyáváknak kellene nyilvánítanunk azokat, gyávák nem, sőt inkább merész vakmerők voltak azok, hanem a fegytelen engedetlenség, zabolátlan torkosság ételben s italban, a civakodó elbizakodás, a sokféle nemzetiségek közti egyenetlenség a keresztesek apró bűnei közé tartozott minden esetre. És épen a hadifegy elleni egy ily ténynek kellett békövetköznie, hogy még azon nap a legdicsőbb győzelem koszorúzza hős eldődeink homlokát.

A keresztesök azon egyetömös föllelkesödését leginkább azon szellemi hatásnak kell tulajdonítanunk, melyet Kapisztrán a magyar harcosokon, nevezetösen a keresztösökön gyakorolt; megfogható ez még azon körülménynél fogva is, hogy azon kornak majdnem babonás hitéhöz tartozott, miszerint a túlvilág szellemi őserejével egyenes közleködésben hitte lenni az egyháznak szerzetös személyeit, és föltétlenül ragaszkodék ezen hitéhöz. Sőt maga Kapisztránnak, s az őt táborba követett szerzetös társainak buzgó religiositásában is kétségkivül meggyökerezött azon hit, hogy a természet fölötti erő hatása

által ők volnának hivatva arra, miszerint a keresztyén vallást az akkorban legdühösebb ellenétől, az izlamnak az akkor ismeretös három világ részben lábra kapott roppant hódításai ellenében ne csak megvédje, hanem a félholdat ketté is törje. Ezen vallási buzgalommal párosúlt honszeretet által is felmagasztalva hivők voltak békövetköznie azon időpercet, melyben a kedves hazát az *isteni anya* segedelmének közbejöttével, kinek ótalma alá ajánlotta az első apostoli király Magyarországot, meg lehet s meg is kell védeni.

Az ily fanatizált vallási s honszereteti buzgalom tette csak képessé Kapisztránt és keresztöseit, csupán a zsolyozmánnak éneklése közben megtámadni az ozman tűztelepöket, és kivíni a később békövetközött győzelemnek leírt előzményeit.

Hunyadi a vár fokáról látta a megtörténteket; csodálkozhatott: mennyi előny kivívásában mutatkoznak a keresztösök, csodálkozhatott, mikép hátrálhat oly vakúl az egyébiránt bátor ozman nép majd minden harc nélkül a gyülevész keresztösök előtt. A fővezér cselnek gyanította első pillantatban az egész harcot, minélfogva az ozmanok belyebb csalhassák a keresztösöket a török táborba, hogy ott aztán annál könnyebben elnyomhassák őket végképen; de már csak ezen cselbe sem hagyhatta esni őket, habár ők nyílvános megszegői voltak is a hadi parancsnak. E végből történt Hunyadinak kirohanása a városból. Minő tacticai ügyességgel történt az, tanúsítja annak fényes eredménye. A Nandor előtti fegyverténynek ez a legtündöklőbb oldala, mely, úgy szólván, hajba kapva az ellenséggel, az összezavart csatatéren jól intézett mozgalom következtében hajtatott végre.

IX. Most vegyünk itészi szemlénk alá egy esetet, a melynek elkövetése miatt, a mennyire az előbbi kitűntette Hunyadi hadvezéri képességét, annyira van okunk gáncsolhatni őt. Mert mí alig tudjuk képzelni magunkat azon helyzetben, miszerint kimenthetnők a magyar fővezért azért, hogy ő a huszonnégy óra alatt két ízben s helyen megvert ellenséget, melynek általános zavarba esését lehetlen volt észre nem vennie, habár az ütközetnek utolsó mozzanatai már az est homályában történtek is, közönségessé vált futásában üzőbe nem vette, és így azt tökéletesen tönkre nem verte, holott vezérei

figyelmeztették őt az ellenség kimerültségére, egyszersmind meg is kérték őt, engedné át nekik a töröknek üzőbe-vételét. De Hunyadi, mint már a csata előadásánál említők, nem tartá tanácsosnak az ellenségnek nyakra-főre üldöztetését; sőt más nap sem történt semmi a nyert győzelem felhasználására. Honnan magyarázható Hunyadinak imez erélytelensége? hiszen attól mit sem tarthatott, hogy a szerbek talán segítségére lesznek a legyőzött ellennek; ismérhette ő már eléggé az öreg Brankovic jellemét; sőt az ellenközőt hihette volna inkább békövetközhetőnek, mi Novoberdónak a szerbek általi elfoglalásával, és az ottani török őrségnek lekoncolásával későbben be is bizonyúlt. És ha csakugyan nem bízott az öreg fejdelemben — mint a szultán rokonában, de bízhatott volna mégis a szerb nép józan tapintatában, mely nem szokta vakon követni mindig vezetőit, ha t. i. azok eltérnek az okosság, méltányosság és igazság utjáról. Vagy talán Hunyadi ezen hadjáratának nem volt volna más célja, mint Belgrádnak a táborítás alóli fölmentése? és így annak szerencsés végrehajtásával talán szükségtelennek tartotta már a harc tovább folytatását? De miután Belgrád csak úgy felelhetött meg a magyar állam érdekeinek, ha Szerbiának keresztyén kézben maradása biztosítva volt volna, mi pedig semmiképen sem volt, azért a harc tovább folytatása szükségessé vált vala a magyar állam érdekében. Azonban úgy látszik, Hunyadi, halálának előérzetében, nem akarta kockázni babérait, és a rigómezei veszteség nagyon is óvatossá, s Brankovic irányában gyanakodóvá tette őt. A magyar fővezér mentségére mind ezt tekintetbe vehetjük, tekintetbe még azt is, hogy a húsz órai folytonos harc nagyon kifárasztotta, meg is fogyasztotta Hunyadi népét; tekintetbe vehetjük továbbá azt is, hogy részint a török hábort akkor mindig nyomban követő dögvész, részint a magyar alföldnek akkor még posványosabb mocsaraiból kigőzölgött lázanyag már is nagyon megtizedölhette seregét; lehet még azt is, miszerint Szerbiában nagyon is rosz karban volt a táprendszer, s hadinépét tehát nem akarta kitenni gondatlanúl a nélkülözésnek.

Ennyit hozhatunk fel némileg Hunyadi mulasztásainak mentségére. Lehet hogy az akkori politicai körülményekben,

a magyar államnak más hatalmasságokkal való viszonyaiban még más mentségi okok is rejlöttek, de minthogy a történelem azokat nem jegyezte föl, a *historia critica* csak úgy itélhet, mikép a tények állanak.

X. A mi pedig II. Muhamed szultánnak Szerbiába nyomulását, Nandorfejérvár alá eljutását, hadainak ottani elhelyhezését, táborítási intézködéseit illeti, azok annyira megfeleltek a hadtudomány és a harcmüvészet akkori fejleményeinek, hogy lényeges kifogást azok ellen a legszigorúbb historia critica sem tehet. Dicsérettel említendő még Belgrád megtámadtatása is; a rohamlás csak akkor lön elhatározva, midőn a romrések már eléggé tágak, a körárkolatok a nyitott rések előtt tömve valának dülvénynyel. A roham-csapatok elég erősek voltak, a tartalékhad nyomban követte azokat, s ez okozá, hogy Hunyadi védelmi intézködései nem sikerülhettek mindenben. A szultán rendelközései a rohamnak legvégső visszanyomatásakor is oly célszerüek voltak, hogy Hunyadinak bé kellett elégednie azzal, miszerint az ellenséget a városbul s ennek kőfalairól elriaszthatta; a szultán magatartása oly fenyegető és komoly volt, miszerint a magyar fővezérnek minden pillanatban új megtámadtatástól kellett tartania, és hogy harcolható erejét kéznél tarthassa: kénytelen volt kiadni az ismeretös szigorú parancsot, melyet, mint tudjuk a keresztösök megszegtek, s minő következményei lettek annak!

Muhamed eljárásában csak azt az egyet kell roszallanunk, hogy harcoló egész erejét Belgrád alatt tartotta, és így a bekövetközött csapás ott nyomta egész seregét, mit pedig mellőzhetött volna az által, ha ő, mihelyt Belgrád alá ért, seregét három hadtestre osztja, azok egyikével megtámadja Nandort, a másikat pedig a táborítás födözésére a város vidékén olykép állítja fel, hogy az mind a temesvári Bánátból, mind pedig netalán a szerbek részéről is a város fölmentésére intézendő vállalatoknak útját állhassa. Tehette volna pedig ezt annál biztosabban, miután a szerbektől keveset tarthatott; mert habár azoknak volt volna is kedvök, de Brankovic épen nem volt hajlandó kilépni a semlegességből. A harmadik hadtesttel pedig ha felmarsol a Száva partján, és annak *debreci* kanyarulatában átkel a Szerémségbe, s előrenyomulá-

lásának irányzatát *Rumá*nak és *Karlovic*nak veendi, Hunyadi ez által, kit a várnai és rigómezei veszteségek ovatossá tettek, hátrálati vonalát veszélyben látja forogni, zimonyi állodását alkalmasint odahagyandja, útját állandó ellenének, ki ha Bács megye síkjaira törhet, számos lovasságával nagy előnyt nyerhet. A szultán azonban elmulasztá végrehajtani e mozgalmat; azt pedig csak nem állíthatjuk, hogy táborában efféle hadászat senkinek eszébe nem jutott volna, mert a történelem tanúskodik arról, hogy a julius elején tartott haditanácskozmányban (l. a 8. §-t), habár nem ennyi részletességgel is, de vezérei ilyesmit indítványoztak.

XI. A török seregnek pani rémülését *) a krónikairók mesés, vagy a legendások szent ihlettségéből szülemlött csodás eseménynek kellene tartanunk, ha ilyesmi kisebb nagyobb mérvben elő nem fordulna a harcias események között. Nevezetösen 1429-ben a franciáknak az angolok ellen viselt hadjáratában a történelmileg híres *Johanna d'Arc* orleansi szűz fegyverös föllépte idézett elő ilyesmit, a ki is, mint tudjuk, *Orleans* várost fölmentette az angolok táborítása alól s ennek következtén az angolok részéről több vesztett csata után *Jargeau*nál, hol a szűz a *suffolki* grófot, később *Beaugenci*nél és *Patai*nél, hol Talbotot, az angolok hadvezérét fogta el, az ellenség valamennyi hadát szétriasztotta, és VIII. *Károly* ki-

*) *Pani rémülés* (terreur panique, panischer Schrecken). Honnan vette e hadi műszó eredetét? Nem lehet meghatározni. Polyaeni *Stratagematum Libri VIII.* latín és görög nyelven 1589. Londonban apud *Joannem Tornaesium* megjelent munka 9. lapján a következő áll: „Bacchi dux fuit Pan. Is primum invenit aciem, phalangem nominavit, cornu instituit dextrum et sinistrum. Hac de causa ferentem cornua, Pana fingunt. Sed primus etiam hic caedem hostibus per solertiam et artem immisit. Cum Baccho concavo saltu nunciassent speculatores, infinitas hostium copias in ulteriori parte castra metari, metus Bacchum incessit, non item vero Pana, sed noctu Bacchico exercitui signum dedit, ut maximum et inconditum clamorem tolleret. His vero clamantibus, petrae sonum exceptum referebat et cauitas saltus longe maiorum copiarum strepitum hostibus reddebat. Quare metu perterriti se in fugam coniecerunt. Cum igitur Pan hoc stratagema usurpauit, Echo Pani gratam et amicam esse fingimus, atque uanos nocturnosque terrores exercituum *panicos* appellamus.“ Nagy Jánosnál: *árnyék* rémület.

rályt Reimsban megkoronáztatta. Ezen győzelmei után az angolokat, kik már pedig urai voltak Párisnak, urai az ország nagyobb részének, utóbb csupán egyszerű föllépésével is annyira elrémítette, hogy senki sem mert már ellentállani, és Franciaországot felszabadította az angolok uralmától.

Ily pani rémülésbe esett az ozman sereg is Nandorfejérvár alatt, a min csodálkozva annál inkább föl kell akadnunk, minthogy a támadás nem véletlen, nem tömegesen, nem is éjjel történt, nem rögtön, inkább majdnem csak egyenkinti szaporodásával a keresztös hadnak. Mint a havas bérceiről leomlott hógörgeteg nőtt az mind inkább, és elnyomta az ozman tábor bal oldalékát, mely reásodródva a sereg derekára, azt is magával ragadta.

Ezen pani rémülés némileg onnan magyarázható; hogy a húsz óráig tartott csatában az ezerféle életveszélylyel küzdött, és vesztett török had újra megtámadva látta magát, képzelődése a kiállott számtalan veszélyt újra maga elő idézte. És midőn az emberben az életfentartási ösztön túlszárnyalja az élettel való mitsem-gondolást, mi könnyen rémülést idézhet elő minden, a mi csak megtámadja azon természeti ösztönt, amint már nem egyszer több éjjeli táborozás csöndében kivált vesztett csata után, csupán a karótul elszabadúlt egy lónak ide s tova nyargalása is általános rémülésnek lön indító oka. Azértis igen helyesen teszi a hadvezér, ha azon hadosztagokat, a melyek, kivált ha valamely vesztett csatában részt vettek s nagy veszteséget szenvedtek, nem állítja soha oly örsítésekre, melyek közel vannak kitéve az ellenséges támadásnak. Muhamed is ha csatavesztett csapatait hátrább helyhezi a tűztelepek legszélső vonalából, azokat pihent hadakkal pótolja: hihető hogy a pani rémülés meg nem történik, és a zsolyozmát éneklő keresztösök nem foglalják el a tűztelepek vonalát oly csodával határos könnyüséggel. A szultánnak ezen mulasztásából származott a *keresztösök diadalmenete* s ebből következött *Hunyadink dicső győzelme.*

XII. Úgy látszik, a pani rémülés a megsebesített szultán szivét is elfogta végre, mert a következő napot bé sem várva, már az ütközetre következött éjjel minden előre tett intézködés nélkül, sátorfát szedött, és egész hadával fut;

mert a török seregnek Nandor alóli eltűntét valóságos futásnak kell neveznünk. Úgy látszik, hogy a szultán hódító gőgjében, a lehetőségek közől egészen kifeledte, miszerint őt Belgrád alatt még veszteség is érheti. Ilyesmiről pedig megfeledközni, és számitásból kihagyni a hátrálásra megkivántató rendelközéseket, a hátrálás sulyát, célravezető utasítások által gyöngíteni nem ügyeközni, égbekiáltó bűne a hadvezérnek, s annak elkövetése mindig keservesen meg szokta boszúlni magát, mint megboszúlta magát II. *Muhameden is Nandorfejérvár* alatt.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ve.

zélek.

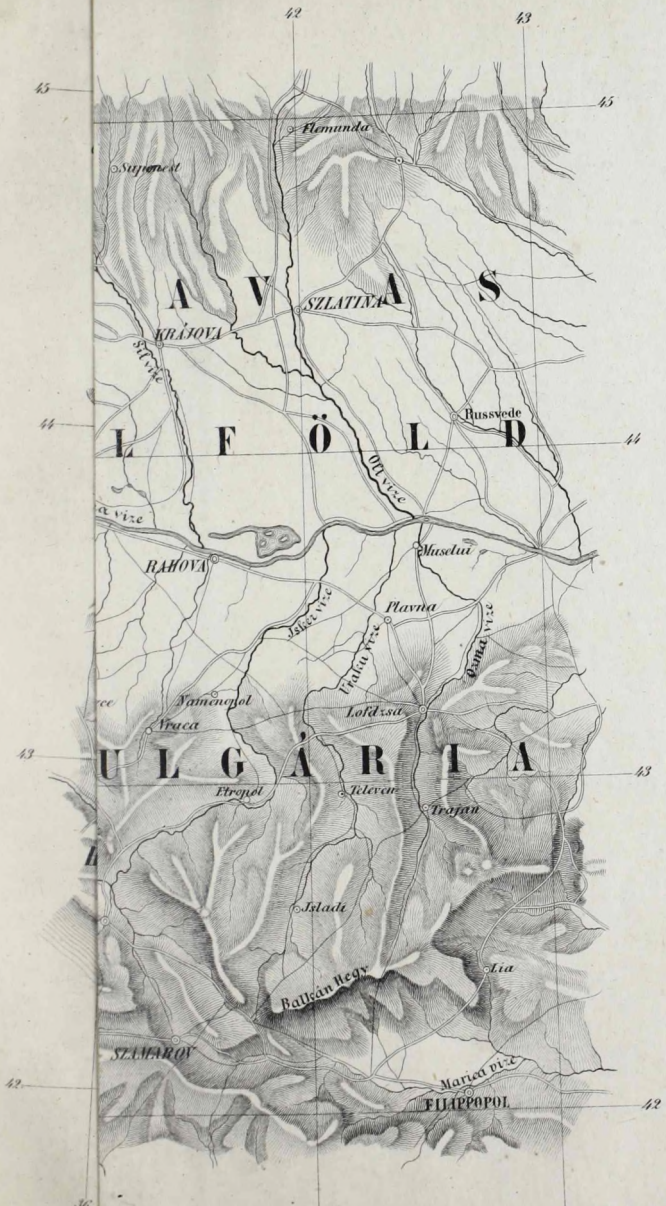

Rajzolta.

Nyomt. Rohn A. Pest 1857.

Az 1454 és 1456. hadjárat színhelye.

Magyar és Erdélyi határ szélek.

Rajzolta. Bancsow Adolf.

Nyomt. Rohn A. Pesth 1857.

Nandorfejérvárnak az ozmanok általi táboritása

Julius havában 1456.

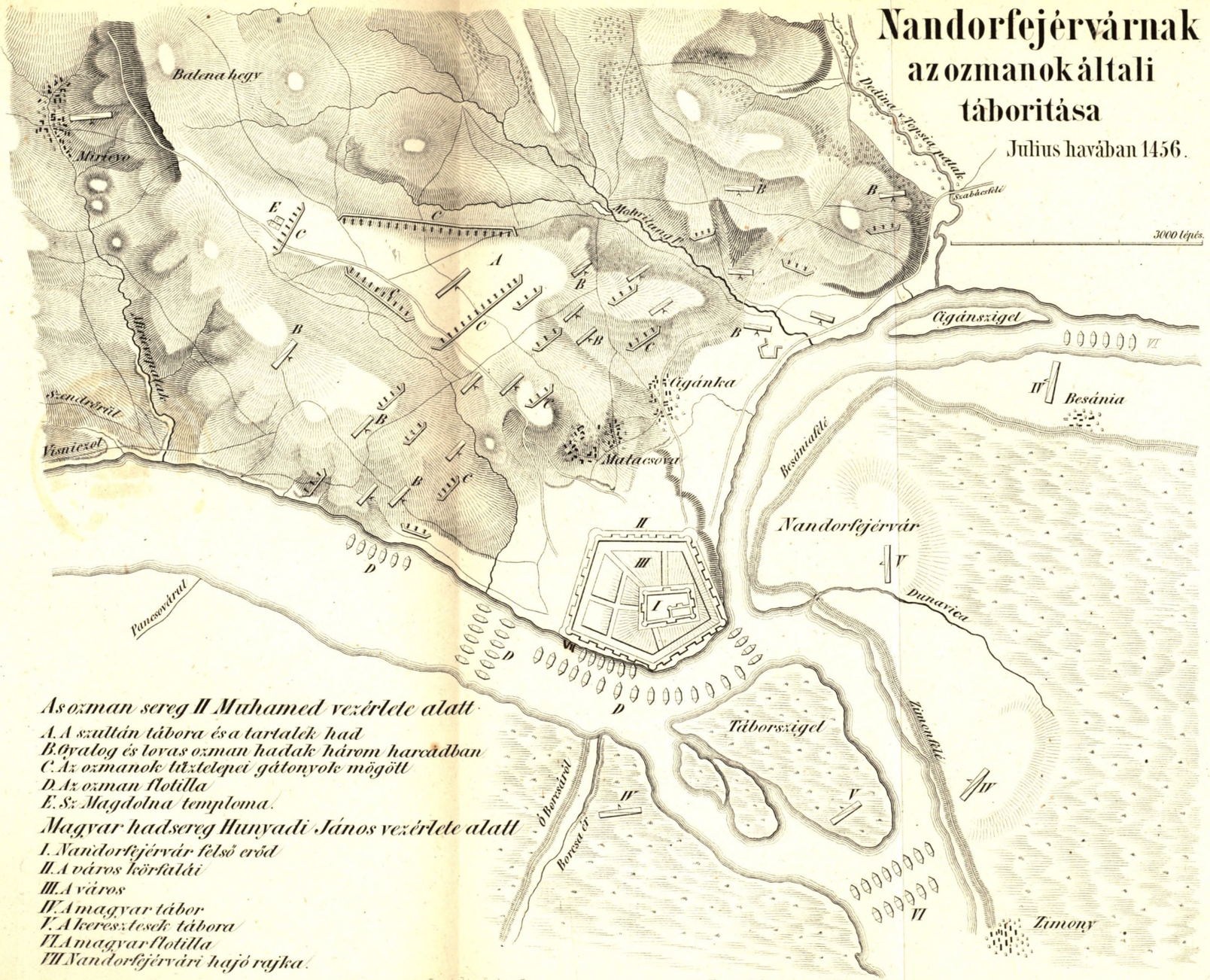

A ozman sereg II Muhamed vezérlete alatt

A. A szultán tábora és a tartalek had
B. Gyalog és lovas ozman hadak három harczadban
C. Az ozmanok tüztelepei gátonyok mögött
D. Az ozman flotilla
E. Sz Magdolna temploma.

Magyar hadsereg Hunyadi János vezérlete alatt

I. Nandorfejérvár felső erőd
II. A város körfalai
III. A város
IV. A magyar tábor
V. A keresztesek tábora
VI. A magyar flotilla
VII. A Nandorfejérvári hajó rajka.

Rajzolta Behm J. Nyomt. Behm A. Pest. 1859.